

MINISTERUL EDUCAȚIEI ȘI CERCETĂRII
UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

Nr. **1-2** (141-142)
ianuarie-iunie
2025

OPEN ACCESS JOURNALS

Instrumentul
Bibliometric Național

ISSN 1857-2022

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDACȚIA:

Gheorghe COJOCARU (*redactor-șef*)
Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC (*secretar responsabil*)

Tehnoredactare: Tanavius SRL

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Paola AVALLONE (Italia)
Ioan BOLOVAN, mem. cor. al Academiei Române
Vitalie CIOBANU
Gheorghe CLIVETI, mem. cor. al Academiei Române
Sergiu CORNEA
Ovidiu CRISTEA (România)
Acad. Demir DRAGNEV
Acad. Andrei EȘANU
Gheorghe NEGRU
Ștefan LEMNY (Franța)
Acad. Ioan-Aurel POP (România)
Ștefan PURICI (România)
Corneliu SIGMIREAN (România)
Acad. Victor SPINEI (România)
Igor ȘAROV
Ion ȘIȘCANU
Anatol ȚĂRANU

- ☐ Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- ☐ Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de Redacție.

© Institutul de Istorie

SUMAR

LECTURI ACADEMICE

IOAN-AUREL POP, „ÎNCREDEREA” ROMÂNILOR ÎN RUSIA	7
--	---

STUDII

DEMIR DRAGNEV, VLAD MISCHEVCA, POLITICA IMPERIALĂ A CONSULATULUI RUSIEI ÎN PRINCIPATUL MOLDOVEI ÎN CONTEXTUL PROBLEMEI ORIENTALE (1782-1802)	12
--	----

DINU POȘTARENCU, INTRODUCEREA ÎN BASARABIA, SUB REGIMUL ȚARIST, A SERVICIULUI MILITAR OBLIGATORIU	43
---	----

VICTOR GHILAȘ, COLECȚIA LUI FRANÇOIS ROUSCHITZKI ÎN ORIZONTUL CULTURII MUZICALE NAȚIONALE DIN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XIX-LEA	50
--	----

MIHAI ȚURCANU, ROMANIAN-BRITISH RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE SOVIET THREAT, DECEMBER 1939 - JANUARY 1940: NEW SOURCES (RELAȚIILE ROMÂNNO-BRITANICE ÎN CONTEXTUL AMENINȚĂRII SOVIETICE, DECEMBRIE 1939 - IANUARIE 1940: NOI SURSE)	63
--	----

ELENA NEGRU, REEDUCAREA IDEOLOGICĂ A POPULAȚIEI ÎN RSSM (1944-1950)	77
--	----

DOCUMENTAR

VALENTIN CONSTANTINOV, INSTRUCȚIUNILE SOLIEI LUI FLORIAN OLESZKO LA DJANIBEK GHIRAY HANUL CRIMEEI DIN OCTOMBRIE 1619 ȘI IMPORTANȚA LOR ASUPRA EVENIMENTELOR DIN EUROPA DE EST	92
--	----

SERGIU BACALOV, ASPECTE FUNCiare ÎN MOLDOVA MEDIEVALĂ. BOIERII VÂRNAV ȘI MOȘILE SECUIENI, ȚINUTUL NEAMȚ, COTIUJENII MICI ȘI ROȘIETICI-VISTERNICENI, ȚINUTUL SOROCA	109
---	-----

PORTRETE ISTORICE

NICOLAE ENCIU, PAVEL DIMITRIU, ÎNTEMEIETOR AL INVESTIGAȚIILOR ÎN DOMENIUL DEMOGRAFIEI ISTORICE	126
--	-----

RECENZII

LIVIU CÎMPEANU, CRUCIADĂ ÎMPOTRIVA LUI ȘTEFAN CEL MARE, BUCUREȘTI: HUMANITAS, 2022	151
MARIA DRAGNEV	

4 SUMAR

IGOR ȘAROV, BASARABIA ÎN ISTORIOGRAFIA RUSĂ (1812-1862), MONOGRAFIE. CHIȘINĂU: EDITURA USM, 2024	154
VALENTIN TOMULEȚ	

GERALD VOLKMER, DIE SIEBENBÜRGISCHE FRAGE (1878-1900). DER EINFLUSS DER RUMÄNISCHEN NATIONALBEWEGUNG AUF DIE DIPLOMATISCHEN BEZIEHUNGEN ZWISCHEN ÖSTERREICH-UNGARIN UND RUMÄNIEN (CHESTIUNEA TRANSILVANĂ (1878-1900). INFLUENȚA MIȘCĂRII NAȚIONALE ROMÂNEȘTI ASUPRA RELAȚIILOR DIPLOMATICE DINTRE AUSTRO-UNGARIA ȘI ROMÂNIA), BÖHLAU VERLAG: KÖLN- WEIMAR – WIEN, 2004	158
CONSTANTIN UNGUREANU	

VITALIE N. CIOBANU, ARMATA ROMÂNĂ ȘI BASARABIA, IANUARIE-MARTIE 1918, CHIȘINĂU: BONS OFFICES, 2025	163
CRISTIAN BOGATU	

 VIATA ȘTIINȚIFICĂ

ZIUA ISTORICULUI. 18 Iunie 2025	167
ANGELA BARBAIANI	

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „ANUL 1940 ÎN ISTORIA LITUANIEI ȘI BASARABIEI: PERSPECTIVE ISTORICE ȘI MEMORIALE” CHIȘINĂU. 24 Iunie 2025	170
LILIA CRUDU	

CONTENTS

ACADEMIC READINGS

IOAN-AUREL POP, ROMANIANS' „TRUST” IN RUSSIA	7
---	---

STUDIES

DEMIR DRAGNEV, VLAD MISCHEVCA, THE IMPERIAL POLICY OF THE RUSSIAN CONSULATE IN THE PRINCIPALITY OF MOLDAVIA IN THE CONTEXT OF THE EASTERN QUESTION (1782-1802)	12
--	----

DINU POȘTARENCU, THE INTRODUCTION OF COMPULSORY MILITARY SERVICE IN BESSARABIA, UNDER THE TSARIST REGIME	43
--	----

VICTOR GHILAȘ, FRANÇOIS ROUSCHITZKI'S COLLECTION IN THE CONTEXT OF NATIONAL MUSICAL CULTURE OF THE EARLY XIX CENTURY	50
--	----

MIHAI ȚURCANU, ROMANIAN-BRITISH RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE SOVIET THREAT, DECEMBER 1939 - JANUARY 1940: NEW SOURCES	63
--	----

ELENA NEGRU, IDEOLOGICAL RE-EDUCATION OF THE POPULATION IN THE MSSR (1944-1950)	77
--	----

DOCUMENTS

VALENTIN CONSTANTINOV, THE INSTRUCTIONS OF FLORIAN OLESZKO'S MISSION TO JANIBEK GIRAY, KHAN OF CRIMEA, IN OCTOBER 1619, AND THEIR IMPORTANCE FOR THE EVENTS IN EASTERN EUROPE	92
--	----

SERGIU BACALOV, LAND ISSUES IN MEDIEVAL MOLDOVA. BOYARS VÂRNAV AND THE ESTATES SECUIENI, NEAMȚ COUNTY, COTIUJENII MICI AND ROȘIETICI-VISTERNICENI, SOROCA COUNTY	109
--	-----

PERSONALITIES

NICOLAE ENCIU, PAVEL DIMITRIU, FOUNDER OF RESEARCH IN HISTORICAL DEMOGRAPHY	126
--	-----

REVIEWS

LIVIU CÎMPEANU, CRUSADE AGAINST STEPHEN THE GREAT, BUCHAREST: HUMANITAS, 2022	151
MARIA DRAGNEV	

IGOR ȘAROV, BESSARABIA IN RUSSIAN HISTORIOGRAPHY (1812-1862), MONOGRAPH. CHISINAU: USM PUBLISHING HOUSE, 2024	154
VALENTIN TOMULEȚ	

6 CONTENTS

GERALD VOLKMER, DIE SIEBENBÜRGISCHE FRAGE (1878-1900). DER EINFLUSS DER RUMÄNISCHEN NATIONALBEWEGUNG AUF DIE DIPLOMATISCHEN BEZIEHUNGEN ZWISCHEN ÖSTERREICH-UNGARIN UND RUMÄNIEN	158
CONSTANTIN UNGUREANU	

VITALIE N. CIOBANU, THE ROMANIAN ARMY AND BESSARABIA, JANUARY-MARCH 1918, CHIȘINĂU: BONS OFFICES, 2025	163
CRISTIAN BOGATU	

SCIENTIFIC LIFE

HISTORIAN'S DAY. JUNE 18, 2025	167
ANGELA BARBAIANI	
SCIENTIFIC CONFERENCE „THE YEAR 1940 IN THE HISTORY OF LITHUANIA AND BESSARABIA: HISTORICAL AND MEMORIAL PERSPECTIVES” CHISINAU. JUNE 24, 2025	170
LILIA CRUDU	

LECTURI ACADEMICE

Ioan-Aurel Pop*

„ÎNCREDEREA” ROMÂNILOR ÎN RUSIA

ROMANIANS' "TRUST" IN RUSSIA

Circula pe vremuri un banc tipic pentru psihologia românilor privind relațiile dintre URSS (Rusia) și România (Țările Române). Ideea era că doi români discută și nu știu dacă rușii sunt pentru noi prieteni sau frați. Răspunsul era că nu pot fi decât frați, după un principiu simplu: prietenii ți-i alegi singur, frații ți-i dă Dumnezeu. Astfel, cu acești „frați” pe capul nostru, cel puțin de la 1700 încoace, nu prea am avut multe momente de odihnă și nici mute alternative de ales.

Românii, deși popor latin, nu sunt cu totul străini de slavi, de slavii cei vechi, care au început „să curgă” prin spațiul vechii Dacii Traiane mai ales după anii 500 în era creștină, venind dinspre este și fiind atestați în număr mai mare în timpul împăratului Iustinian (527-565). Nu au rămas aici foarte mulți dintre ei, fiindcă visul migratorilor era să ajungă la Roma sau la Noua Romă și să jefuiască. La 602, frontiera dunăreană a Imperiului Roman s-a frânt, a izbucnit răscoala centurionului Phocas, iar slavii de la nord s-au revărsat la sud de Dunăre și au slavizat tot nordul și centrul Peninsulei Balcanice. Așa s-au risipit românii balcanici și s-au împărțit în trei grupuri etnice (aromâni/macedoromâni, meglenoromâni și istro-români), cu cele trei dialecte ale limbii române. Chiar și așa, rămași mai puțini, slavii dacici au devenit al treilea element etnic al etnogenezei românești, după elementul roman (hotărâtor) și după cel preroman, autohton (traco-daco-geții). Românii sunt singurul popor romanic, care au în ființa lor constitutivă un element slav, în timp ce toate celelalte popoare romanice au ca elemente migratoare (adăugate la final) triburi și populații germanice. Când au venit slavii, vechii locuitori ai Daciei, Moesiei și Pannoniei erau în mare măsură daco-romani (traco-romani) pe cale de a deveni români (îi putem numi străromâni, protoromâni, sau români timpurii). Se poate presupune – deși eu nu dau credit total psihologiei popoarelor – că românii au moștenit ceva în felul lor de a fi și de la acei slavi veniți demult la Dunăre și la Carpați. Am rămas, totuși, într-o mare slavă, încon-

* Acad. Ioan-Aurel Pop, iapop@acad.ro, Președintele Academiei Române, <https://ror.org/0561n6946>

jurați de slavi (kieveni, bulgari, sârbi). Rușii de la 1700 erau, însă, alt fel de slavi, care, treptat, din secolul al XVI-lea încoace, au construit un imperiu, pornind de la Kiev, „mama orașelor rusești”. Extinderea s-a făcut spre est, spre vest, spre sud și spre nord. După căderea Constantinopolului (Noua Romă), la 1453, o extensiune a Rusiei Kievene, Rusia Moscovită sau Moscovia, a început să se creadă, după 1500, „a treia Romă” și și-a pus în frunte un „țar”. Termenul (provenit de la *Caesar*) înseamnă, tradus literal, „împărat”, dar Occidentul nu a recunoscut titlul de împărat al suveranilor ruși decât la 1721, odată cu Petru cel Mare. Relații directe între Țările Române (mai ales al Moldovei) și Rusia sunt din secolul al XV, când Ștefan cel Mare (1457-1504) și-a luat o soție rusoaică și apoi s-a încuscrit cu cneazul Rusiei. Nepotul lui Ștefan al Moldovei a fost pe punctul să moștenească tronul Rusiei. Aceste relații au fost sporadice și nu au rodit în inițiative diplomatice sau politice-militare comune, până la Dimitrie Cantemir (1710-1711). Câte-o delegație, formată mai mult din călugări decât din diplomați români, mergea spre ruși, de unde se întorcea mai mult cu zbornice și icoane decât cu bani, pentru apărarea „pravoslavniciei credințe” și rezistența contra „păgânilor”. Sub principele Cantemir și sub țarul Petru s-au schimbat lucrurile, fiindcă cei doi au făcut planuri „din cuțite și pahară” la Iași, unde țarul s-a minunat când a văzut „Trei Ierarhii” și a prins gust de Valahia moldovenească. Eminescu îl chiar acuză pe Dimitrie Cantemir pentru că, invitându-l la Iași, după perfectarea tratatului de la Luck, i-a stârnit țarului interesul pentru Țările Române. Adevărul este altul: interesul țarului și al rușilor pentru ținuturile românești era gata stârnit înainte de 1711, pe de o parte, iar, pe de alta, principele Moldovei credea sincer că înfrângerea „omului bolnav al Europei” (Imperiul Otoman de mai târziu) și alungarea turcilor din sud-estul continentului se putea face doar prin cointeresarea rușilor. Nu avea de unde să știe Cantemir nici că aveau să fie învinși la Stănilești și nici că experimentul de occidentalizare a Rusiei de către țar avea să eșueze. Cantemir a visat sincer să vadă o Rusie modernă, în care Petru, cel care fusese incognito prin Occident și care le tunsese bărbile boierilor, urma să răsădească o Europă performantă și prosperă. Rusia a devenit, însă repede o putere euro-asiatică, o putere în care componenta asiatică și neeuropeană avea să predomină cu timpul și să ducă la înghițirea atâtor țări și popoare. În urma Marelui Război Nordic (1700-1721), teritoriile baltice numite Livonia, Estonia și Ingria sunt recunoscute Rusiei. După Războiul Polonez de Succesiune (1733-1735), Rusia și-a însușit portul Azov. În 1774, Rusia dobânda ieșire la Marea Neagră, în 1783, Rusia a anexat din mâinile tătarilor Crimeea, iar în 1792, Rusia ajungea cu dominația ei la Nistru, la hotarul Moldovei. Tot în acea perioadă, imperiul răsăritean al țarilor a participat la împărțirile Poloniei și a pus mâna pe vaste regiuni dominate anterior de regii Uniunii Polono-Lituaniene. De-atunci, țarii au fost de neoprit. Toate marile războaie ale Rusiei cu Austria (Imperiul Romano-German) și Turcia pentru dominarea sud-estului european s-au desfășurat în mare parte pe teritoriul Țărilor Române, supuse celor mai mari pierderi de

vieți omenești și de bunuri materiale din toată istoria lor de până atunci. Jafurile directe sau camuflate ale rușilor pe seama populației românești au rămas antologice. Secolul al XIX-lea a venit cu marile răpiri de pământuri românești. În 1812, Rusia, după ce a voit să ocupe ambele „Principate Dunărene” – formula din limba rusă – s-a mulțumit cu jumătate din Moldova, cu Moldova dintre Prut și Nistru, numită (cu un nume extins asupra întregului spațiu din respectivul interfluviu) Basarabia. Ocuparea Basarabiei a însemnat jefuirea pe față a Țării Românești răsaritene. La protestele românilor și ale României, motivațiile au fost dintre cele mai absurde: că moldovenii nu sunt români; că la 1812 nu exista încă România, fiindcă nu fuseseră unite Principatele; că rușii veneau cu o „mare civilizație” peste „înapoiații moldoveni” etc. Între anii 1828 și 1834, ambele Principate au fost cotate, puse sub comanda unui guvernator rus, încât se credea că rușii nu vor mai pleca de la București și de la Iași. În urma Războiului Crimeii (1853-1856), marile puteri, spre nemulțumirea Rusiei, au redat României sudul Basarabiei, județele Cahul, Ismail și Bolgrad. La 1877, armatele ruse s-au împotmolit în Balcani, încât autoritățile de la Sankt Petersburg au fost obligate să ceară ajutorul armatei române, care a trecut Dunărea și a câștigat victoria contra trupelor otomane. Drept mulțumire, la 1878, Rusia a răpit iarăși din trupul Moldovei menționata regiune din sudul Basarabiei, motivând că România primise atunci, la 1878, nordul și centrul Dobrogei. Pe bună dreptate, un om politic român a precizat, cu ironie, că la Pacea de la Berlin rușii ne-au luat ceea ce era al nostru și ne-au dat ceea ce nu era al lor (fiindcă Dobrogea nu ne venea de la ruși, ci de la otomani). La finele Primului Război Mondial, când Basarabia s-a desprins de Imperiul Țarist și s-a unit cu România, autoritățile bolșevice (comuniste) – ajunse la putere în Rusia în 1917 – au depus toate eforturile pentru împiedicarea unirii. În împrejurări istorice speciale, în anii 1916 și 1917, guvernul României – după obținerea tuturor garanțiilor guvernului imperial rus și ale unui terț (Franța) – a decis să trimită la Moscova o parte din averea materială și spirituală a românilor, în frunte cu tezaurul Băncii Naționale format din aproape 94 de tone de aur, lingouri și monede de colecție. Aproape nimic din acest tezaur nu s-a mai întors acasă. Faptul s-a petrecut și pentru că atunci eram aliații Rusiei, în cadrul Triplei Înțelegeri (Antantei). Tot în cadrul acestei alianțe, Rusia ar fi trebuit să ne ajute masiv, ceea ce nu s-a întâmplat. După încheierea Păcii de la Paris (1919-1920), Rusia și apoi URSS nu au recunoscut niciodată unirea Basarabiei cu România și nici frontiera de pe Nistru dintre cele două țări. Ba, în toată perioada dintre războaie, sovieticii au creat diversiuni ca să spargă liniile de apărare românești și să reverse spre Europa comunismul. În 1940, prin ultimatum, Rusia a răpit României Basarabia și nordul Bucovinei. România și-a reluat apoi pentru scurt timp ceea ce era al său. Este drept că în timpul războiului, între anii 1941 și 1944, armata română a luptat contra URSS, ca o ripostă la toate acțiunile agresive ale acesteia. În 1944, URSS a luat cu forța Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Harța. Timp de două decenii lungi, între 1944 și 1964, România ciuntită a fost con-

damnată să plătească Uniunii Sovietice „despăgubiri de război” disproporționate, care au secătuit țara și au întărit sentimentele antirusești și anticomuniste ale românilor. Între august 1944 și mai 1945, armata română a luptat împreună cu armata statului de la răsărit contra trupelor hitleriste și ale aliaților lor. La retragerea dinspre vest, trupele sovietice „au uitat” să mai plece din România, unde au rămas cu tancurile lor pe străzi, impunând comunismul. Procesul de secătuire a României a ajuns să fie acum unul organizat de autoritățile comuniste. Militarii sovietici au avut un comportament barbar și au lăsat o impresie execrabilă. Instițuțiile de stat, cele private, casele românilor au fost golite de bunuri, femeile urmărite și violate, oamenii terorizați. Din colaborarea autorităților staliniste și cele ale instrumentelor lor din România, închisorile au fost umplute cu „burghezia” și cu „dușmanii de clasă” (e vorba de patrioții români, făuritorii unității politice statale de la 1918) și s-au creat lagăre de muncă și de exterminare, cum a fost Canalul Dunăre-Marea Neagră. Guvernele ruse de după căderea URSS, dar mai ales anumiți lideri ai regimului nu și-au ascuns niciodată intențiile agresive față de România.

Ce să fi înțeles românii din toate aceste mărturii de „dragoste”? „Afețiunea” care a venit de la Răsărit ne-a dat, aproape tuturor românilor, fiori reci. Firește, niciun om normal nu urăște cultura rusă, literatura lui Tolstoi și Dostoievski, piesele lui Cehov, pictura lui Andrei Rubliov, muzica lui Ceaikovski, filmele lui Tarkovski și toate celelalte mărturii de creație spirituală ale marelui popor de la răsărit. Nimeni nu urăște poporul rus, doar că mulți lideri și multe regimuri ale acestui popor ne-au fost ostile, nouă, românilor și ne-au adus adesea la sapă de lemn. Aceste regimuri – inclusiv cel actual – și-au creat și printre români cozi de topor, menite să ne amăgească, să profite de ignoranța unora dintre noi, să ne ispitească. Toate perioadele de prosperitate ale Rusiei moderne – indiferent cum s-a chemat ea – au adus Țărilor Române și României necurmate suferințe. Numai când Rusia a fost îngenunchiată sau învinsă de marile puteri a avut și România perioade de bine. Cu alte cuvinte, când le-a mers rușilor bine, nouă ne-a mers rău și invers. Amestecul rusesc în afacerile României au adus acestei țări a noastre grele pierderi. Niciun român cu dragoste de țara lui nu are cum să iubească Rusia, regimurile ei politice, de la cele ale țarilor albi și roșii până la cele ale țarilor contemporani. Rusia ne-a fost mereu ostilă pe față sau pe ascuns, direct și indirect, prin intervenții brutale sau prin insinuări. A mai avut în ultimii ani Rusia un ambasador la București fără vocație diplomatică, disprețuitor la adresa țării în care trebuia să-și servească propria țară, arogant și sfidător. Numai ideea de a cultiva bunele relații ruso-române nu reieșea deloc din „misiunea” lui. Păcat!

Rusia se întinde pe continente întregi și are de unde și din ce să trăiască. Natural, Rusia este o mare putere și se poartă ca atare, dar oare cei mai mici să nu aibă niciun loc pe acest pământ? Mi s-a spus odată de către o doctă profesoară de drept internațional că Rusia are nevoie ca de un imens „cordon sanitar” de jur-împrejurul granițelor sale, acolo unde s-ar afla „vecinătatea ei

apropiată”. Acolo, peste tot, țările și popoarele ar trebui să stea „drepti” și „să execute” politica Rusiei. Dar politica lor și viața lor, a acestor țări și popoare, unde să fie? Cu ele cum rămâne? Veți spune că toate marile puteri fac așa. Este adevărat, dar marea putere care ne-a canonit pe noi este Rusia și nu Franța sau Statele Unite. Sigur, în aceste timpuri tulburi nu este greu să pescuiești în ape tulburi. Vin unii și ne spun că nici Occidentul nu mai este ce a fost și că America a devenit și ea rapace în Europa și nerecunoscătoare Europei. Se poate, dar Rusia ne-a stat și ne stă și acum în coastă. Ea are servicii secrete foarte bine puse la punct, are forțe de amăgire profesioniste și ne poate prosti pe mulți dintre noi. De aceea, este nevoie de cunoașterea istoriei, de cultură generală și de spirit de discernământ. În Rusia nu ne-am putut încrede niciodată și nu ne putem încrede nici acum. Este foarte puțin probabil că o vom putea face vreodată.

STUDII

Demir Dragnev*, Vlad Mischevca**

POLITICA IMPERIALĂ A CONSULATULUI RUSIEI ÎN PRINCIPATUL MOLDOVEI ÎN CONTEXTUL PROBLEMEI ORIENTALE (1782-1802)***

THE IMPERIAL POLICY OF THE RUSSIAN CONSULATE IN THE PRINCIPALITY OF MOLDAVIA IN THE CONTEXT OF THE EAS- TERN QUESTION (1782-1802)

Rezumat: Scurtele perioade de acalmie între războaiele ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea reprezintă, de fapt, o etapă distinctă în politica de expansiune rusă, parte componentă a *formulei Dominației* Imperiului Rus în sud-estul Europei, ce se încadrează în ceea ce numim azi un *război hibrid*. Această formulă a „dominației Imperiului Rus” asupra țărilor din calea expansiunii sale are la bază, practic, permanent, elementul acțiunilor militare violente – războaiele Rusiei, conjugat cu cel al confruntărilor diplomatice – negocierile acordurilor, convențiilor, armistițiilor și tratatelor de pace, generând adesea forma *hibridă* a impactului acestora.

Marile Puteri au căutat să înglobeze cele două Principate, de la Nord de Dunăre, în sfera lor de influență – proces ce a durat circa două decenii. Între 1782 și 1803 Rusia, Austria, Prusia, Franța și Marea Britanie și-au deschis la București și Iași reprezentanțe diplomatice permanente – *consulatele generale*. Consulii străini și-au îndeplinit atribuțiile economice și politice, deși cele politice erau adesea voalate. Pe măsură ce Europa de Sud-Est devine tot mai dominată de interese strategice și politice, prerogativele politice câștigă importanță.

În pofida faptului că statutul juridic acordat de către Poarta Otomană în 1792, intitulat „Legea nouă”, prevedea expres în *articolul 25* că: „Țara Românească și Moldova

* Acad. **Demir Dragnev**, demir.dragnev@gmail.com, consultant științific la Institutul de Istorie al USM. <https://ror.org/0475kvb92>

** **Vlad Mischevca**, miskewka@yahoo.fr, doctor în istorie, confer., cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al USM. <https://ror.org/0475kvb92>

*** Studiul a fost elaborat în cadrul subprogramului 010401: *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)*.

fiind, din trecut până acum, slobode în toate privințele, prin *separare la cancelarie* și prin *interzicerea călcării lor cu piciorul...*” – Principatele Române erau prinse în aceste perioade de pace în multiple acțiuni diplomatice active, atât sub aspect economic, cât și politic, ale Marilor Puteri europene, care își stabiliseră reprezentanțe oficiale la Iași și București. În primul rând imperiile cobeligerante – al Romanovilor și al Habsburgilor, profitând de criza Imperiului Otoman, au promovat metodic, în propriul interes, o politică de redimensionare a stăpânirii Porții la Nord de Dunăre și în Balcani.

Pe baza documentelor, în mare parte inedite, ale fondului „Consulatul General Rus de la Iași” din Arhiva de politică externă a Imperiului Rus, confruntate cu rapoartele consulare și diplomatice ruse, austriece și prusiene publicate și cu documentele turcești, studiul arată că în anii 1782-1802 consulatul rus a funcționat ca instrument al politicii imperiale: rețea de informare politică și militară, sprijin pentru crearea unei baze sociale proprii (sudiți, protejați, o parte a clerului și a boierimii), mijloc de presiune asupra domnilor și de urmărire a veniturilor și a obligațiilor Principatelor față de Poartă. Spre deosebire de istoriografia sovietică, care vedea în activitatea consulatului un sprijin dat „luptei de eliberare” a moldovenilor, autorii o interpretează ca formă a politicii de dominație imperială dusă pe timp de pace.

Deși, în perioada dată Rusia și-a concentrat eforturile militare și diplomatice în luptele din centrul Europei, totuși, *Problema Orientală* n-a fost niciodată exclusă de pe ordinea de zi a politicii suveranilor ruși, care și-au canalizat efortul, inclusiv pe cale diplomatică, să-și atragă politic și economic sprijinul românilor. Iar activitatea Consulatelor generale în Principatele Române de la sfârșitul secolului al XVIII-lea a servit, pe timp de pace, la realizarea scopurilor politicii expansioniste a Rusiei.

Cuvinte-cheie: Principatele Române, Moldova, Consulate, Imperiul Rus, Poarta Otomană, Ecaterina a II-a, Pavel I, sudiți, Hațîșeriful din 1802, Formula dominației ruse, Război hibrid.

Abstract: The short periods of lull between the Russo-Turkish wars of the second half of the 18th century – the beginning of the 19th century represent, in fact, a distinct stage in the Russian expansion policy, a component part of the formula of the Dominance of the Russian Empire in Southeastern Europe, which falls within what we call today a hybrid war. This formula of the “dominance of the Russian Empire” over the countries in the path of its expansion is based, practically, permanently, on the element of violent military actions – the wars of Russia, combined with that of diplomatic confrontations – the negotiations of agreements, conventions, armistices and peace treaties, often generating the hybrid form of their impact.

The Great Powers sought to incorporate the two Principalities, north of the Danube, into their sphere of influence – a process that lasted about two decades. Between 1782 and 1803 Russia, Austria, Prussia, France and Great Britain opened permanent diplomatic representations in Bucharest and Iasi – the *Consulates General*. The foreign consuls fulfilled their economic and political duties, although the political ones were often veiled. As Southeastern Europe became increasingly dominated by strategic and political interests, political prerogatives gained importance.

Even though the legal status granted by the Ottoman Porte in 1792, entitled “The New Law”, expressly provided in Article 25 that: “Wallachia and Moldavia having been,

from the past until now, free in all respects, by separation in the Chancellery and by the prohibition of trampling on them with the foot..." – the Romanian Principalities were caught in these periods of peace in multiple active diplomatic actions, both economically and politically, of the Great European Powers, which had established official representations in Iasi and Bucharest. First, the co-belligerent empires – of the Romanovs and the Habsburgs, taking advantage of the crisis of the Ottoman Empire, methodically promoted, in their own interest, a policy of resizing the Porte's dominion north of the Danube and in the Balkans.

Based on largely unpublished documents of the fund "The Russian Consulate General in Iasi" of the Archive of Foreign Policy of the Russian Empire, compared with the published Russian, Austrian and Prussian consular and diplomatic reports and with Ottoman documents, the study shows that in 1782-1802 the Russian consulate functioned as an instrument of imperial policy: a network of political and military intelligence, a support for building its own social base (sudits, protégés, part of the clergy and of the boyars), a means of pressure on the princes and of monitoring the revenues and obligations of the Principalities towards the Porte. Unlike Soviet historiography, which saw the consulate's activity as support for the "liberation struggle" of the Moldavians, the authors interpret it as a form of the policy of imperial domination pursued in peacetime.

Although, during this period, Russia concentrated its military and diplomatic efforts on the battles in central Europe, the Eastern Question was never excluded from the policy agenda of the Russian sovereigns, who channeled their efforts, including through diplomatic means, to win the political and economic support of the Romanians. And the activity of the Consulates General in the Romanian Principalities from the end of the 18th century served, in peacetime, to achieve the goals of Russia's expansionist policy.

Keywords: Romanian Principalities, Moldova, Consulates, Russian Empire, Ottoman Porte, Catherine II, Paul I, Sudits, Hatt-i Sherif of 1802, Formula of Russian domination, Hybrid war.

În răstimpul de pace din perioadele dintre războaiele rușilor cu turcii din anii 1768-1774, 1787-1791 și 1806-1812 situația politică a Principatelor Române continua să fie determinată politic de raporturile interstatale ruso-otomane. Direcția principală a politicii externe a guvernului de la St. Petersburg în acest interval cronologic a fost reorientată de la Orientul european spre Occident, iar eforturile diplomației ruse erau menite, în fond, să păstreze Rusiei prestigiul *puterii ocrotitoare*, limitarea influenței ideilor revoluționare ale Revoluției franceze (1789) și neutralizarea acțiunilor diplomatice ale Franței¹. Deși, în perioada dată Rusia și-a concentrat eforturile militare și diplomatice în confruntările din centrul Europei, totuși, Problema Orientală n-a fost niciodată exclusă de pe ordinea de zi a politicii suveranilor ruși, care s-au aflat la cârma imperiului la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea – Ecaterina II, Pavel I și Alexandru I.

¹ Г.С. Просул, *Дунайские княжества в политике России. 1774-1806*, Кишинев, 1975, с. 174.

Actualitatea rezultatelor cercetării acestei tematici constă în determinarea prezenței în perioadele stăpânirilor acestor împărați ruși a unor forme concrete de expansiune Orientală imperială prin contopirea acțiunilor de politică externă interstatală cu cea a unor agenți și consuli stabiliți în interiorul teritoriului la care pretindea Imperiul Rus, în cazul dat cel al Principatelor Române. Cercetarea formelor și modului de promovare a acestor activități, în dependență de conectarea la situația politică internă și externă a imperiului, din diferite perioade, este actuală, astfel, prin stabilirea începuturilor unei uzanțe de politică imperială rusă, indicată în prezent drept „război hibrid”. Deși, termenul este relativ nou, esența acestor caracteristici ale unui război de acest tip poate fi urmărită încă în secolele trecute.

În cercetările de specialitate ale experților militari s-a constatat că la etapa contemporană: „Tehnologia conflictului *războiului hibrid* explorează o altă logică. Scopul principal este de a influența comportamentul guvernului-țintă (în favoarea scopurilor strategice ale Rusiei), nu prin acțiuni cinetice directe, dar prin crearea unei presiuni politice și costuri prin utilizarea actorilor și instrumentelor interne. Războiul convențional își propune să preia controlul asupra teritoriului, astfel încât să poată dobândi controlul asupra populației și conducerii politice. *Războiul hibrid* vizează direct celelalte două elemente ale suveranității statului - populația în special și guvernul. Scopul este totuși același - de a submina suveranitatea statului țintă, în special de a-i influența politicile. Este important însă că războiul hibrid este capabil să ofere controlul teritoriului statului țintă, pe care numai cucerirea teritorială convențională îl poate oferi. Cu alte cuvinte, războiul hibrid poate fi o alternativă deplină la războiul convențional”².

Multe dintre aceste componente au fost prezente în perioada cercetată și sunt fapte examinate în studiul de față, ceea ce ne face să credem că aceste elemente sesizabile ale politicii Rusiei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea pot fi comparate cu cele inerente unui actual *război hibrid*, concept dezbătut pe larg de către experții în domeniu și discutat în mass-media de politologi în toate țările. Politica externă promovată de Imperiul Rus, inclusiv prin instrumentarul diplomatic al consulatelor sale de peste hotare, inclusiv, în cele din Principatele Române (la Iași și București), are suficiente componente pentru a fi catalogat drept un veritabil *război hibrid*, chiar pe timp de pace. Astfel, putem argumenta, prin analogie, că, deși termenul este nou, esența acestor forme componente ale unui *război proxy* este mult mai veche.

Războiul dus pentru mințile oamenilor, nu doar cu arma de foc sau armele albe, datează de secole. Deoarece, nu contează **forma** războiului, care poate fi mai mult sau mai puțin modernă și tehnologizată – în prezent asistăm la schimbări spectaculoase ale organizării și restructurării forțelor militare, ale modului de

² Dumitru Mînzărari, *Definirea „războiului hibrid”: o abordare conceptuală*, „Notă analitică”, decembrie 2020, p. 10. https://ipre.md/wp-content/uploads/2020/12/RO_Policy-Paper_Understanding-hybrid-war_Dumitru-Minzarari_14.12.2020_final.pdf

acțiune, ale tehnicii și mijloacelor de luptă – importanța conceptuală o păstrează, totuși, **metodele**, procedeele fiind ca și înainte aceleași, pe care le sesizăm și astăzi într-un război hibrid: anume – *propaganda, corupția, promovarea miturilor false, narativele destabilizatoare, spionajul, sabotajul* ș.a. pe teritoriul potențialului dușman etc. Esența războiului hibrid – combinarea instrumentelor militare, informaționale, religioase, propagandistice și psihologice – a existat sub diverse forme în istorie. Diferența fundamentală în epoca modernă este amplificarea lui, prin tehnologie și globalizare, transformându-l într-o amenințare de temut.

Totodată, demersul nostru vine să completeze studiul documentar („*Introducerea*”, semnată de Al. Vianu), care a însoțit valoroasa colecție „Eudoxiu de Hurmuzaki, (Serie nouă)”, *Rapoarte consulare ruse (1770-1796)*, documente culese și publicate de Al. Vianu; precum și *Rapoarte diplomatice ruse (1797-1806)*, depistate de același cercetător în „Arhiva de politică externă a Imperiului Rusiei” (AVPRI din Moscova), editate sub îngrijirea acad. A. Oțetea³.

Tema nu este nouă. Activitatea consulatului rus a fost cercetată, încă din anii 1960, pe baza acelorași fonduri ale Arhivei de politică externă a Rusiei: Al. Vianu a publicat rapoartele consulare ruse, G. S. Grosul a urmărit întemeierea și etapele instituției consulare și locul Principatelor în politica Rusiei, I. V. Semenova – legăturile politice ale Moldovei cu Rusia în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, iar sinteza consacrată istoriei externe a Principatului Moldovei (1987) a cuprins și anii de după Pacea de la Iași⁴. În istoriografia română, V. Ciobanu a reconstituit, pe baza rapoartelor diplomatice și consulare austriece, prusiene, franceze și ruse, rivalitatea consulilor străini de la Iași în ultimul sfert al secolului al XVIII-lea, observând că Iașul era considerat la Petersburg „unul din centrele importante de desfășurare a acțiunilor diplomației țarinei, vizând realizarea obiectivelor politicii externe ale Rusiei în sud-estul Europei”⁵. M. Stroia, pornind de la instrucțiunile date primului consul, S. L. Lașkariov, a văzut în lupta pentru introducerea consulatelor ruse în Principate o expresie a expansionismului rus și a semnalat concluzia cercetătoarei bulgare T. Stoilova, potrivit căreia, spre deosebire de reprezentanțele ruse din zona Mediteranei, care urmăreau mai ales interese economice, consulatele din Principate au avut cu prioritate obiective politice

³ Hurmuzaki, Serie nouă (SN), vol. I: *Rapoarte consulare ruse (1770-1796)*, București, 1962, *Introducere* de Al. Vianu, p. 5-59 (În continuare: Hurmuzaki, SN, I); vol. IV: *Rapoarte diplomatice ruse (1797-1806)*, București, 1974 (În continuare: Hurmuzaki, SN, IV).

⁴ Vezi: Г. С. Гросул, *К вопросу об учреждении и становлении генерального русского консульства в Дунайских княжествах и „Бессарабии” (конец XVIII – нач. XIX вв.)*, în: „Доклады научной сессии КГУ 1963 г.”, Кишинев, 1964; Гросул, *Дунайские княжества...*, 1975; И. В. Семенова, *Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига в конце XVIII в.*, Кишинев, 1976; *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (XIV–XIX вв.)*, Кишинев, 1987. (În continuare: *Очерки...*, 1987)

⁵ Veniamin Ciobanu, *La granița a trei imperii*, Iași: Junimea, 1985, p. 108. (În continuare: Ciobanu, *La granița...*). Citatele din această lucrare se dau în ortografia de astăzi.

și militare⁶; reluând tema într-o sinteză, el a definit consulatul general rus drept „un eficient mijloc de informare și de spionaj asupra situației economice și politice a Moldovei și Țării Românești, de subminare din interior a influenței Porții și de promovare agresivă a propriilor sale interese în regiune”⁷. În istoriografia sovietică însă activitatea consulatului a fost privită, de regulă, ca sprijin dat „luptei de eliberare” a moldovenilor: ea „a contribuit la slăbirea aici a puterii Porții, la întărirea pozițiilor Rusiei și a legăturilor guvernului rus cu oamenii politici ai Moldovei și Țării Românești și cu populația principatelor”⁸. Noutatea demersului nostru stă în altă lectură a acelorași izvoare, largite: consulatul este privit aici ca instrument al politicii imperiale a Rusiei în cadrul Problemei Orientale – de informare, de creare a unei clientele politice și de presiune asupra domnilor –, iar documentele inedite ale fondului „Consulatul General Rus de la Iași”, cercetate de ambii autori, în perioade diferite, sunt confruntate cu rapoartele consulare și diplomatice ruse, austriece și prusiene publicate, precum și cu documentele turcești. Pe această cale, politica dusă de Rusia în Principate pe timp de pace poate fi pusă în legătură cu formula dominației imperiale ruse și, prin analogie, cu ceea ce numim azi un „război hibrid”.

Faptul că Rusia a obținut, ca și alte Mari Puteri, Franța și Anglia, dreptul de a deschide consulate în provinciile și țările aflate sub stăpânirea Porții însemna, pentru imperiu, sporirea puterii sale de influență în aceste teritorii. Oficial, consulatele urmau să sprijine îmbunătățirea comerțului rus; în fapt însă, ele slujeau scopuri politice și ofereau o cale sigură și comodă de a stabili legături directe cu populația locală⁹.

Promovând în continuare obiectivele politicii sale Orientale, Ecaterina a II-a a insistat ca în Convenția de la Ainalî-Kavak din 21 martie 1779 să fie reconfirmat dreptul Rusiei de a deschide un consulat în Principatele Române. La 7 decembrie 1779 împărăteasa a emis un ucaz privind înființarea consulatelor generale ale Rusiei în „Moldova, Valahia și Basarabia” (Bugeac), cu reședința la București, unde

⁶ Marian Stroia, *Politica expansionistă a Rusiei la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Noi mărturii documentare*, în: „Revista Arhivelor”, LIV, 1992, nr. 1, p. 42, 47 (În continuare: Stroia, *Politica expansionistă...*); cf.: Тамара Стоилова, *Цели и задачи русских консульств в Османской империи и Средиземноморье в XVIII в.*, în: „Bulgarian Historical Review”, XVI, 1988, nr. 1, p. 15-33; Eadem, *Третият Рим. Мирните решения на руската имперска политика в Югоизточна Европа през XVIII век*, София, 2001; Eadem, *Яков Булгаков – руски посланик в Константинопол (1781-1789)*, în: „Известия на Института за исторически изследвания”, т. 33, София, 2016, с. 65-96.

⁷ Marian Stroia, *Românii în confluența europeană în secolul al XVIII-lea*, București: Semne, 2004, p. 174 (În continuare: Stroia, *Românii în confluența europeană...*, 2004).

⁸ Семенова, *Россия и освободительная борьба...*, 1976, с. 54 („Деятельность Российского генерального консульства в Дунайских княжествах способствовала ослаблению здесь власти Порты, укреплению позиций России и связей русского правительства с политическими деятелями Молдавии и Валахии и населением княжеств”).

⁹ Vladimir Tcaci, *Moldova în relațiile politice internaționale (1763-1774)*, Chișinău: Civitas, 1999, p. 89-90.

din 1782 activează primul consul al Rusiei – S.L. Lașkariov¹⁰. Deoarece comerțul rusesc în regiune era asigurat, în principiu, prin prevederile Tratatului de la Kuciuk-Kainargi (chiar dacă punerea lor în aplicare era târăgănată, după cum se va vedea mai jos), era clar că adevărata misiune a lui Lașkariov în Principate era una *de natură politică și nu doar comercială*¹¹. Instrucțiunile care însoțeau patenta de numire a lui Lașkariov (10 februarie 1780, confirmată de împărăteasă la 20 februarie) îi cereau, pe lângă ocrotirea negustorilor și a supușilor ruși, să comunice la timp orice informații despre mișcările trupelor turcești, repararea cetăților și pregătirile acestora, iar consulul trebuia să supravegheze și conduita domnilor¹². N. Iorga observa că misiunea consulilor imperiali „nu avea nimic de-a face cu un comerț care nu exista”: consulul trebuia să supravegheze guvernarea „acestor potenți greci”, „apoi să exercite asupra lor o influență dominatoare și mai ales să le dea supușilor lor impresia că tot binele de care ar fi în stare nu vine de la ei înșiși, ci de la această intervenție continuă a Puterii protectoare”¹³. ... În consecință, Poarta se temea ca prezența unui consul rus în Principate să nu reprezinte o sursă de disensiuni și discordii între acestea două state, în acel moment în care *o perfectă armonie* domnea între ele¹⁴. Inițial, ambasadorul francez Saint-Priest, încercând să împace lucrurile, propusese ca reședință a consulului Akkermanul, iar Poarta a pus în loc Silistra, unde era instalat și sediul unui pașă otoman, care ar fi urmărit activitatea consulatului¹⁵. Poarta era susținută de diplomații francezi, care nu doreau consolidarea pozițiilor politice ale Rusiei în Principate. Poziția categorică negativă a Rusiei la propunerea Porții a fost susținută de aliata sa, Austria. Ultima dorea să creeze un precedent pentru a înființa propriul consulat în Principate. Sub presiunea imperiilor aliate Poarta a cedat. Continuând implantarea politicii sale orientale, Rusia își creează noi puncte de sprijin, instalând viceconsulate la Iași (1784), Ismail (1786) și Chilia (1787). În luna noiembrie 1782 S.L. Lașkariov este înlocuit cu I.I. Severin, care avea drept misi-

¹⁰ Г. Л. Кессельбреннер, *Хроника одной дипломатической карьеры (Дипломат-востоковед С. Л. Лашкарев и его время)*, М., 1987, с. 91-96 (În continuare: Кессельбреннер, *Хроника...*); *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, București: Editura Academiei Române, 2000, p. 549-552 (În continuare: CȘTR).

¹¹ B.G. Spiridonakis, *L'établissement d'un consulat russe dans les Principautés danubiennes, 1780-1782*, în: „Balkan Studies”, IV (1963), nr. 2, p. 294. (În continuare: Spiridonakis, *L'établissement...*)

¹² Stroia, *Politica expansionistă...*, 1992, p. 45; Ciobanu, *La granița...*, p. 57.

¹³ N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, Jassy, 1917, p. 192 (« dont la mission n'avait rien à faire avec un commerce qui n'existait pas [...]. Il devait surveiller le gouvernement de ces potentats grecs [...], puis exercer sur eux une influence dominatrice et surtout donner à leurs sujets l'impression que tout le bien [...] ne vient pas d'eux-mêmes, mais bien de cette intervention continuelle de la Puissance protectrice »). (În continuare: Iorga, *Histoire des relations...*, 1917)

¹⁴ Andrei Alexandru Căpușan, *Dintr-un secol de relații diplomatice româno-ruse (1779-1874). Înființarea Consulatului Rusiei în Țara Românească și Moldova...*, în: „Caiete diplomatice”, III, 2015, nr. 3, p. 9.

¹⁵ Nicolae Iorga, *Introducere*, în: Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, X, București, 1897, p. XXIX (În continuare: Iorga, *Introducere...*, Hurmuzaki, X); Iorga, *Histoire des relations...*, 1917, p. 194.

une principală nu atât comerțul rus în Principate, cât să furnizeze la Petersburg informații cu caracter militar și politic¹⁶.

Străduindu-se să nu fie devansată de ruși în promovarea politicii Orientale în Principatele Române, Austria optează și ea pentru o instituție consulară aici. Drept urmare, în anul 1782, Casa de Austria numește în Principate un agent în rang de „secretar imperial”, Fr. Sulzer, care avea drept scop să depisteze posibilitatea înființării aici a unui consulat. A urmat apoi solicitarea adresată Porții de a numi oficial în Principate un „agent imperial”, care trebuia să protejeze circulația pe Dunăre a vaselor comerciale a unei companii austriece și, în același timp, să servească drept un avanpost al penetrației comerciale austriece la Dunărea de Jos, în Balcani și în bazinul Mării Negre¹⁷. Inițial Poarta s-a opus vehement acestei numiri, apoi în condițiile situației internaționale precare din cauza anexării Crimeii de către Rusia, a cedat, recunoscând oficial la 16 octombrie 1783 în calitate de consul pentru ambele Principate pe fostul secretar al domnului Alexandru Ypsilanti și apoi secretar imperial, Ignațiu Ștefan Raicevich, care își păstra titlul de „agent imperial”, evitând un conflict de protocol cu consulul rus¹⁸. Succesul Austriei a determinat pe adversara sa Rusia să ia măsuri diplomatice la Poartă, pentru a contracara expansiunea acesteia la Dunărea de Jos.

Un anumit interes politico-economic în această zonă l-a manifestat și Prusia. În 1784 Er.-Fr. König, stabilit de un deceniu la Iași, a propus ambasadorului prusian H.-F. Diez înființarea unui consulat. Primind de la acesta un raport favorabil, regele Frederic al II-lea l-a numit pe König în calitate de „consul la Iași și în Moldova”, care urma legal să contribuie la cumpărarea cailor pentru armata prusiană. Recunoașterea, însă, oficială a lui de către Poartă s-a tergiversat doi ani datorită intrigilor diplomatice ruso-austriece și dorinței Porții de a încheia o alianță cu Prusia în vederea unui război cu Austria și Rusia. König a fost recunoscut oficial doar în octombrie 1786¹⁹.

În procesul de înființare a consulatelor în Principatele Române s-a inclus și Franța. Asupra necesității instalării consulatelor franceze în Principate, a insistat în fața guvernului său încă în anul 1762 diplomatul și scriitorul Claude-Charles de Peyssonnel (1727-1790), care a călătorit pe aici. Dar regele francez evita să creeze un precedent care ar fi putut fi urmat de alte state europene, concurente Franței. Numai după Revoluție, în urma modificării situației internaționale, când s-a produs o a treia împărțire a Poloniei, Parisul adoptă o declarație despre înființarea unui consulat francez cu sediul la București. Sarcina lui principală era de a urmări și a influența evenimentele din Polonia, dar și de a contracara influ-

¹⁶ Ciobanu, *La granița...*, p. 56-58; N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor*, II, București, 1896, p. 164 (Gaffron, 10 decembrie 1782).

¹⁷ Stela Mărieș, *Înființarea Agenției consulare austriece în Principatele Române*, în: „Danubius”, vol. VI-VII, Galați, 1972-1973, p. 72-73.

¹⁸ Idem, *Activitatea lui Ignațiu Ștefan Raicevich, primul consul al Austriei în Țările Române (1782-1786)*, în: „Cercetări istorice”. Serie nouă, Nr. VI, Iași, 1975, p. 123-138.

¹⁹ Ciobanu, *La granița...*, p. 59-60; Iorga, *Introducere...*, Hurmuzaki, X, p. XXXVIII-XL.

ența crescândă a agenților ruși în Principate²⁰. Însărcinatul de afaceri al Franței la Constantinopol, R. Verninac de Saint-Maur, negociind cu Poarta înființarea consulatelor, a decis până la finalizarea acestora, din necesitate stringentă de a avea un agent în Principate, să-l trimită la București pe Emile Gaudin (al doilea secretar al ambasadei franceze din capitala Imperiului Otoman), cu titlu de „agent politic pe lângă Gospodarul Valahiei”²¹. Astfel, Emil Claude Gaudin este considerat primul consul al Franței la București (sosit la 5 septembrie 1795; rechemat la 7 februarie 1796)²².

Necesitatea unei informări adecvate despre situația din Orient a dictat propunerea făcută la 17 februarie 1796 de către ministrul de Externe al Franței, Delacroix, în adresa Directoratului ca „să examineze dacă nu e în interesul cauzei publice să se stabilească un consul general în provinciile turcești de dincolo de Dunăre”. Chiar a doua zi, decretul, prin care Constantin Stamaty (grec, originar din Constantinopol) era numit consul general al Republicii Franceze în Principatele Române, a și fost semnat de Directorat. Stamaty avea să se considere – „un adevărat agent politic, iar titlul său de consul general nu trebuia să servească decât pentru a acoperi adevărata lui destinație”²³.

Poarta, însă, refuză să-l recunoască pe Constantin Stamaty pe motivul că acesta era supus creștin al Porții (*raya*), iar legislația musulmană interzicea supușilor otomani să reprezinte interesele puterilor străine. Apoi, la 10 decembrie 1796, guvernul francez l-a numit pe Charles Flury *consul general* la București, iar în martie 1797 pe Joseph Parant *vice-consul* la Iași. Poarta le-a acordat exequatur la 10 februarie 1798, iar hătișeriful din 8 martie 1798 îi recunoștea consulului Franței la București preeminența asupra consulilor celorlalte puteri; viceconsulul de la Iași a primit însă doar un *firman*, nu un *berat* ca acela eliberat consulului general Flury, iar domnul Alexandru Callimachi l-a primit în audiența de „acreditare” (martie 1798) fără a face vreo deosebire între cele două acte²⁴. Abia de acum consulatul general de la București și viceconsulatul din Iași puteau fi considerate legal înființate²⁵.

Creșterii influenței franceze și ruse în Balcani și, respectiv, în Principatele Române se opunea Marea Britanie. Invocând *capitulațiile* încheiate cu Poarta, care îi permiteau să deschidă misiuni diplomatice pe teritoriul Imperiului Oto-

²⁰ Germaine Lebel, *La France et les Principautés danubiennes (du XVIe siècle à la chute de Napoléon Ier)*, Paris, 1955, p. 199-226.

²¹ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, (1781-1814), Supl. I/2, București, 1885, p. 136. (În continuare: Hurmuzaki, Supl. I/2)

²² Ariadna Camariano-Cioran, *L'activité d'Emile Claude Gaudin, premier consul de France à Bucarest*, în: „Revue Roumaine d'Histoire”, IX, 1970, nr. 2, p. 252, 258-259; Andrei Oțetea, *Înființarea consulatelor franceze în țerile românești*, în: „Revista Istorică”, XVIII, 1932, nr. 10-12, p. 334-335 (În continuare: Oțetea, *Înființarea consulatelor...*).

²³ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, (1709-1812), Supliment I/3, București, 1889, p. 408-412; Oțetea, *Înființarea consulatelor...*, p. 334.

²⁴ Ciobanu, *La granița...*, p. 112-115 (după Hurmuzaki, Supl. I/2, p. 175-176); CSTȚR, vol. X, partea a II-a, 2001, p. 1295 (Joseph Parant, 1773-1806).

²⁵ Oțetea, *Înființarea consulatelor...*, p. 335-336. Cf.: Stroia, *România în confluența europeană...*, 2004, p. 183.

man, ambasadorul englez la Constantinopol (1799-1802), lordul Thomas Elgin (1766-1841), l-a trimis, pentru început cu titlu personal, în februarie 1800, pe Francis Summerer (cca 1780 – după 1822) în calitate de emisar propriu în Principatele Române – „Gentilhomme de son Ambassade”, ca să examineze situația de aici. A urmat înființarea unei misiuni permanente cu centrul la București, care trebuia să protejeze comerțul englez în Principate și să asigure tranzitarea corespondenței diplomatice engleze între Viena și Constantinopol. În Principate a fost numit în 1801 cu titlu de *însărcinat cu afaceri* Fr. Summerer, acreditat pe lângă domnul Țării Românești Alexandru Moruzi (1799-1801)²⁶. Poarta l-a recunoscut ca agent consular abia în 1803²⁷.

Summerer nu a fost ales întâmplător – el era fratele (după mamă) lui Luca de Kiriko²⁸, consulul rus la București (1795-1817), printre prerogativele sale numărându-se și dezamorsarea activităților subversive franceze, precum și cercetarea pregătirilor militare rusești. Principalele argumente avansate de Elgin asupra necesității înființării unui consulat britanic la București erau următoarele: „1. Dezavantajarea Angliei în comparație cu Rusia, Austria, Prusia și Franța, care, prin misiunile lor consulare, își puteau promova eficient interesele lor politice și economice; 2. Facilitarea trimerii corespondenței diplomatice între Constantinopol și Viena; 3. Întreținerea unei corespondențe active cu celelalte consulat din imperiu; 4. Încurajarea comerțului britanic în Principate”. Astfel, Sultanul Selim al III-lea a dat curs solicitărilor britanice și a emis Beratul la 23 *Ramadan* 1217 (17 ianuarie 1803), prin care Francis Summerer fusese acreditat cu rangul de *consul general* al Marii Britanii în Țara Românească și Moldova²⁹.

Marile Puteri au căutat să înglobeze cele două Principate, de la Nord de Dunăre, în sfera lor de influență – proces ce a durat două decenii (1779-1800). În acest interval, Rusia (1779), Austria (1783), Prusia (1785), Franța (1796) și Marea Britanie (1800) – anii deciziilor de înființare ori ai primelor numiri, recunoașterea oficială venind uneori mai târziu (pentru Prusia în 1786, pentru Franța în 1798, pentru Marea Britanie în 1803) – înființează reprezentanțe diplomatice cu caracter permanent pe teritoriul Valahiei și Moldovei, *consulatele generale*, cu sediile la București și Iași³⁰. Consulii și-au îndeplinit atribuțiile economice și politi-

²⁶ Florin Marinescu, *Familia Moruzi din Trapezunt. Scurt studiu genealogic*, București: Corint Books, 2019, p. 44-45. (În continuare: Marinescu, *Familia Moruzi...*)

²⁷ Dimitrie I. Ghika, *Franța și Principatele Dunărene (1789-1815)*, Iași, 2008, p. 21-22; Hurmuzaki, SN, IV, p. 677 (indice: agent consular la București din 17 ianuarie 1803).

²⁸ Luka Grigorievici Kiriko (1765-1830?), în serviciul diplomatic rus din 1786; viceconsul (din 1795), apoi consul general în Țara Românească (1812-1817); frate, după mamă, al lui Francis Summerer, primul consul al Marii Britanii la București (1803). Vezi: CȘȚR, vol. X, partea a II-a, 2001, p. 1339-1340.

²⁹ Codrin-Valentin Chirica, *Înființarea misiunilor consulare britanice din Principatele Române și activitatea lor până în 1829*, în: „Cercetări Istorice”, XVIII-XX, Iași, 2002, p. 363-366, 374; Stroia, *Românii în confluența europeană...*, 2004, p. 185.

³⁰ Spiridonakis, *L'établissement...*, p. 289-314; Demir Dragnev, *Țara Moldovei în epoca Luminilor*, Chișinău: Civitas, 1999, p. 95.

ce, deși cele politice erau adesea voalate. Pe măsură ce Europa de Sud-Est devine tot mai dominată de interese strategice și politice, prerogativele lor politice câștigă importanță.

Activitatea, în general, a consulatelor la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea în Principatele Române și, în special, a consulilor ruși demonstrează că consulatele consolidau prestigiul statului respectiv și au fost instrumente diplomatice principale ale politicii promovate de către Marile Puteri în Principate, inclusiv de ordin strategic, economic și politic, fiind o punte de legătură cu Poarta Otomană prin intermediul diplomației domnilor fanarioți. Consulii erau acreditați pentru ambele Principate, iar atunci când se numeau doi, cel din București primea rangul de consul general, semn că se recunoștea realitatea unei entități comune a celor două Principate³¹.

În general, implicațiile activității consulatelor străine sunt complexe (cu consecințe de ordin economic, politic și social). Activitatea unora din consulii Marilor Puteri a fost destul de utilă, vizând mai ales reglementarea raporturilor Principatelor cu Poarta, în ceea ce privește aspectele economice, deoarece, chiar și simpla lor prezență a influențat considerabil asupra „procesului de occidentalizare a țării”. Iar prin intermediul presei și a limbii franceze (care după cea italiană a devenit limba recunoscută a diplomației internaționale din epoca dată) – corpul consular în întregime era *volens nolens* un agent de influență franceză în Principate. Totuși, prezența lor a servit intereselor țării doar în măsura în care această activitate corespundea politicii promovate de statele respective în Sud-Estul Europei. Îndoe-sebi, amestecul consulilor de la Iași și București în viața internă a țării și crearea prin intermediul jurisdicției consulare a unui adevărat „stat în stat” aducea prejudicii intereselor naționale³².

În cele ce urmează vom prezenta prin unele materiale documentare activitatea concretă politică și economică a Consulatului general al Rusiei din Principatele Române (a celui din Moldova), desfășurată în perioada anilor 1782-1802. În acest scop vom apela la documente, în mare parte inedite, depistate în *Arhiva politicii externe a Imperiului Rus* din Moscova, fondul „Consulatul General Rus de la Iași”³³. Conținutul materialului documentar permite de a distinge în activitatea consulatului a două perioade cronologice, corespunzătoare orientărilor politicii externe ale împăraților ruși: Ecaterina a II-a, între anii 1782-1787, 1792-1796; Pavel I, în anii 1796-1801 (evidențiind sub-perioadele: 1796-1798, 1798-1801). Anii 1801-1802 – de la urcarea pe tron a lui Alexandru I până la Hătișeriful din septembrie 1802 – îi tratăm ca încheiere a celei de-a doua perioade: noul împărat a continuat la început politica de alianță cu Poarta, iar hătișeriful a fixat statutul Principatelor obținut pe această cale. De aceea cercetarea se oprește la anul 1802.

³¹ Leonid Boicu, *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Iași, 1975, p. 31.

³² Lat. *imperium in imperio*; în limbajul politic de azi, aproape de „statul profund” (engl. *deep state*).

³³ Архив внешней политики Российской империи (АВПРИ), Москва, ф. „Российское Генеральное Консульство в Яссах” (În continuare: АВПРИ, Ф. ГКЯ, оп. 69/1).

Consulatul instituit, după cum scria, la 24 iulie 1776, ambasadorul rus la Poartă Alexandr Stahiev împărătesei ruse, era necesar „sub pretextul afacerilor comerciale... pentru a urmări îndeaproape informațiile despre adresările și intrigile locale, care rareori corespundeau intereselor firești ale valahilor și moldovenilor”³⁴. Iar Ecaterina a II-a, în contextul dat, preciza la 22 aprilie 1781, că: „nu poate fi ascuns, că în afară de folosul comercial, intenția noastră este ca prin instituirea în locurile necesare a consulatelor și vice-consulatelor să ne extindem legăturile noastre în regiunile Porții Otomane...”³⁵. Împărăteasa Rusiei, în rescriptul său secret către Bulgakov, menționa în continuare, că toți acești „oameni de încredere, depinzând de consulul general, prin intermediul lui către noi și către dumneavoastră direct, pot transmite în fiecare oră și în mod fiabil știri despre toate evenimentele locale și mișcările turcești, menținând astfel Curtea și Ministerul nostru în legătură cu cei care sunt bine intenționați față de noi – prin credință comună, dobândind și în continuare în aceste regiuni astfel de oameni bine intenționați”³⁶.

În dependență de sarcinile politice din anumite perioade menționate Consulatele au cunoscut anumite schimbări organizaționale.

Astfel, după Pacea de la Iași (1792) reședința consulului general al Rusiei a fost transferată de la București la Iași, iar cea a vice-consulului – la București. În 1798, prin ordinul lui Pavel I, de la 25 ianuarie, au fost lărgite funcțiile consulului general în Moldova. De fapt, la Galați s-a instituit postul agentului cu funcții comerciale și politice pe lângă consulatul general rus. Formal, însă, pentru a nu suscita reacția negativă a Porții s-a declarat doar despre completarea postului consulului general cu un *dragoman* sau traducător pentru serviciul lui la Galați, privind afacerile comerciale ale supușilor ruși³⁷. În contextul dat, comerțul extern al Imperiului Rusiei a fost întotdeauna (mai cu seamă din perioada Ecaterinei II) un mijloc eficient al promovării cu succes a politicii externe. Astfel, „însuși comerțul în ochii împărătesei ruse putea fi un bun pretext pentru acțiuni pur politice în sfera *chestiunii orientale*”³⁸. Și tratatul de comerț ruso-turc din iunie 1783, negociat de ambasadorul Ia. I. Bulgakov – care urma să-l trimită apoi consulilor ruși din Imperiul Otoman –, era, după T. Stoilova, comercial „după formă și, în mare măsură, după conținut”, dar înțelegerile Rusiei și acțiunile ei practice urmăreau „mai ales scopuri politice”³⁹.

³⁴ Hurmuzaki, SN, I, p. 115-116.

³⁵ Николай Дубровин, *Присоединение Крыма к России. Рескрипты, письма, реляции и донесения*, Санкт-Петербург, 1889, Т. 4 (1781-1782), с. 28. (În continuare: Дубровин, *Присоединение Крыма...*, Т. 4)

³⁶ Ibidem, с. 28.

³⁷ Просул, *К вопросу об учреждении...*, 1964, с. 5.

³⁸ Н. Н. Фирсов, *Правительство и общество в их отношениях к внешней торговле России в царствование императрицы Екатерины II*, Казань, 1902, с. 292.

³⁹ Тамара Стоилова, Яков Булгаков и подписването на руско-турския търговски договор (1781-1783), în: „Almanach VIA EVRASIA”, 2012, nr. 1, с. 90-99; <http://www.viaevrasia.com/public/bg/8-яков-булгаков-и-подписването-на-руско-турския-търговски-договор-17811783-тамара-стоилова-print.html> («Търговски по форма, в голяма степен и по съдържание [...] преследват главно политически цели »).

Către începutul secolului al XIX-lea postul de *vice-consul* din București a fost ridicat la cel de *consul* – aproape independent față de consulul general din Iași. Astfel, în perioada de după Pacea de la Iași și până la declanșarea noului război ruso-turc din anii 1806-1812 instituția consulară a Rusiei a evoluat, deoarece s-au format de fapt două consulatate sine stătătoare în ambele Principate: *general* – în Moldova și *consulat simplu* – în Țara Românească, fapt ce denotă importanța geopolitică a Principatelor în politica Rusiei la hotarul secolelor XVIII-XIX. Promotorii acestei politici au fost un șir de diplomați în serviciul Rusiei, care au acționat destul de activ în Țara Moldovei: S. Lașkariov (1782), I. Severin (1783-1799), V.F. Malinovski (1800-1802), A. Jerve (1802-1804) și I. Bolkunov (1805-1806).

În activitatea sa în Principatele Române Consulatul rus acorda o deosebită importanță rolului pe care îl aveau unii domni în cadrul contactelor ruso-otomane și a influenței lor în Fanar. Primul dintre aceștia a fost domnul Moldovei, Constantin Moruzi (1777-1782), care a executat *cu abnegație* toate ordinele care veneau din Constantinopol și care, după cum arată Fl. Marinescu, „a activat pentru o apropiere între Turcia și Rusia”⁴⁰. Această apropiere, urmărită – cum precizează același autor – pentru ca domnul să nu ajungă el însuși „domn fără principat”, nu excludea însă împotrivirea lui față de instalarea în Principate a unui consul general rus. În raportul lui Bulgakov, din 13 (24) decembrie 1781, aflăm că la acea dată ambasadorul avea deja în mâini *beratul* și *firmanul* sultanului privind numirea lui Lașkariov în funcția de *consul general*. „A fost necesar să se depășească intrigile domnilor Principatelor, și în special ale celui moldovean, ai căror agenți insinuuau pretutindeni că prezența consulului general în Principate era doar un pretext, prin care Curtea rusă urmărea să înceapă, încetul cu încetul, să trimită aici, chipurile, ofițerii săi pentru alaiul diplomatic, iar în cele din urmă soldați și regimente întregi, pentru a-i agita astfel pe locuitorii locali, care erau deja înclinați să răstoarne autoritatea turcească și să obțină, așadar, în stăpânire Principatele”. Iar Stahiev ceruse ca însuși cuvântul *consulat „General”* să fie scris cu *litere turcești* în documente, întrucât Poarta Otomană nu acorda un astfel de titlu niciunui consul străin, nici verbal, nici în scris, iar toți diplomații francezi, englezi și din alte țări, care soseau în aceste regiuni în misiune erau confirmați în calitate de consuli *simpli*, nu *generali*⁴¹.

La 16 martie 1782, C. Moruzi, care-l primi în audiență pe S. Lașkariov, îl asigură despre loialitatea sa față de sultan și se lăuda că a trimis Porții 100 000 *kile de Brăila* de grâu în locul celor 60 000 cerute și că i s-a încredințat renovarea cetății de la Ismail. În replică, experimentatul diplomat (care cunoștea zece limbi) îi răspunse că-l cunoaște încă de când erau ambii dragomani, așa că știe cât valorează „loialitatea” sa⁴².

⁴⁰ Marinescu, *Familia Moruzi...*, p. 39; cf.: Idem, *Étude généalogique sur la famille Mourouzi*, Athènes, 1987, p. 41 (« pour ne pas se trouver lui-même dans la situation de voïvode sans principat »).

⁴¹ Дубровин, *Присоединение Крыма...*, Т. 4, с. 340.

⁴² Кессельбреннер, *Хроника...*, с. 5, 96-97.

Analizând situația din Principatul Moldovei, consulul rus atenționa Curtea în rapoartele sale despre starea deplorabilă a țării și foametea ce bântuia în ultimii ani: o scumpete „cum nici în vreme de război n-a fost”. În august 1782 grâul cerut de Poartă autoritățile locale îl cumpărau de peste Dunăre cu 8 lei kila, iar populația era obligată să achite câte 13 lei pentru o kilă⁴³.

Prin plângerile lui Lașkariov, sprijinite la Poartă de ambasadorul rus de la Constantinopol, C. Moruzi fusese mazilit încă la 28 mai (st. vechi) 1782; după spusele lui N. Caragea, el „își atrăsese dușmănia Rusiei”⁴⁴.

Pentru a-și păstra scaunul domnesc, domnii, care ulterior au fost numiți de către Poartă în Țările Române, trebuiau să țină cont deja și de autoritatea politică a Consulatului rus în Principate. Alexandru Mavrocordat Deli-bei, care evita orice discuție „politică” cu consulul I. Severin și se opusese recunoașterii viceconsulului rus de la Iași, a fost mazilit în 1785 la stăruințele ambasadorului I. Bulgakov, susținute de internunțul austriac. Depunerea lui trebuia să servească, în concepția lui Bulgakov, drept argument pentru boierii moldoveni: ea le „va deschide ochii că noi (Curtea țaristă – n. ns.) nu avem decât să zicem un singur cuvânt, pentru a transforma în nimica pe principe, când el s-ar purta rău, și că ei nu pot aștepta altă fericire decât de la noi și de aceea trebuie să se silească a fi vrednici de protecția noastră”⁴⁵. Influența avea însă limitele ei: în 1786 ambasadorul Bulgakov cerea Porții doar ca, atunci când socotea necesară mazilirea unui domn, să informeze în prealabil Curtea rusă asupra motivelor, iar după mazilirea lui Alexandru Mavrocordat Firaris (decembrie 1786) ministrul Prusiei la Poartă, H.-F. Diez, scria că „rușii nu sunt socotiți în nimic în astfel de lucruri, deși au vrut să facă Europa să creadă că trebuie să concure la mazilirea domnilor, ca și la numirea lor”⁴⁶. Într-un raport din 10 ianuarie 1793, ambasadorul prusian Knobelsdorf arăta că însărcinatul de afaceri al Rusiei primise ordin de la împărăteasă să ceară Porții mazilirea domnului Moldovei, Alexandru Moruzi, „ca un fel de satisfacție pentru afacerea mitropolitului de Iași” – arestarea, din porunca domnului, a mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, rămas la Iași, împreună cu consulul I. Severin, după retragerea trupelor ruse; Poarta a aplanat conflictul mutându-l pe Moruzi, la sfârșitul lui decembrie 1792, în scaunul Țării Românești⁴⁷. Iar în

⁴³ Ibidem, c. 98.

⁴⁴ Hurmuzaki, SN, I, doc. 45-46, p. 163-165; Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XIX/1, București, 1922, doc. LIII, p. 52-53; Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, București, 2000, p. 224; Vl. Mischevca, Vl. Tcaci, *Constantin Moruzi, domn al Moldovei (1777-1782)*, în: „Revista de istorie a Moldovei”, 2003, nr. 3-4, p. 61-67; Stroia, *Politica expansionistă...*, 1992, p. 46.

⁴⁵ Ciobanu, *La granița...*, p. 161-162 (după A. de Giers); cf.: Iorga, *Acte și fragmente...*, II, 1896, p. 192 (1785: Poarta l-a mazilit pe domnul Moldovei „aux intrigues de la Cour de Vienne”).

⁴⁶ Iorga, *Acte și fragmente...*, II, 1896, p. 208 (Hüttel, 6 iunie 1786: « informer préalablement sa Cour des motifs »), 215 (Diez, decembrie 1786: « les Russes ne sont comptés pour rien dans ces sortes de choses »); Iorga, *Histoire des relations...*, 1917, p. 199.

⁴⁷ Iorga, *Acte și fragmente...*, II, 1896, p. 348-349 (Knobelsdorf, 10 ianuarie 1793); Ciobanu, *La granița...*, p. 100-101; Marinescu, *Étude généalogique...*, 1987, p. 44.

aprilie 1794 consulul Severin, ale cărui relații cu domnul Mihai Suțu deveniseră „foarte încordate” din cauza serviciului de informații al domnului și a atitudinii sale îngăduitoare față de „iacobinii” francezi, îi sugera lui M. I. Kutuzov și ambasadorului V. Kociubei „să întreprindă măsurile necesare pentru depunerea domnitorului”; propunerea n-a fost reținută, iar Kociubei i-a temperat zelul, pentru a nu provoca o ruptură cu domnul⁴⁸.

De remarcat că, drept o consecință a Tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi (1774), care a dat Rusiei dreptul de a deschide consulate (art. XI) și a deschis astfel calea și celorlalte state europene cointerestate să stabilească consulate la București și Iași, a apărut în Principate și problema *supușilor străini* – cea a *sudiților*, astfel încât, situația lor s-a oficializat. Cuvântul *sudit* provine de la latinescul *sub-ditus*, supus al unei puteri străine. Inițial aceștia erau cetățenii străini aflați pe teritoriul Țărilor Române sub protecția unui consulat străin, anume *sudiții* propriu-zisi. Pe lângă aceștia, existau și așa numiții *protejați*, persoane autohtone (armeni, evrei, greci, bulgari, moldoveni și străinii de altă naționalitate decât a statului care le acorda protecția) strecurați sub o ocrotire străină, prin fraudă sau abuz.

Ulterior, prin *sudiții* au ajuns să fie înțeleși și locuitorii Principatelor Române, care în secolele XVIII-XIX au trecut sub protecția unor state străine (în general, Imperiul Habsburgic, Imperiul Rus și Franța), ca răsplată pentru anumite servicii prestate sau în schimbul diverselor plăți, având imunitate atât în fața autorității Porții Otomane, cât și a Divanului domnesc. *Sudiții* (cu semnificația de „subiect” sau „cetățean”) erau scutiți de plata unor taxe, fiind o categorie socială foarte puternică și în permanentă expansiune. Or, originea situației excepționale a sudiților stă în drepturile, privilegiile și imunitățile conferite acestora prin regimul *capitulațiilor*. Analizând această categorie socială, Stela Mărieș a menționat, că: „În virtutea sistemului capitulațiilor, aplicat și în Principate de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, individul supus unei protecții străine beneficia de însemnate privilegii economice, judiciare și de anumite imunități personale. În Principate, datorită interpretării abuzive date de consuli dispozițiilor capitulațiilor, sudiții s-au bucurat, chiar, de privilegii economice și judiciare suplimentare. În baza tuturor acestor privilegii, sudiții au dobândit o situație preferențială în Principate, în comparație cu pământenii”⁴⁹.

Un act referitor la acest subiect îl reprezintă *Registrul supușilor ruși din Țara Moldovei înregistrați în aprilie - octombrie 1808 de către Cancelaria președintelui Divanurilor Moldovei și Țării Românești*, publicat recent. Majoritatea supușilor ruși, înregistrați la acea dată, erau de origine etnică greci, armeni, evrei ș.a., care se îndeletniceau cu comerțul și diferite profesii: argintari, fierari, croitori, arendaș ai cârciumilor și ai unor moșii. Numărul celor incluși în condica supușilor ruși din anul 1808 era evaluat la 364 persoane⁵⁰.

⁴⁸ Ciobanu, *La granița...*, p. 103-104 (cu trimitere la Hurmuzaki, SN, I, p. 535-537, 539, 541, 546, 585-587).

⁴⁹ Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Iași, 1985, p. 12, 40. (În continuare: Mărieș, *Supușii străini...*)

⁵⁰ *Populația Țării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea: Izvoare fiscale și statistice din anul 1808*, vol. I, Chișinău: Lexon-prim, 2019, p. 150-263.

În general, numărul sudiților din Moldova, fiind în creștere, către anii 1820-1821 se ridică per total la 1 935 oameni; dintre care erau sub protecția austriacă – 931; rusă – 610; franceză – 19; prusiană – 51; engleză – 16; necunoscută – 308; iar deja după catagrafia din 1824-1825, se estima la 2 282 (capi de familie), dintre care mai mult de jumătate erau supușii austrieci⁵¹.

Consulatul rus și-a început activitatea în anul 1782 prin eforturi de a crea în Principate o bază socială proprie. În scopul de a mări numărul supușilor ruși în Principat, cel a *sudiților*, consulul Serghei Lașkariov a luat măsuri pentru a pune capăt târăgănării punerii în aplicare a prevederii Tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi de a stabili pentru negustorii supuși ruși a plății vamale de 3% pe teritoriul Imperiului Otoman. La adresarea sa, ambasadorul rus la Poartă a reușit să primească de la sultan un firman, emis în noiembrie 1782, pe numele domnului Țării Românești, Nicolae Caradja, și a celui din Moldova, Alexandru Mavrocordat, care prevedea că negustorii supuși ruși să fie egalați pe teritoriul Imperiului Otoman cu cei englezi și francezi, prin plata vamală de 3% din costul mărfurilor⁵².

În baza acestui firman, Lașkariov s-a înțeles cu domnul Moldovei să nu se mai ia de la negustorii supuși ruși dările „trecător” (taxe de trecere) și altele, ci numai cele 3% la vamă⁵³.

Concomitent, sudiții din Principate își rezolvau problemele legate de activitățile lor, inclusiv cele judiciare, doar prin intermediul Consulatului. De exemplu, în 1784 economistul rus Stanislav a luat de la Dimitrie Mavrocordat în arendă venitul satului *Lincouți*, din ținutul Soroca, pe un an. În anul următor un negustor Samuil s-a adresat stăpânului moșiei cu propunerea de a lua în arendă venitul ei. Aflând despre aceasta, Stanislav s-a adresat Consulatului când văzu că nu poate extrage datoriile tocmitorilor – cereale și stupi cu albine. În urma intervenției Consulatului, sătenii au fost obligați să acopere datoria prin vânzarea cerealelor în țară, iar spre toamnă să întoarcă datoria legată de venitul din stupii de albine⁵⁴.

Sudiții moldoveni (mai ales, după Războiul din 1787-1791) informau regulat Consulatul rus despre averea lor (moșii, prăvălii, cârciumi) și veniturile dobândite. În materialele de arhivă ale fondului respectiv se păstrează date concrete despre activitatea economică a sudiților din diferite categorii sociale și a ofițerilor moldoveni din armata rusă. În documentele fondului se mai păstrează informații concrete despre moșiile și afacerile comerciale, numărul țăganilor stăpâniți ș.a. De exemplu, în anul 1792 căminarul Ramadan stăpânea în ținutul Cărligătura 10 pogoane cu vie în satul Haisești și câmpuri cu fânaș, un lac, o prisacă în satul Movila Mare, părți din satele Vartica și Ghetereni și o prisacă; în ținutul Dorohoi, în satul Tarașeni – un lac, două mori, o cârciumă, casă pentru oaspeți; în ținutul Orhei, în satul Piatra – o cârciumă, o moară; în satul Mihuleni – câmpuri cu fă-

⁵¹ Mărieș, *Supușii străini...*, Anexa I și Anexa II (Tabelul 1).

⁵² АВПРИ, Ф. ГКА, оп. 69/1, д. 7 (1782), лл. 52-54 (publ., după copia din fondul „Сношения России с Турцией”: Hurmuzaki, SN, I, doc. 57, p. 174-175).

⁵³ Ibidem, д. 8 (1782), л. 16 (publ.: Hurmuzaki, SN, I, anexă la doc. 55, p. 173).

⁵⁴ Ibidem, д. 147, л. 22.

națe și vatra satului, în ținutul Iași, în satele Fedești și Giulești – locuri de fânațe, lac, fermă pentru oi în mărime de 1100 x 4620 stânjeni, toată moșia Izvoarele, 1/2 din moșia Baiceni, o pătrime din Tatareni și o pătrime din Ciocorlan, o cârciumă la drumul mare, o pivniță și 5 prăvălii în orașul Iași, 4 prăvălii cu două etaje lângă Podul Vechi din Iași și tot acolo o pivniță⁵⁵.

Informații similare despre proprietățile și activitățile lor economice și comerciale au mai prezentat spătarul C. Palade⁵⁶, colonelul Balș⁵⁷, brigadierul Ilie Catargiu⁵⁸, sublocotenentul Mario Gaios⁵⁹, iar căpitanul Toader Cibou, înainte de a pleca în Rusia în anul 1793, și-a vândut averea din satul Vădeni, ținutul Soroca: 115 vite mari cornute, 180 iepe, 70 stupi, 300 sferturi cereale, 60 de porumb, ș.a.⁶⁰.

Toate aceste informații prezintă interes și pentru cercetătorii structurii gospodăriilor moșierești din perioada respectivă. Reieșind din interesul sporit al Consulatului față de activitatea economico-comercială a sudiților, precum și înglobarea lor sub autoritatea judiciară consulară, se poate vorbi despre fenomenul definit în istoriografie drept „stat în stat” (*imperium in imperio*)⁶¹. Încă domnul Alexandru Mavrocordat Deli-bei (1782-1785) se plângea Porții că agentul austriac și viceconsulul țarinei atrăgeau numeroși locuitori sub protecția statelor lor, transformându-i în supuși austrieci sau ruși și sustrăgându-i jurisdicției autorităților moldovenești, ceea ce micșora veniturile vistieriei și știrbea autoritatea domnească⁶². M. Stroia vede în apariția sudiților, sustrași „jurisdicției și autorității administrative autohtone”, „o flagrantă încălcare a autorității politice și suveranității acestor state românești”⁶³. Expresia „stat în stat” o folosește și V. Ciobanu, pentru viceconsulul rus de la Iași, maiorul Ivan Selunski, care înlesnise fuga în Rusia a domnului Alexandru Mavrocordat Firaris (1787) și care, în pofida capitulațiilor, cumpărase o moșie lângă Iași, acorda „protecție” negustorilor pentru eludarea vămilor și se amesteca în judecăți – „o gravă încălcare a autonomiei interne a Moldovei”; avertismentul ambasadurului Bulgakov (1 august 1787) nu putea decât să-i stimuleze „apetitul de a transforma viceconsulatul său în stat în stat”⁶⁴.

În afară de persoanele cu supușenie rusă, Consulatul rus se străduia să câștige loialitatea boierimii autohtone, sarcină fixată de Ecaterina a II-a chiar la întemeierea instituției respective (v. supra, nota 35). Implementarea acestei sarcini nu era simplă, deoarece, după cum scria consulul I. Severin în 1784, boierii „toți se

⁵⁵ Ibidem, d. 115, лл. 120-121.

⁵⁶ Ibidem, d. 88, лл. 128-129.

⁵⁷ Ibidem, d. 87, лл. 132-133.

⁵⁸ Ibidem, d. 181, л. 30.

⁵⁹ Ibidem, d. 87, л. 115.

⁶⁰ Ibidem, d. 140, лл. 82, 87.

⁶¹ Спиноза, *Политический трактат*, гл. II, § 6 („...как бы государством в государстве”). http://www.civisbook.ru/files/File/Spinoza_P_tr.pdf

⁶² Ciobanu, *La granița...*, p. 73.

⁶³ Stroia, *Românii în confluența europeană...*, 2004, p. 186.

⁶⁴ Ciobanu, *La granița...*, p. 80-83 (eronat: „Salonski”; semnătura „Иван Селунский” – Hurmuza-ki, SN, I, doc. 159, p. 336).

amăgesc cu independența și mi-au spus în față că ar prefera să se supună Rusiei decât să poarte jugul turcesc și să asculte de greci, pe care nu-i pot suferi; dar, din păcate, nu sunt uniți între ei și își fac unul altuia reproșuri”⁶⁵.

Totuși, Consulatul a considerat să apeleze în primul rând la viziunile antifanariote ale boierimii autohtone și clerului ortodox. Această activitate s-a desfășurat, în fond, prin acceptarea plângerilor acestora referitoare la „fărădelegile” fanarioților, care erau transmise la Poartă prin intermediul reprezentantului diplomatic al Rusiei de la Constantinopol. În acest context vom prezenta informația lui Severin despre cele spuse în taină de o „persoană de vază” (именитая особа), al cărei nume nu este dat: poporul suferă de „tătarii de aici” – nume dat domnului și celorlalți greci –, care, „deși seceta prevestește o sărăcie cumplită a locuitorilor, sug din ei, se poate spune, și ultimul sânge” și „ne-au asemuit cu niște animale pe care, cumpărându-le de la alții cu preț mare, folosesc toate mijloacele ca să nu rămână în pagubă”⁶⁶.

Una din doleanțele boierimii moldovene, expuse consulului rus, era să aibă un reprezentant al țării la Petersburg, iar domnii să nu mai aibă dreptul de a avea pe lângă ei greci din Fanar. Se dorea chiar să se întâmple și un „mic război pentru a se putea izbăvi de asuprirea mahometană”⁶⁷. Ambasadorul Rusiei la Constantinopol, I. Bulgakov, i-a scris, la 15/26 august 1783, lui I. Severin despre imposibilitatea obținerii dreptului de a fi reprezentate Moldova și Țara Românească la Petersburg, deoarece „prin aceasta s-ar distruge supușenia Moldovei față de Poartă” (сим уничтожилось бы подданство Молдавии Порте)⁶⁸.

Menționând multiplele plângeri ale boierilor către Consulat, vom constata că, deși boierii și clerul erau scutiți de impozitele de stat, ei solicitau reducerea volumului de dări ale populației impozabile. Prin această acțiune se urmărea posibilitatea de a mări cuantumul obligațiilor senioriale ale acestora. Consulii, la rândul lor, prin susținerea acestor plângeri, doreau ca boierimea să fie principalul sprijin al puterii centrale, similar *dvorenilor* ruși. Aceste motive au constituit o bază pentru relații de colaborare între boierimea autohtonă și Consulatul rus⁶⁹.

În perioada de până la Războiul ruso-turc din 1787-1791 și apoi până la sfârșitul domniei Ecaterinei a II-a (1796) situația internațională rămânea tensionată, fapt ce o determinase pe împărăteasă să-și mobilizeze forțele pentru o nouă confruntare cu Imperiul Otoman. Deja în rescriptul său din 19 ianuarie 1779, Ecaterina a II-a îi consemna lui Stahiev că: „Situația noastră actuală cu Poarta Otomană este în esență un fel de război tăcut, aproape la fel de împovărat și neprofitabil precum unul real, motiv pentru care o politică rezonabilă impune ca acesta să fie oprit cât mai curând posibil. Credem, și toată Europa va recunoaște,

⁶⁵ АВПРИ, Ф. ГКЯ, оп. 69/1, д. 27 (1784), л. 30 (об.) (publ.: Hurmuzaki, SN, I, doc. 124, p. 274).

⁶⁶ Ibidem, д. 215 (1797), лл. 98-99 (publ.: Hurmuzaki, SN, IV, anexa I la doc. 17, p. 84-85).

⁶⁷ Hurmuzaki, SN, I, doc. 103, p. 244.

⁶⁸ Ibidem, doc. 105, p. 247. Cf.: Ciobanu, *La granița...*, p. 162.

⁶⁹ Cf.: Dragnev, *Țara Moldovei în epoca Luminilor...*, 1999, p. 20 (dărilor către stat crescute „în detrimentul rentei senioriale”), 120.

desigur, că pentru aceasta ar fi fost suficient să forțăm Poarta Otomană să-l recunoască pe Hanul Crimeii pe care l-am ridicat, ceea ce, prin urmare, nu-i poate fi în niciun fel nici plăcut, nici util Porții”⁷⁰.

Această situație era perfect percepută și de către Poarta Otomană, care își înțarea forțele militare în spațiul Nord-Pontic. În aceste circumstanțe, Consulatului rus, din considerentele militare geostrategice, dictate de la Sankt Petersburg, i-a revenit sarcina colectării informațiilor cu privire la cerințele Porții prescrise Principatelor Române în ceea ce privește aprovizionarea cu materiale de construcții, forță de muncă și provizii, care erau canalizate către principalele centre militare otomane – în cetăți și raiale.

Consulul I. Severin, începând cu anul 1783, a adunat mai multe informații de acest gen, fiind ajutat „printr-o persoană încredințată”, de vistiernicul Deleanu-Cantacuzino și tatăl său, care fusese logofăt – oameni loiali Rusiei, reieșind din propriile afirmări, precum că „sunt total credincioși Curții împărătești”. Făcând parte din anturajul domnului, ei cunoșteau toate firmele primite de la Poartă despre aprovizionarea centrelor militare turcești. În plus la aceste informații obținute în mare taină la curtea domnească, Deleanu-Cantacuzino pune la dispoziția consulului rus și date despre situația militară din cetățile turcești de pe Dunăre, Nistru și de la gurile Niprului (Oceakov). Aceste informații ei le transmiteau prin intermediul unei persoane de încredere – negustorul grec Zoto Panaioți, iar pentru a evita deconspirarea, îl implorau „aproape cu lacrimi” pe consulul rus ca el să păstreze în mare taină aceste legături secrete⁷¹. Dorind să păstreze confidențialitatea și pentru a le proteja securitatea, I. Severin în corespondența sa diplomatică secretă (10.06.1783) menționase că de acum încolo nu le va nominaliza numele – aceștia urmând să fie cifrați discret drept – „canalul întâi” („*нод наименованием первого канала*”)⁷². Un important informator al rușilor era și marele spătar Balș, care acționa prin intermediul oamenilor săi din cetăți, fiind numit în rapoartele secrete ale consulului Severin – „canalul al treilea”⁷³.

Într-o notă cu știri din București, din aprilie 1783, se menționau obligațiile Țării Românești și ale Moldovei, conform unor firme recente ale sultanului. Din Țara Românească urmau să fie trimiși la Ismail 2 000 de lucrători și 1 000 la Oceakov; pe lângă aceasta, trebuiau pregătite 8 000 de kile brăilene, adică 74 000 de puduri de grâu. Spre Oceakov urmau să fie trimise 12 care cu cărbune, 4 fierari, 4 lemnari și 8 pietrari⁷⁴.

La 13 aprilie aceluiași an a mai fost cerută expedierea la Ismail a 400 de căruțe și 40 de ȝigani meșteri fierari, însoțiți de serdarul Ioniță. Se mai cereau 400 cai

⁷⁰ Николай Дубровин, *Присоединение Крыма к России. Рескрипты, письма, реляции и донесения*, Санкт-Петербург, 1887, Т. 3 (1779-1780), с. 34.

⁷¹ АВПРИ, Ф. ГКЯ, оп. 69/1, д. 12 (1783), л. 86 (publ.: Hurmuzaki, SN, I, doc. 92, p. 229).

⁷² Ibidem.

⁷³ *Очерки...*, 1987, с. 332.

⁷⁴ АВПРИ, Ф. ГКЯ, оп. 69/1, д. 11 (1783), л. 11 (publ.: Hurmuzaki, SN, I, doc. 85, p. 218-219).

pentru deservirea artileriei, care urmau să fie trimiși la Istanbul⁷⁵. Domnul Moldovei mai trebuia să trimită câte 500 oameni la Ismail și la Oceakov și, la cerință, lemn de construcții, făină, mult orz, din care cauză, după cum se consemnează în această misivă, *țărani au început să fugă din sate*⁷⁶. Pe lângă aceasta, în afară de berbecii trimiși anual la Istanbul urmau să mai fie trimiși alți 30 000 la Oceakov⁷⁷. Țara Românească trebuia să dea 30 000 de cântare de posmagi pentru Isaccea, iar Moldova – câte 40 000 pentru Oceakov și Bender și 30 000 pentru Hotin⁷⁸.

În deservirea intereselor Rusiei în Țările Române, încă începând din timpul războiului din 1768-1774, s-au inclus în mare parte reprezentanții clerului bisericesc⁷⁹. În anul 1787 A.A. Bezborodko îi scria lui Severin că „protopopul Mihailo Strelbițki în timpul fostului război a demonstrat o străduință excelentă față de serviciu, și în multe cazuri importante a fost folosit /.../ Fapt pentru care i se aloca de către consulatul din Iași o pensie de 300 ruble anual /.../, totodată, el să se poată folosi de tipografia din Iași pentru a tipări cărți în limbile rusă, greacă și altele...”⁸⁰.

Astfel, în Principatele Române se constituia treptat o *bază socială* a Imperiului Rus, persoane care nu numai că susțineau interesele politice ale rușilor, ci și participau activ în promovarea lor. Pe aceste forțe se conta, la etapa cercetată, în vederea unui nou război cu otomanii. Iar în acest scop Consulatul cerea de la domni informații concrete despre veniturile Țării, pentru a lua în considerație posibilitatea aportului economic al Principatelor Române în caz de război. În anul 1783 Severin îi comunica trimisului rus Bulgakov că, după spusele domnului, venitul Moldovei era de 3 200 de pungi: 800 pentru agenții de la Poartă și slujbașii țării, tot atâtea pentru domn, iar 1 600 pentru darurile dregătorilor Porții, tribut și alte dări; tributul s-ar fi putut fixa la 300-400 de pungi. Memoriul anexat al domnului dădea: miriul – 135 de pungi, darurile de bairam – aproape 160, richiabia (rikâbiyye, darurile bănești oferite anual sultanului și suitei sale)⁸¹ – 460 în trei ani (80, 80 și 300), iar cererile vizirilor trecuseră de 200 de pungi; se adăugau havalele (zaherea, chereștea, repararea cetăților)⁸².

Date mai sigure asupra veniturilor celor două țări Consulatul a obținut pentru anul 1785: tabelele trimise de Severin la 21 martie 1786 cuprindeau dările

⁷⁵ Ibidem, л. 13 (publ.: Hurmuzaki, SN, I, doc. 89, p. 223-224).

⁷⁶ Ibidem, л. 13 (verso).

⁷⁷ Ibidem, л. 14 (verso).

⁷⁸ Ibidem, л. 15; Un cântar = 3,5 puduri.

⁷⁹ Cf.: Vlad Mischevca, *Mitropoliți sub escortă (Pagini din istoria Războiului ruso-turc: 1806-1812)*, în: „Limba Română”, 2024, nr. 5-6, p. 193-204.

⁸⁰ АВПРИ, Ф. ГКА, оп. 69/1, д. 69, л. 21.

⁸¹ Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711-1821). Documente turcești*, București, 1984, p. 773 (glosar: „rikâbiyye – daruri bănești oferite anual sultanului și celor din suita sa de către domni Țării Românești și Moldovei; darea pentru scara de șa”). (În continuare: Veliman, *Relațiile româno-otomane...*, 1984)

⁸² АВПРИ, Ф. ГКА, оп. 69/1, д. 13 (1783), лл. 101-104 (publ.: Hurmuzaki, SN, I, doc. 93 și anexa, p. 230-232).

și arenzile fiecărei țări. Pentru Moldova ele dădeau 1 574 092 de piaștri și 98 de aspri (cu veniturile Doamnei – 1 592 592), pentru Țara Românească – 3 350 770 de piaștri; capitația se strângea aici de la 60 de mii de suflete⁸³.

Consulatul rus monitoriza, de asemenea, activitățile economice în Principate ale țărilor concurente, îndeosebi ale Austriei. În 1782 ambasadorul Bulgakov i-a cerut lui Lașkariov să urmărească activitatea negustorului austriac Willeshofen care „intenționa să dezvolte practica comerțului pe Dunăre, aducând mărfuri de la Viena la Galați, unde erau încărcate pe vase turcești sau ale noastre și transportate la Herson”. Willeshofen transporta fier și otgoane, funii (frânghii). Bulgakov îi cerea lui Lașkariov să obțină de la Poartă un firman pentru ca în toate porturile Basarabiei vasele negustorești din Rusia, spre deosebire de cele ale altor țări, să aibă o trecere liberă, fapt despre care el intenționa să informeze Viena⁸⁴.

Documentele referitoare la perioada domniei Ecaterinei a II-a în anii de după Pacea de la Iași, din anii 1792-1796, sunt marcate de activități care prevesteau conturarea unei noi conflagrații ruso-otomane. În fața amenințării expansiunii franceze în Balcani, ambasadorul rus a primit ordin să slăbească influența franceză la Constantinopol și să prevină războiul care se contura între Turcia și Austria. După finalizarea misiunii diplomatice a lui M.I. Kutuzov în Constantinopol (primăvara 1793 - februarie 1794), Colegiul de Afaceri Externe sub patronajul lui A.A. Bezborodko l-a numit la 30 noiembrie 1793, pe nepotul său – V.P. Kociubei în calitate de *trimis extraordinar și ministru plenipotențiar* al Rusiei pe lângă Poarta Otomană⁸⁵. Acesta a sosit la Constantinopol pe 20 februarie 1794 și, după acreditare, a început să-și îndeplinească atribuțiile⁸⁶.

În această perioadă Consulatul Rus prezenta sistematic vicecancelarului A.I. Osterman informații concrete despre volumul de produse vândute Porții la prețuri fixe. Concomitent, Consulatul, prin intermediul persoanelor loiale și de încredere, obținea date despre consolidarea forței militare în cetățile otomane. Într-o astfel de misivă informativă, din 2 februarie 1795, considerată de diplomația rusă ca fiind una de importanță strategică, Severin îi comunica generalului Rumeanțev că domnul Moldovei a primit firman de la sultan pentru ca în vara următoare cetățile Ackerman și Chilia să fie reparate, pregătind din timp lemn și oameni lucrători, la Bender să fie trimise care cu făină din depozitele de la Iași, iar la Galați să fie aduse 30 000 de cântare de pesmeți (*posmagi*)⁸⁷.

La 30 martie 1796 Severin din nou se adresează lui Rumeanțev să contribuie la importul cerealelor de pe teritoriul Imperiului Rus, deoarece în urma livrărilor produselor agricole către Poartă – „mulți oameni mor de foame”. Situația s-a

⁸³ Ibidem, d. 54 (1786), лл. 58-61 (publ.: Hurmuzaki, SN, I, doc. 163, anexele I-II, p. 341-344).

⁸⁴ Ibidem, d. 7 (1782), л. 22; pentru casa comercială Willeshofen: CȘTR, vol. X, partea I, 2000, p. 549-550.

⁸⁵ АВПРИ, Фонд „Сношения России с Турцией”, оп. 89/8, д. 767, л. 3-4; д. 792, л. 5-6.

⁸⁶ *Россия и Европа в XVIII веке (Турция, Крым, Грузия, Швеция)* https://idd.mid.ru/informational_materials/rossiya-i-evropa-v-xviii-veke-turtsiya-krym-gruziya-shvetsiya/

⁸⁷ АВПРИ, Ф. ГКА, оп. 69/1, д. 192, л. 2.

agrativ către luna august a aceluiași an, când epidemia de ciumă a cuprins mai multe ținuturi / județe din Moldova și Țara Românească⁸⁸. Pentru a contribui la atragerea populației locale de partea Rusiei, această solicitare a fost satisfăcută – cerealele fiind cumpărate în regiunea Brațlav din Ucraina⁸⁹.

De mare importanță în toată această perioadă a fost sprijinul acordat de Sankt-Petersburg strămutării populației din Moldova în posesiunile rusești, prin urmare, consulul general de la Iași a primit ordin să ofere tot ajutorul posibil *colonizatorilor* și să mijlocească pe lângă autoritățile locale pentru cei care doreau să se mute pe pământurile nou dobândite din regiunea nordică a Mării Negre. Poarta Otomană și, prin ordinul acesteia, domnii Principatelor, desigur, au împiedicat o astfel de migrație în masă, pentru a nu pierde contribuabili și pentru a nu contribui la creșterea resurselor materiale și umane ale Rusiei. Ivan Severin a relatat că ispravnicii moldoveni îngreunau plecarea localnicilor și rareori permiteau plecarea cuiva din ținuturi⁹⁰. În acești ani, mai ales după anexarea Crimeii (1783), Consulatul rus se ocupa cu organizarea emigrării moldovenilor în teritoriile Nord-Pontice, incluse în componența Imperiului Rus, aceștia fiind atrași, în primul rând, de privilegiile fiscale. Concomitent, un alt val de imigranți venea de peste Dunăre și din județele din sudul Țării Românești, așezându-se în ținuturile Covurlui și Galați.

În legătură cu aceasta, despre „noile intrigi rusești”, diplomații austrieci relatează din Pera (Constantinopol) la Viena, la 25 aprilie 1792: „Rusia, Monsenior, se pregătește să profite la maximum de teritoriile cucerite din stânga Nistrului. Se spune că această țară va lua numele de *Noua Moldavie*, că va fi populată de emigranți de toate clasele, că va fi constituită și guvernată ca un Principat grecesc, că fugarul Alexandru Mavrocordat (*Firaris* – N.N.) îi va fi Gospodar; că va avea o Curte după modelul celor ale domnilor Țării Românești și Moldovei, un Vistier, un Spătar, un Aga, un Postelnic etc. Se adaugă că aceste ultime împrejurări sunt folosite pentru a depopula complet Moldova, iar emisarii ruși lucrează până la Constantinopol pentru a angaja greci, chiar și din nobilimea Fanarului, și că familii foarte distinse sunt deja hotărâte să meargă să se stabilească acolo”⁹¹.

Odată cu urcarea pe tron a lui Pavel I (6.XI.1796) în raporturile ruso-otomane are loc o destindere a situației extrem de încordate, ce se crease către anii 1795-1796, când Curtea de la St. Petersburg preconiza să înceapă un nou război cu Poarta. Astfel că vestea succesiunii la tronul rus a fost primită cu bucurie în capitala Imperiului Otoman, deoarece chiar se credea că, precum precizau astrologii turci, atâta timp, cât la cârma țării va sta Pavel I – între Rusia și Turcia se va menține pacea⁹². Noul împărat acordă o atenție deosebită politicii sale *Orientale*. La

⁸⁸ Ibidem, d. 195, л. 17.

⁸⁹ Ibidem, d. 181, л. 194.

⁹⁰ *Очерки...*, 1987, с. 369.

⁹¹ Gh. Duzinchevici, *Documente din arhive polone relative la istoria românilor (secolele XVI-XIX)*, Vălenii-de-Munte: Așezământul Tipografic „Datina Românească”, 1935, p. 34.

⁹² Г. А. Клейнман, *Русско-турецкий союз 1799 г.*, în: „Доклады и сообщения исторического факультета МГУ”. Вып. III, М., 1945, с. 14-15. (În continuare: Клейнман, *Русско-турецкий союз...*)

26 februarie 1797 el a semnat un decret al Colegiului de Afaceri Externe privind crearea unui *Departament asiatic* în cadrul Colegiului „pentru administrarea afacerilor privind popoarele asiatice”. Acesta a fost fondat din inițiativa diplomatului orientalist Serghei Lașkariov, cel care a fost consul în Principatele Române, devenit primul șef al acestui nou departament. S-a stabilit o împărțire a afacerilor diplomatice în *Departamentul asiatic*: în Departamentul I, era o direcție aparte („masă” - *стол*) responsabilă de afacerile Turciei, Moldovei, Țării Românești, Greciei și Serbiei, iar celălalt includea: „Persia, Georgia, Caucazul, Cercasienii, Abhazia”⁹³. În cele ce urmează ne vom opri mai detaliat asupra schimbărilor produse în cadrul Problemei Orientale, care au determinat specificul evoluției activității consulatelor în această perioadă.

Pavel I, în politica sa externă, a încercat să revină la tactica tradițională de neutralitate a Rusiei din anii 60-80 ai sec. XVIII față de rivalitatea anglo-franceză, valorificând, în același timp, pe deplin tendințele de pace manifestate de Poarta Otomană⁹⁴. Aceste schimbări pozitive în raporturile ruso-otomane au fost pregătite în mare parte, de asemenea, și de activitatea ambasadorului rus la Constantinopol V.P. Kociubei (1793-1798), căruia turcii i-au adus elogii, dăruindu-i cadouri scumpe la sfârșitul misiunii sale diplomatice.

Apropierea ruso-otomană de la sfârșitul secolului XVIII, aparent ieșită din comun față de relațiile „tradițional” ostile dintre ambele imperii, i-a uimit mult pe contemporani, avându-și explicația, atât în evoluția conjuncturii internaționale, cât și în situația internă a Rusiei și Porții Otomane.

În urma împărțirii definitive a Poloniei la 24 octombrie 1795 de către Rusia, Prusia și Austria, Poarta primise o lovitură considerabilă din partea monarhiilor europene. Rivalii otomanilor se întăreau și mai mult, iar interesele turcilor erau lezate și de către Franța republicană. Prin Tratatul de la Campo-Formio (17 octombrie 1797; astăzi Campoformido, d’Udine), Veneția, cucerită de generalul Bonaparte, trecea în posesia Austriei (art. VI), iar starea de încordare franco-otomană culmină prin *Expediția egipteană* (1798).

În contextul împărțirilor Poloniei (1793-1795), otomanii au căutat să numească la cârma avanpostului la Nord de Dunăre o persoană de încredere și la 6 mai 1795 Alexandru Callimachi, „care aspira de mult timp” la această domnie, primea caftanul domnesc al Moldovei, în semn de recunoștință pentru serviciul lung și fidel în calitatea sa de dragoman⁹⁵.

Sub Alexandru Callimachi, consulul general I. Severin și-a păstrat o poziție „net avantajoasă” față de agenții austriac și francez, atât în raporturile cu boierimea ieșeană, cât și cu domnul, întemeiată pe avantajele dobândite de Rusia prin tratatele cu Poarta. Potrivit rapoartelor agentului austriac I. Timoni, Severin

⁹³ Кессельбреннер, Хроника..., с. 180.

⁹⁴ А. П. Бажова, Внешняя политика Павла I, în: История внешней политики России. Век XVIII (от Северной войны до войн России против Наполеона), М., 1998, с. 139-167.

⁹⁵ Hurmuzaki, Documente..., IX/2, București, 1899, nr. CCCXXXII-CCCXXXIII, p. 276-277; Nicolae Iorga, Documente privitoare la familia Callimachi, I, București, 1902, p. 5, 38.

reuşise să fie admis la dezbaterile Divanului domnesc asupra unor chestiuni ce interesau Rusia (de pildă, reorganizarea poştei), invocând stipulaţiile tratatelor ruso-turce de la Kuciuk-Kainargi până la cel de la Iaşi, şi se folosea ca mijlocitor de boierul Manolache Balş, intrat în serviciul Rusiei cu gradul de colonel. Tot el a obţinut de la domn autorizaţia de a instala la Galaţi un comisar pentru apărarea intereselor negustorilor ruşi şi de a înfiinţa o poştă între Iaşi şi portul dunărean, iar pentru urgentarea trimerii „dezertorilor” ruşi a cerut şi a primit fonduri destinate coruperii ispravnicilor şi a altor dregători⁹⁶. Pretenţia nu era nouă: încă despre Laşkariov N. Iorga scria că „pretindea să asiste la şedinţele Divanului şi l-a făcut pe voievod să simtă bine că acest vecin este un stăpân”⁹⁷.

Politica externă activă imperială a Rusiei în Sud-Estul Europei era determinată (de altfel, ca şi în alte direcţii) nu doar de factorii de ordin economic şi strategici, dar şi de situaţia politică internă. Țarismul urmărea prin succesele politicii externe să destindă atmosfera încordată din interiorul imperiului. Către finele secolului XVIII, când în Europa *luminilor* derula procesul instalării noilor raporturi burgheze, Rusia continua să rămână un stat autocrat, în care dominau raporturile medievale. În situaţia când Revoluţia franceză a zdruncinat din temelie continentul european, absolutismul rus s-a pomenit incapabil de a rezolva sarcinile politice de ordin extern şi intern, ce stăteau în faţa Imperiului, bazându-se pe mijloacele sistemului relaţiilor politice, economice şi sociale constituite pe principiile privilegiilor nobilimii (*dvorenilor*).

O concludentă relatare despre problemele interne ale Porţii Otomane din acea perioadă ne-a lăsat-o istoriograful oficial al Imperiului Otoman, Ahmed Asim (1755-1819), care scria că: „...partea Vidinului trecuse sub stăpânirea lui Pazvantoglu, ținuturile Şumlei şi Rusciucului – în mâinile lui Tirsiniklioglu, părţile Serresului – în mâinile lui Ismail bei, părţile Albaniei şi Moreei încăpuseră în mâinile lui Ali paşa, iar ținuturile Adrianopolei trecuseră în mâinile lui Dagdevirenoglu, la Silistra devenise stăpân Yilikoglu, părţile Brăilei trecuseră sub stăpânirea nazirului de acolo – Ahmed aga. De asemenea, şi alte oraşe şi târguri trecuseră sub stăpânirea a câte unui uzurpator puternic...”⁹⁸. Opoziţia antiguvernamentală de pe teritoriul Turciei europene a crescut către sfârşitul sec. XVIII atât de mult, încât cu aceşti rebeli trebuiau să se confrunte şi cabinetele marilor puteri (Austria, Franţa, Rusia) care, promovându-şi propria politică la adresa Imperiului Otoman, erau nevoite să ia în consideraţie şi poziţia *paşalelor* şi *aianilor* puternici⁹⁹.

⁹⁶ Ciobanu, *La graniţa...*, p. 108-109, 117-118 (după rapoartele agentului austriac I. Timoni: Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, p. 47-48, 55, 74, 84).

⁹⁷ Iorga, *Histoire des relations...*, 1917, p. 194 (« Il traita les boïars comme des chiens, prétendit assister aux séances du Divan et fit bien sentir au Voévode que ce voisin est un maître »); cf.: Stroia, *Politica expansionistă...*, 1992, p. 46.

⁹⁸ Ahmed Asim, *Tarih*, în: *Cronici turceşti privind Țările Române. Extrase*, III, ed. M. A. Mehmet, Bucureşti, 1980, p. 424.

⁹⁹ В. П. Грачев, *Балканские владения Османской империи на рубеже XVIII-XIX вв. (Внутреннее положение, предпосылки национально-освободительных движений)*, М., 1990, с. 66-67.

La răscrucea secolelor XVIII-XIX, în urma procesului de descentralizare a autorității Porții și a crizei multilaterale a sistemului său militar, administrativ și economic, otomanii au fost nevoiți să-și reconsidere strategia, trecând de la ofensivă la defensivă, iar odată cu aceasta și linia politică vizând tactica diplomatică¹⁰⁰.

În anii 1797-1798 Franța a demarat înfăptuirea programului său de expansiune teritorială, numit *mediteranean*¹⁰¹. La 12 aprilie 1798, Bonaparte primi misiunea de a ocupa Egiptul și a extinde dominația franceză în Orientul Apropiat. La 8 (19) mai 1798 flota franceză pornește din Toulon spre Egipt, la 31 mai (12 iunie) cucerește insula Malta, iar la 20 iunie (1 iulie) debarcă la Alexandria.

Drept consecință directă a acestor ostilități franco-otomane, a urmat arestarea de către turci a consulilor Franței și suspendarea pentru mai bine de patru ani a existenței consulatelor franceze din Principatele Române (1798-1803)¹⁰².

Situația gravă a Imperiului Otoman impunea necesitatea căutării unor aliați de nădejde pentru a putea riposta francezilor. Otomanii puteau apela la acel moment practic doar la câteva mari puteri europene: Marea Britanie, Rusia, Austria și Prusia. Față de Austria, însă, Poarta avea (și nu fără temei) o atitudine plină de neîncredere. Iar politica Prusiei față de turci era destul de duplicitară, deoarece Friedrich Wilhelm II se străduia să nu-și lege mâinile cu o alianță pruso-otomană, ca să nu provoace nemulțumirea Rusiei. Berlinul urmărea, totodată, să nu îndepărteze Poarta¹⁰³. Reieșind din aceste raporturi internaționale, Poarta Otomană, îndată după debarcarea lui Bonaparte în Egipt, a început să ducă tratative cu Rusia și Marea Britanie.

După biograful său, Ep. Stamatiadi, anume Constantin Al. Ypsilanti, în calitatea sa de mare dragoman al Porții (1796-1799), apoi domn al Moldovei (1799-1801; de facto și în 1807) și al Țării Românești (1802-1806, 1807), „a convins-o să formeze tripla alianță cu Anglia și Rusia, care, micșorând puterea francezilor în Orient, a zguduit guvernul lor”¹⁰⁴. Astfel, o consecință imediată a *Expediției egiptene* (1798) a fost *Tratatul de alianță ruso-otoman*, semnat la 23 decembrie 1798 (3 ianuarie 1799), numit de înșiși diplomații ruși drept „o afacere nemaipomenită”.

Tratatul de alianță ruso-turc a fost semnat pe o perioadă de 8 ani; Anglia a încheiat cu Poarta un tratat de alianță deosebit, la 5 ianuarie 1799, astfel încât „tripla alianță” era, de fapt, un sistem de tratate bilaterale. În articolele de bază ale tratatului, părțile au definit ca obiectiv comun păstrarea integrității posesiunilor lor și a posesiunilor aliaților lor, asigurarea securității, păcii și echilibrului poli-

¹⁰⁰ Veliman, *Relațiile româno-otomane...*, 1984, p. 8.

¹⁰¹ Vezi: A. M. Станиславская, *Русско-английские отношения и проблемы Средиземноморья (1798-1807)*, M., 1962.

¹⁰² Oțetea, *Înființarea consulatelor...*, p. 337, 341.

¹⁰³ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*. VII, Gotha, 1863, p. 20-21.

¹⁰⁴ Ep. Stamatiadi, *Biografiile Marilor Dragomani (interpreți) greci din Imperiul Otoman*, trad. C. Erbiceanu, București, 1897, p. 89 (ed. Cluj-Napoca, 2016, p. 107-108); orig.: Επαμ. Ι. Σταματιάδου, *Βιογραφίαι των Ελλήνων Μεγάλων Διεργημένων του Οθωμανικού Κράτους*, Αθήνησι, 1865, σ. 152-153.

tic între puteri, precum și contracararea planurilor de cucerire ale Franței. Însă, cele mai semnificative obligații ale părților erau conținute în *articolele secrete* ale tratatului. Unul dintre acestea stabilise că Rusia promitea să ajute Turcia în lupta împotriva Franței – în special, să trimită o escadră de 6 vase de linie și 6 fregate pentru a-și ajuta aliatul, iar întreținerea escadrei rusești a fost încredințată Turciei. Conform unui alt articol secret, Rusia a primit pentru prima dată dreptul oficial de a-și trece liber flota militară prin Strâmtoarele Mării Negre – din Marea Neagră în Marea Mediterană și înapoi (în special, s-a stipulat că *Strâmtoarea Constantinopolului* „este deschisă navelor rusești doar în acest caz, în timp ce pentru toate celelalte națiuni, fără excepție, intrarea în Marea Neagră va fi închisă”). Tratatul, semnat la sfârșitul anului 1798 (pe stil nou – 3 ianuarie 1799)¹⁰⁵ la Constantinopol, prevedea acordarea ajutorului militar de către Rusia Imperiului Otoman în caz, dacă Franța va întreprinde vreo acțiune ostilă la adresa celei din urmă (art. 6). De menționat că în „actul special” adițional, care trebuia să fie cunoscut doar părților contractante, se preconiza susținerea militară a turcilor cu un corp de infanterie rusă, ce trebuia să fie aprovizionat de către turcii înșiși, începând din ziua trecerii acestuia pe malul drept al Nistrului. Moment destul de „original”, deoarece până atunci încă nu fuseseră săvârșite acțiuni militare ale armatei ruse pe teritoriul Principatelor, în timpul cărora acestea să fi fost întreținute de otomani. Următorul tratat de alianță ruso-turc a fost semnat în toamna anului 1805 – alianță ulterior încălcată flagrant de Imperiul Rus, care a invadat Principatul Moldovei în noiembrie 1806.

Putem constata, astfel, că alianța ruso-otomană a constituit încununarea *noii politici* promovate de Imperiul Rusiei după Pacea de la Iași. Mai întâi *din necesitate*, în timpul ultimilor ani ai domniei Ecaterinei II, apoi, *din principiu*, pe timpul domniei lui Pavel I, Rusia a renunțat la *politica agresivă* din perioada precedentă pentru a o substitui prin cea de *influență*.

Sub incidența întăririi și extinderii (atât teritorial, cât și ideologic) a noului stat modern francez – Pavel I a ridicat la rang de *principiu politic* „ideea lui Montesquieu despre avantajul unui vecin slab”, Rusia a renunțat *temporar* la gândul de a-și lărgi hotarele pe seama Imperiului Otoman, considerând, la acea etapă, că „turcii erau vecinii cei mai comozi din pricina slăbiciunii lor”¹⁰⁶.

Privite sub acest punct de vedere, starea raporturilor ruso-otomane din această perioadă și, în special, *Tratatul de alianță din 1798 (1799)*¹⁰⁷, explică de ce Rusia nu abordase oficial, către sfârșitul sec. XVIII, posibilitatea schimbării statutului Principatelor Române, în vederea anexării lor. Extinderea influenței sale în acest spațiu al *supușilor creștini* din cadrul Imperiului Otoman, ca și în anii pre-

¹⁰⁵ ПСЗРИ, т. 25, № 18797, с. 500-502; *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, éd. G. Noradounghian, vol. 2, Paris, 1900, nr. 7-8, p. 24-31; Станиславская, *Русско-английские отношения...*, 1962, с. 99.

¹⁰⁶ Andrei Oțetea, *Scrieri istorice alese*, Cluj-Napoca, 1980, p. 160.

¹⁰⁷ Cf.: Клейнман, *Русско-турецкий союз...*, с. 17; J. C. Hurewitz, *Russia and the Turkish Straits: A Revaluation of the Origins of the Problem*, în: „World Politics”, 14, 1962, nr. 4, p. 605-632.

cedenți, i-a servit drept pretext pentru intervenția în treburile balcanice. La etapa dată, atât timp cât se promova o politică de menajare a Porții și de menținere preponderentă a influenței rusești în sud-estul Europei, Rusia abandonase temporar politica sa anexionistă. Reușind să obțină, totodată, pe cale pașnică (diplomatică) multe din țelurile la care tindea pe tot parcursul secolului al XVIII-lea.

Durata scurtă a alianțelor ruso-otomane (1799, 1805) se explică, pe de o parte, prin faptul că otomanii n-au putut să se distanțeze de suspiciunea „tradițională” față de Rusia, alimentată din plin de către francezi și argumentată în practică prin planurile privind partajul Imperiului Otoman (ursite de către Curtea de la St. Petersburg), iar pe de altă parte, prin înseși politica inconsecventă a „aliatului” nordic (care a oscilat permanent între cele două tendințe ale diferitelor curente politice – de a menține integritatea Imperiului Semilunii sau de a-i împărți posesiunile lui). Tentativele Rusiei de a se amesteca în treburile interne ale Imperiului Otoman, tendința de a transforma alianța într-un fel de *protectorat* (la Paris crezându-se, către 1798 că, *Turcia e pe cale de a deveni o provincie rusească*)¹⁰⁸, dar mai ales planurile agresive ale țarismului în sud-estul Europei, nu puteau să nu determine, mai devreme sau mai târziu, răbufnirea unei noi crize în cadrul Problemei Orientale.

Balkanii și Strâmtoarele au devenit către sfârșitul sec. XVIII două laturi ale unei și aceleași *chestiuni*: primii erau necesari Rusiei pentru avansarea în direcția Strâmtoarelor, iar acestea din urmă – pentru dominarea în Sud-Estul Europei. Totodată, extinderea influenței politice a țarismului în această zonă era direct proporțională cu rezistența internațională politico-diplomatică din partea marilor puteri occidentale.

Relațiile Imperiului Rus cu Principatele Române în anii domniei lui Pavel I, ca și în perioada precedentă, s-au desfășurat în cadrul Problemei Orientale, însă sub influența acelor schimbări care s-au produs în evoluția relațiilor internaționale în perioada respectivă pe continentul european. Astfel, de la ocuparea tronului de către Pavel I și până la ruperea relațiilor Porții cu Franța existau suspiciuni în privința intențiilor urmărite de fiecare parte în sfera colaborării ruso-otomane. Poarta îl menținea domn al Moldovei pe Alexandru Callimachi (1795-1799), un adept al Franței, care impunea populația la dări sporite, vânzând grâul în Imperiul Otoman și provocând foamete în țară. Într-o notă informativă a consulului Severin, din anul 1797, se menționa că de sărbători domnul a dăruit membrilor Divanului 25 000 de piaștri, pentru ca ei să nu se opună introducerii unui nou impozit, așa numita „ajutorință”, în volum de 150 000 piaștri pe an¹⁰⁹. În martie 1799 consulatului i-au fost predate două jalbe ale locuitorilor Moldovei. Prima, „Plângere a tot ticălosului pământ și a Țării Moldovei”, cerea ca ministrul Rusiei la Poartă să arate „jafurile, apucările și chipurile cu care aceste se fac de către rândușii domni și boierii greci”¹¹⁰. A doua, din 1 martie, adresată mitropolitului

¹⁰⁸ Hurmuzaki, Supl. I/2, p. 197.

¹⁰⁹ АВПРИ, Ф. ГКА, оп. 69/1, д. 226, л. 3.

¹¹⁰ Ibidem, д. 260 (1799), лл. 25-26; textul românesc: Al. Vianu, *Manifestări antifanariote în Moldova la sfârșitul sec. al XVIII-lea*, în: „Studii. Revistă de istorie”, XV, 1962, nr. 4, p. 923-924; *Очерки...*, 1987, c. 361.

și boierilor pământeni și aruncată la casele lor, îi avertiza că, dacă nu vor pune lucrurile la cale, „hotărârea noastră, la care deznădăjduirea ne-o aduce, ne silește a face asupra voastră răsplătirea cuviincioasă (măcar deși sunteți de un neam cu noi)... Și să nu ziceți că nu v-am înștiințat”¹¹¹.

Tot atunci, în condițiile alianței ruso-otomane, Poarta l-a înlocuit pe Callimachi cu Constantin Ypsilanti – un adept al Rusiei. Callimachi și-a primit firmanul de mazilire la 22 martie 1799, la patru zile după moartea consulului I. Severin; după o informație a agentului austriac Schilling, el însuși ceruse mazilirea, invocând vârsta înaintată¹¹².

În anii 1799-1801 Consulatul se implică plenar în activități care aprofundau protectoratul rus în Principate, colaborând cu boierimea locală, nemulțumită de impozitele insuportabile la care era supusă țărănimea dependentă, ceea ce nu le permitea boierilor să mărească, la rândul lor, renta funciară¹¹³.

Consulatul a urmărit și sistemul dărilor, pe baza socotelilor vistierilor Principatelor. După tabelele trimise de Severin la 13 martie 1798, venitul Moldovei de la 1 aprilie 1797 la 1 aprilie 1798 a fost de 2 766 500 de piaștri, iar al Țării Românești pe anul 1797 – de 4 903 000, la care se adăugau 750 000 luați de noul domn C. Hangerli în ianuarie 1798 (în total 5 653 000)¹¹⁴. În 1798 Hangerli a strâns în Țara Românească 4 617 000 de piaștri din dările obișnuite și încă 6 706 000 din cele extraordinare – în total 11 323 000¹¹⁵. În 1799 veniturile Țării Românești au fost de 3 929 000 de piaștri, iar ale Moldovei – de 2 658 592¹¹⁶.

Obligațiile Principatelor față de Poartă nu s-au redus, multe dintre acestea schimbându-și însă direcția. Încă în 1798 sultanul îi poruncise domnului Moldovei să trimită seraschierului oștirilor sale, care asediau rebelii din Vidin, 75 000 de piaștri peste haraci¹¹⁷. În plus, domnul urma să trimită o cantitate suficientă de boi și berbeci, precum și 3 000 de lucrători, pe lângă cele 1 500 de care cu boi deja trimise¹¹⁸.

La 13 iulie 1800 Pavel I l-a numit consul general al Rusiei în „Moldova, Țara Românească și Basarabia”, cu reședința la Iași, pe V.F. Malinovski¹¹⁹, căruia i s-au scris *Instrucțiunile Colegiului de stat pentru comerț al Rusiei* abia la 12 ianuarie 1801¹²⁰. La începutul anului 1801 la Iași a sosit *beratul* și *firmanul* Porții despre numirea oficială a noului *consul general*¹²¹. Rebeliunea pașalei de Vidin era atunci în desfășurare, iar la 23 ianuarie 1801 domnul Moldovei, Constantin Ypsilanti

¹¹¹ Ibidem, л. 28; Vianu, *Manifestări antifanariote...*, p. 924-925.

¹¹² Ciobanu, *La granița...*, p. 124; Iorga, *Introducere...*, Hurmuzaki, X, p. XXIX, nota 2.

¹¹³ Dragnev, *Țara Moldovei în epoca Luminilor*, 1999, p. 120.

¹¹⁴ АВПРИ, Ф. ГКЯ, оп. 69/1, д. 236 (1798), лл. 35-37 (publ.: Hurmuzaki, SN, IV, doc. 50, p. 142-143).

¹¹⁵ Ibidem, д. 260 (1799), лл. 6-7 (publ.: Hurmuzaki, SN, IV, doc. 100, p. 216-217).

¹¹⁶ Ibidem, д. 289 (1800), лл. 56-57 (publ.: Hurmuzaki, SN, IV, doc. 151, anexa I, și doc. 152, p. 280-281).

¹¹⁷ Ibidem, д. 235, лл. 38-39.

¹¹⁸ Ibidem, л. 29.

¹¹⁹ Hurmuzaki, SN, IV, doc. 161, p. 289.

¹²⁰ Ibidem, doc. 178, p. 305-307.

¹²¹ Ibidem, doc. 183, p. 311.

(1799-1801)¹²², a primit ordin de la Poartă să alcătuiască o formațiune militară din 6 000 ostași („din albanezi și bulgari”) și să-i trimită înarmați în Țara Românească pentru a lupta cu rebelii lui Pazvantoglu¹²³. Alianța ruso-otomană nu adusesese, așadar, reducerea așteptată a obligațiilor Principatelor față de Poartă. Domnul, care cu *puțin succes a putut aduna doar câteva sute de oameni în această oaste*¹²⁴, a adus argumente despre imposibilitatea organizării unei asemenea unități militare, fiind susținut și de Malinovski, care vedea în această acțiune costisitoare (inclusiv, a obligației domnului Valahiei de a organiza o oaste de 15 000 de oameni împotriva răzvrătitudinii de la Vidin) o încălcare a statutului Principatelor în componența Imperiului Otoman¹²⁵.

Potrivit datelor centralizate de consulatul general de la Iași, suma totală a dărilor a crescut, de la 1800 la 1801, în Țara Românească de la 3 334 000 la 7 685 000 de piaștri, iar în Moldova de la 3 425 000 la 4 347 000 de piaștri¹²⁶. La 29 mai (10 iunie) 1802 consulul general V. F. Malinovski scria la Petersburg că „locuitorii de aici nu pot să-și pună nădejdea în siguranța lor altfel decât prin sunetul armelor rusești”¹²⁷. În vara aceluiași an, când cetele lui Pazvantoglu ocupaseră aproape jumătate din Țara Românească, Malinovski a fost însărcinat să trateze cu acesta retragerea lor, avertizându-l că, altfel, Rusia va fi silită să-și introducă trupele în Principat, și să le facă domnilor reprezentări asupra dărilor și angaralelor excesive luate de la populație¹²⁸.

Alexandru I, devenind în 1801 împărat al Rusiei, a continuat inițial politica *de alianță* cu Imperiul Otoman. Bazându-se pe loialitatea boierimii autohtone din Principatele Române și pe cererile acestora către Poartă ca domnii să nu mai fie schimbați des, diplomații ruși au reușit să obțină perfectarea statutului Principatelor prin emiterea de către sultan a *Hatîșerifului din 1802*¹²⁹, care stabilea un

¹²² Влант Мискевка, *О ηγεμονας Κωνσταντινος Υψηλαντης (1760-1816)*, Θεσσαλονικη: Αδελφων Κυριακιδη, 2008, σ. 132-133.

¹²³ Hurmuzaki, SN, IV, doc. 183, p. 311; АВПРИ, Ф. ГКЯ (1801), д. 1, л. 7; *Очерки...*, 1987, с. 374.

¹²⁴ Hurmuzaki, SN, IV, doc. 179, p. 308.

¹²⁵ АВПРИ, Ф. Главный архив, 1-9, 1801-1802, д. 4, л. 5 (publ.: Hurmuzaki, SN, IV, doc. 183, p. 311); *Очерки...*, 1987, с. 374.

¹²⁶ Г. Н. Селях, *Русско-турецкое соглашение 1802 г. о Дунайских княжествах*, în: „Вопросы истории”, 1961, № 12, с. 196 (după АВПР, ф. „Генконсульство в Яссах”, 1802, д. 22, лл. 10-12) (În continuare: Селях, *Русско-турецкое соглашение...*, 1961); cf.: Marian Stroia, *Promulgarea de către Poartă a hatîșerifulor din septembrie 1802. Acțiunea Rusiei*, în: „Revista istorică”, V, 1994, nr. 7-8, p. 714 (În continuare: Stroia, *Promulgarea... hatîșerifulor...*, 1994).

¹²⁷ Селях, *Русско-турецкое соглашение...*, 1961, с. 196 (după АВПР, ф. „Генконсульство в Яссах”, 1802 г., д. 22, л. 59: «Здесьние жители не могут иначе обнадеться в своей безопасности, как звуком российского оружия »).

¹²⁸ Селях, *Русско-турецкое соглашение...*, 1961, с. 196-197; Stroia, *Promulgarea... hatîșerifulor...*, 1994, p. 719; Idem, *Românii, marile puteri și sud-estul Europei (1800-1830)*, București: Semne, 2002, p. 61.

¹²⁹ Vlad Mischevca, *Hatti-șeriful din anul 1802*, în: „Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei”, VI-VII, 1998, p. 183-189; Idem, *Hatîșerifele din 1802 – un compromis ruso-otoman*, în: „Latinitate, Romanitate, Românităte”, conferință științifică internațională. Programul și rezumatele comunicărilor, Ediția a 9-a, Chișinău, 6-8 noiembrie 2025, p. 104-105, https://enciclopedia.asm.md/wp-content/uploads/LLR_2025_web.pdf; Stroia, *Promulgarea... hatîșerifulor...*, 1994, p. 711-727.

termen de 7 ani pentru aflarea domnului fanariot pe tron și limita volumul tributului, menținând, totodată, *dreptul* Rusiei de a interveni la Poartă în favoarea Principatelor. Totuși, reieșind din interesele sale imperiale, țarismul a decis să se sprijine în relațiile cu Poarta Otomană și în continuare pe fanarioții *partizani* ai Rusiei, neluând în considerație atitudinea negativă față de ei a boierimii autohtone.

În concluzie, putem constata că scurtele perioade de acalmie între războaiele ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea reprezintă, de asemenea, o etapă distinctă în politica de expansiune rusă, parte componentă a *formulei Dominației* Imperiului Rus în sud-estul Europei¹³⁰, care se încadrează în ceea ce numim azi un *război hibrid*.

1. Consulatul general al Rusiei a funcționat, încă de la instalarea lui în 1782, ca o rețea de informare politică și militară. Prin „canalele” sale secrete (vistiernicul Deleanu-Cantacuzino, marele spătar Balș) și prin notele cu știri de la Iași și București, consulul transmitea la Petersburg și la Constantinopol cerințele Porții față de Principate – lucrători, provizii și materiale pentru cetățile de la Ismail, Oceaikov, Bender și Hotin (1783, 1795) –, adică tocmai datele de care depindea pregătirea unui nou război.

2. Consulatul și-a creat în Principate o bază socială proprie: sudiții și protejații aflați sub jurisdicția lui, ofițerii moldoveni din armata rusă, o parte a clerului și a boierimii nemulțumite de domniile fanariote, ale căror plângeri le transmitea Porții prin ambasadorul de la Constantinopol. Sub Alexandru Callimachi consulul era admis chiar la dezbaterile Divanului domnesc asupra chestiunilor ce interesau Rusia – pretenție ridicată încă de Lașkariov. Jurisdicția consulară asupra sudiților și amestecul viceconsulilor în judecăți au făcut să se vorbească, în istoriografie, despre un „stat în stat”.

3. Prin plângerile consulilor și intervențiile ambasadorului, Rusia a ajuns să cântărească și în soarta domnilor: mazilirea lui Constantin Moruzi (1782) și a lui Alexandru Mavrocordat (1785), cererea de a-l mazili pe Alexandru Moruzi (1792), propunerea consulului Severin de a-l înlătura pe Mihai Suțu (1794), apoi înlocuirea, în condițiile alianței, a lui Alexandru Callimachi, adept al Franței, cu Constantin Ypsilanti, adept al Rusiei (1799). Domnii trebuiau, astfel, să țină cont de autoritatea consulatului pentru a-și păstra scaunul; ambasadorul Bulgakov o spunea deschis în 1785: „nu avem decât să zicem un singur cuvânt, pentru a transforma în nimica pe principe”. Influența aceasta rămânea totuși condiționată de raportul de forțe cu Poarta: în 1786 rușii nu erau „socotiți în nimic” la mazilirea domnilor.

4. Consulatul a urmărit sistematic veniturile și obligațiile Principatelor (1783, 1785, 1797-1799), pentru a cunoaște atât sarcinile impuse de Poartă, cât și potențialul lor economic în cazul unui nou război.

5. În anii lui Pavel I și ai alianței ruso-otomane (1799-1801) politica expansiunii deschise a fost înlocuită cu una de influență. Obligațiile Principatelor față de Poartă nu s-au redus, dar consulul general V.F. Malinovski a apărut statutul lor față

¹³⁰ Vlad Mischevca, *Ecuatiile istoriei – să nu rămânem corigenți*, în: „Limba Română”, 2022, nr. 3-4 (269-270), p. 165-170; Idem, *Geneza problemei basarabene – 1812* / Prefață de Demir Dragnev, București: Editura Academiei Române; Brăila: Istros, 2016, p. 67-68.

de noile cereri militare ale Porții (1801) și a urmărit creșterea dărilor (1800-1801), iar în 1802 a tratat cu Pazvantoglu retragerea cetelor lui din Țara Românească, iar diplomația rusă a obținut *Hatışeriful* din 1802, cu care se încheie etapa cercetată.

6. Așadar, politica imperială a consulatului Rusiei în Principatul Moldovei, în contextul Problemei Orientale, a însemnat mai mult decât apărarea comerțului și a supușilor ruși. Toate aceste forme de acțiune – informarea secretă, crearea unei clientele politice, presiunea asupra domnilor și folosirea tratatelor drept teme juridic al intervenției – pot fi puse, prin analogie, alături de ceea ce numim azi un „război hibrid”: o politică de influență dusă pe timp de pace, care pregătea, fără a o declara, extinderea dominației imperiale.

Această formulă a „dominației Imperiului Rus” asupra țărilor din calea expansiunii sale are la bază, practic, elementul acțiunilor militare violente – *războaiele*, conjugat cu cel al confruntărilor diplomatice – *negocierile acordurilor, convențiilor, armistițiilor și tratatelor de pace*, în care un rol semnificativ l-au jucat rețelele consulare (*Consulate generale și reprezentanțe consulare*) ale Rusiei, generând adesea forma *hibridă* a impactului acestora. Pe parcursul secolelor, unii dintre **factorii** ce au influențat războaiele Rusiei, inclusiv, a celor ruso-turce din secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, ce fac parte din șirul războaielor expansioniste ale Imperiului Rus, au fost următorii: *F - fanariot; F - extern; F - intern, F - economic, F - religios* ș.a.¹³¹

În pofida faptului că statutul juridic acordat de către Poarta Otomană în 1792, intitulat „Legea nouă”, prevedea expres în *Articolul 25* că: „Țara Românească și Moldova fiind, din trecut până acum, slobode în toate privințele, prin *separare la cancelarie* și prin *interzicerea călcării lor cu piciorul...*”¹³² – Principatele Române erau prinse în aceste perioade scurte de pace instabilă în multiple acțiuni diplomatice active, atât sub aspect economic, cât și, mai ales, politic, ale marilor puteri europene, care își stabiliseră reprezentanțe oficiale la Iași și București. În primul rând imperiile cobeligerante – cel al Romanovilor și cel al Habsburgilor, profitând de criza Imperiului Otoman, au promovat metodic, în propriul interes, o politică de redimensionare a stăpânirii Porții la Nord de Dunăre și în Balcani. Iar tratatele și convențiile semnate de Imperiul Rus cu Poarta Otomană (Pacea de la Kuciuk-Kainargi, 1774; Pacea de la Iași, 1791; *Hatışeriful* din 1802, ș.a.) serveau țarismului drept suport legislativ într-o zonă strategică importantă, unde *protectoratul* său avea drept scop final anexarea Principatelor la imperiu, misiune realizată parțial prin anexarea spațiului Pruto-Nistrean la Rusia, în anul 1812.

¹³¹ Vezi: Vlad Mischevca, *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*, Chișinău: Civitas, 1999; Idem, *Între pace și război: Domnii fanarioți în contextul raporturilor internaționale (1774-1812)*, Chișinău: Cartdidact, 2021.

¹³² „Carte de lege” (*Kanunname*) sau „Legea nouă” (*Kanun-i Cedid*), 28 de articole comune pentru Țara Românească și Moldova. Vezi: Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București: Editura Politică, 1971, nr. 50, p. 246-259.

Dinu Poștarencu*

INTRODUCEREA ÎN BASARABIA, SUB REGIMUL ȚARIST, A SERVICIULUI MILITAR OBLIGATORIU**

THE INTRODUCTION OF COMPULSORY MILITARY SERVICE IN BESSARABIA, UNDER THE TSARIST REGIME

Rezumat: În anii, 60–'70 ai secolului al XIX-lea, în Imperiul Rus guvernat de împăratul Alexandru al II-lea au fost realizate o serie de reforme sociale, menite să contribuie la modernizarea societății ruse, care se confrunța cu o criză economică, socială, tehnică și militară. Printre reformele promovate s-a numărat și reformele implementate pe plan militar. Legile promulgate de împărat în sfera militară cuprinde și Regulamentul privind serviciul militar obligatoriu din 1 ianuarie 1874. În deosebi, aplicarea prevederilor acestui regulament a avut consecințe negative asupra Basarabiei. Introducând în temeiul regulamentului serviciul militar obligatoriu, oficialitățile țariste au suprimat privilegiul acordat populației Basarabiei în 1812 de a nu fi recrutată în armata Rusiei autocrate. Ca urmare, anual, în conformitate cu dispozițiile regulamentului, Ministerul de Război al Imperiului Rus stabilea cota de recruți din fiecare gubernie, printre care și din Basarabia, începând din anul 1874.

Cuvinte-cheie: Basarabia, reformă, serviciu militar obligatoriu, înrolare, rusificare.

Abstract: In the 1860s–1870s, a series of social reforms were carried out in the Russian Empire ruled by Emperor Alexander II, aimed at contributing to the modernization of Russian society, which was facing an economic, social, technical and military crisis. Among the reforms promoted were also reforms implemented in the military sphere. The laws promulgated by the emperor in the military sphere also include the Regulation on Compulsory Military Service of January 1, 1874. In particular, the appli-

* Dinu Poștarencu, dinu.postarencu@sti.usm.md, doctor în istorie, cercetător științific coordonator în Secția Istorie Modernă, Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova, <https://ror.org/0475kvb92>

** Studiul a fost elaborat în cadrul subprogramului 010401: *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze).*

cation of the provisions of this regulation had negative consequences for Bessarabia. By introducing compulsory military service under the regulation, the tsarist officials abolished the privilege granted to the population of Bessarabia in 1812 not to be recruited into the army of autocratic Russia. As a result, annually, in accordance with the provisions of the regulation, the Ministry of War of the Russian Empire established the quota of recruits from each province, including Bessarabia, starting in 1874.

Keywords: Bessarabia, reform, compulsory military service, enlistment, Russification.

La mijlocul secolului al XIX-lea, Imperiul Rus se confrunta cu o criză economică, socială, tehnică și militară majoră, gradul de înapoiere în toate sferele vieții ale imperiului fiind accentuat de șirul eșecurilor suportate de forțele armate ruse pe durata Războiului Crimeii. Se impunea în mod imperios necesitatea modernizării Imperiului Rus, acest obiectiv urmând să fie atins în urma înfăptuirii unor reforme social-economice, militare, judiciare, pe care împăratul Alexandru al II-lea le-a inițiat după întronarea sa.

Printre reformele promovate de acest autocrat al Rusiei s-a numărat și reformele implementate pe plan militar.

Anexând Basarabia la Imperiul Rus, oficialitățile țariste au scutit populația acestei provincii dintre Prut și Nistru de serviciul militar obligatoriu pe un termen neprecizat. Acest privilegiu le-a fost acordat locuitorilor regiunii Basarabia prin Regulamentul privind constituirea administrației provizorii în regiunea Basarabia din 23 iulie 1812. Drept urmare, populația Basarabiei a fost dispensată de recrutare până în anul 1874, când serviciul militar obligatoriu pentru toate categoriile sociale a fost extins și asupra acestei periferii a Imperiului Rus din dreapta Nistrului.

În acest context este necesar de atras atenția asupra interpretărilor eronate din istoriografie a stipulației formulate în Regulamentul din 1812 cu privire la înlesnirea acordată de guvernul rus locuitorilor Basarabiei de a-i scuti de recrutare, fiind enunțată opinia nefondată că în 1812, guvernanții de la Sankt Petersburg au scutit populația Basarabiei de serviciul militar obligatoriu pe un termen de cincizeci de ani.

Mai întâi trebuie de specificat că în Regulamentul din 1812 nu este indicat termenul scutirii de serviciul militar. Durata de cincizeci de ani expusă în unele scrieri istorice este inventată, fiind determinată în mod arbitrar.

Pe parcursul acestei scutiri se anunța, prin intermediul dispozițiilor emise cu ocazia efectuării unei noi recrutări în armata țaristă, că Basarabia este dispensată de o asemenea obligație. De exemplu, pe data de 15 octombrie 1813, la Chișinău a parvenit decretul din 21 august 1813 al împăratului Alexandru I, prin care guvernatorul civil interimar al Basarabiei I.M. Harting i s-a adus la cunoștință că,

în legătură cu emiterea manifestului referitor la încorporarea recruților din tot imperiul, regiunea Basarabia este scutită de această obligație¹.

Nedocumentându-se suficient, Aleksandr Zașciuk a pus în circulație informația că, prin rescriptul imperial din 21 august 1813, locuitorii Basarabiei au fost dispensați de recrutare pe un termen nedefinit². Această informație a fost preluată de P.N. Batiuşkov³. În adevăr, printr-un manifest imperial din 21 august 1813 a fost dispensată de recrutare populația Gruziei⁴, fără să se facă referire în acest sens la regiunea Basarabia.

O explicație în sensul scutirii de serviciul militar conține Memoriul ce îi servește rezidentului plenipotențiar al Basarabiei drept directivă în vederea organizării administrative a regiunii Basarabia, confirmat de Alexandru I la 21 mai 1816: „Odinioară, poporul moldovenesc a fost însuflețit de spiritul războinic. Această înclinație spre acțiuni ostășești a slăbit în sânul lui în ultimele două secole. Au existat multe cauze ce au condiționat epuizarea forțelor lui morale, ajungând în starea de dependență în care se află astăzi. Nu se poate spera în posibilitatea de a trezi deodată vocația stinsă demult. Toate aceste motive, care trebuie respectate cu prudență, în situația unei insuficiențe evidente a populației, l-au determinat pe împărat să declare locuitorilor Basarabiei despre scutirea de orice obligație de recrutare pentru o durată nedeterminată și Majestatea Sa nu anulează această intenție nici acum”⁵.

Este problematic de identificat prin intermediul cărei tipărituri a fost lansată mistificarea despre scutirea de cinzeci de ani. În tot cazul, această eroare este atestată într-un studiu din 1940, în care citim: „Pentru a atrage simpatia poporului, rușii au scutit populația Basarabiei pe timp de trei ani de plata impozitelor și au suspendat serviciul militar pe timp de cinzeci de ani”⁶.

Teza despre scutirea de cinzeci de ani este vehiculată insistent în istoriografia sovietică moldovenească. De pildă, în 1956 Iachim Grosul afirma: „După alipirea Basarabiei la Rusia, locuitorii regiunii au fost scutiți pe trei ani de toate impozitele către stat și pe cinzeci de ani de obligația de recrutare”⁷. Pe când Ivan Anțupov și Victor Jukov menționează despre scutirea de obligația de recrutare pentru un

¹ Agenția Națională a Arhivelor din Chișinău (în continuare se va cita: A.N.A.), Fond 2, inventar 1, dosar 71, f. 1; A.N.A., Fond 5, inventar 3, dosar 3, f. 221.

² Александр Защук, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Бессарабская область*, Санкт-Петербург, 1862, partea a II-a, p. 2.

³ П.Н. Батюшков, *Бессарабия. Историческое описание*, Санкт-Петербург, 1892, p. 150.

⁴ *Полное собрание законов Российской империи с 1649 года*, Санкт-Петербург, 1830, vol. XXXII (1812–1815), p. 611.

⁵ *Полное собрание законов Российской империи с 1649 года*, Санкт-Петербург, 1830, vol. XXXIII (1815–1816), nr. 26.271, p. 665.

⁶ G. Făcăoaru, *Înstrăinarea Basarabiei sub stăpânirea rusească*. Extras din „România eroică”, Cluj, 1940, nr. 9–10, p. 7.

⁷ Я.С. Гросул, *Крестьяне Бессарабии (1812–1861 гг.)*, Кишинев, 1956, p. 132.

timp nedeterminat⁸. Cu toate acestea, termenul de cinzeci de ani este preluat într-un șir de publicații ulterioare⁹.

Efectiv, populația Basarabiei nu a fost supusă serviciului militar obligatoriu până în anul 1874. Deci, locuitorii provinciei anexate au fost dispensați de recrutare nu în decurs de cinzeci de ani, precum este notat în unele surse istorice, dar timp de 62 de ani.

Supunerea basarabenilor obligației de recrutare a fost precedată de o etapă pregătitoare, instituționalizarea acestei obligații fiind inițiată în 1873. La 5 iulie 1873, ministrul Afacerilor Interne al Rusiei a prescris ca în Basarabia să fie create circumscripții de recrutare pentru îndeplinirea serviciului militar general obligatoriu, iar la 22 octombrie 1873, conducerea de la Chișinău a raportat despre executarea acestui ordin¹⁰.

Curând, în prima zi a noului an 1874, autocratul rus a emis un manifest prin care a adus la cunoștința generală despre intrarea în vigoare a Regulamentului privind serviciul militar obligatoriu¹¹, menit să contribuie la realizarea în continuare a reformelor militare din anii '60–'70.

Prin adresa din 24 ianuarie 1874, Cărmuirea Gubernială a Basarabiei l-a înștiințat pe șeful guberniei că a primit de la Sankt Petersburg manifestul imperial împreună cu textul regulamentului și a dispus Tipografiei Guberniale a Basarabiei să tipărească un număr suficient de exemplare pentru a fi expediate instituțiilor de stat ale Basarabiei spre a se informa. Un exemplar tipărit a fost trimis și Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău, pentru ca manifestul să fie citit în biserici¹².

În regulament se menționează că forțele armate ale imperiului se compuneau din unități permanente și armata neregulată¹³. Recrutarea se efectua prin tragere la sorți, odată pentru toată viața. Persoanele care trăgeau la sorți numărul prestabilit de a nu fi încorporate în trupele permanente erau înscrise în armata neregulată. Anual se recruta doar un contingent: tinerii care, în anul recrutării,

⁸ И.А. Анцупов, В.И. Жуков, *Реформы в управлении Бессарабией с 1812 по 1828 гг.*, în „Ученые записки“, Кишиневский Государственный Университет, 1957, том XXVI (исторический), p. 150.

⁹ Menționăm câteva: М.П. Мунтян, *Налоги и повинности царя Бессарабии в первой половине XIX века*, în „Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1964 год“, Кишинев, 1866, p. 548; Я.С. Просул, И.Г. Будак, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812–1861 гг.)*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1967, p. 39; *История народного хозяйства Молдавской ССР*, Кишинев, 1977, p. 8; В.С. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в.*, Кишинев, 1979, p. 87; *Enciclopedia sovietică moldovenească*, Chișinău, 1981, vol. 8, p. 88; В.И. Жуков, *Формирование и развитие буржуазии и пролетариата Бессарабии (1812–1900)*, Кишинев, 1982, p. 39; *Cu Rusia împreună*, Chișinău, 1986, p. 37.

¹⁰ A.N.A., Fond 2, inventar 1, dosar 8318, f. 11.

¹¹ *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе*, Санкт-Петербург, 1876, том XLIX (1874), отделение первое, nr. 52.982, p. 1–2.

¹² A.N.A., Fond 2, inventar 1, dosar 8318, f. 11, 12–20 (Regulamentul privind serviciul militar obligatoriu tipărit la Chișinău).

¹³ *Арма́та нерегула́та/мили́те* – ополчение. Această structură militară din Imperiul Rus reprezenta o forță armată de rezervă, care era mobilizată numai în timp de război.

aveau vârsta de 20 ani împlinită către data de 1 ianuarie. Înrolarea în rândurile armatei, prin tragere la sorți, se desfășura de la 1 noiembrie până la 15 decembrie. Tinerii încorporați, prin tragere la sorți, în unitățile militare terestre slujeau 15 ani, dintre care șase ani se aflau în serviciul militar activ și nouă ani erau în rezervă, iar tinerii încadrați în flota maritimă militară serveau zece ani, dintre care șapte ani se aflau în serviciul militar activ și trei ani erau în rezervă. Au fost prevăzute și înlesniri pentru unele categorii de tineri. Pentru prestarea serviciului militar erau constituite circumscripții de recrutare, care cuprindeau o parte dintr-un județ sau tot județul. În fiecare gubernie urma să funcționeze câte un comisariat militar¹⁴, sub președinția guvernatorului și a următorilor membri: mareșalul gubernial al nobilimii, președintele comitetului executiv al zemstvei guberniale și un membru al acestui comitet, un reprezentant al autorității militare guberniale și procurorul tribunalului sau locțiitorul acestuia. Într-o serie de orașe din imperiu, inclusiv în Chișinău, urmau să funcționeze separat câte un comisariat militar orașenesc, sub președinția primarului orașului, iar calitatea de membri o aveau: un ofițer desemnat de autoritatea militară, un funcționar delegat de șeful poliției și doi membri din partea administrației obștești orașenești¹⁵.

Pe lângă faptul că manifestul imperial și regulamentul au fost imprimate la Tipografia Gubernială a Basarabiei, aceste acte parvenite de la Sankt Petersburg au fost publicate și în cinci numere ale „Buletinului Eparhiei Chișinăului“, începând cu numărul din 15–28 februarie 1874 și încheind cu numărul din 1–15 mai 1874¹⁶.

La începutul lunii iunie 1874, în Chișinău deja activa Comisariatul Militar Gubernial al Basarabiei. Deopotrivă și în centrele județene au fost instituite câte un comisariat militar.

Deci, prin Regulamentul privind serviciul militar obligatoriu din 1 ianuarie 1874 a fost suprimat privilegiul acordat populației Basarabiei în 1812 de a nu fi recrutată în armata de ocupație a Rusiei autocrate. Despre extinderea asupra Basarabiei, din 1874, a serviciului militar general obligatoriu se menționează și într-o publicație din epocă¹⁷.

Anual, ministrul de Război al Rusiei prezenta Senatului Rusiei un plan de recrutare, conținând numărul persoanelor care urmau să fie recrutate din fiecare gubernie. Astfel, printr-un decret emis la 2 iunie 1887, Senatul a expediat administrațiilor guberniale tabloul de încorporare pe anul 1887 al recruților, elaborat de Ministerul de Război. În tabel este indicat numărul recruților din fiecare gubernie, inclusiv din Basarabia, de unde urmau să fie recrutați 3.693 de tineri¹⁸.

¹⁴ În limba rusă: губернское присутствие по воинской повинности.

¹⁵ Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе, Санкт-Петербург, 1876, том XLIX (1874), отделение первое, nr. 52.983, p. 4–29 (Устав о воинской повинности).

¹⁶ Устав о воинской повинности, în „Кишиневские епархиальные ведомости“, Chișinău, 1874, nr. 4, p. 53–62; nr. 5, p. 69–83; nr. 6, p. 105–119; nr. 7, p. 124–135; nr. 9, p. 170–184.

¹⁷ А.Н. Егунов, Бессарабская губерния в 1870–1875 годах. Перечень населенных мест, Кишинев, 1879, p. 8.

¹⁸ A.N.A., Fond 2, inventar 1, dosar 8744, f. 4–5.

Majoritatea recruților basarabeni erau analfabeți, concludente în acest sens fiind următoarele cifre¹⁹:

Gubernia	% recruților în raport cu numărul contingentului								
	Analfabeți			Știutori de carte					
				Cu certificate de absolvire a școlii			Citeau și scriau sau doar citeau		
	Anul			Anul			Anul		
	1878	1888	1899	1878	1888	1899	1878	1888	1899
Basarabia	95,1	80,1	75,1	0,9	3,8	5,0	4,0	16,1	19,9
Herson	77,3	69,3	48,5	0,8	4,2	7,6	21,9	26,5	42,9

Potrivit unei informații statistice oficiale referitoare la știința de carte a recruților basarabeni, din 8.478 de recruți din toate opt județe ale Basarabiei (7.778 de creștini, 691 de evrei și 9 persoane de alte confesiuni), chemați sub arme în 1904, 73,4% erau analfabeți²⁰. Iar conform planului întocmit în 1904, din Basarabia urmau să fie încorporați în armata rusă 8.713 recruți²¹.

Înrolarea în rândurile armatei țariste devenise un instrument de rusificare a basarabenilor, dimpreună cu alte mecanisme statale de asimilare: administrație, școală, biserică.

Executând serviciul militar obligatoriu, basarabenii erau încadrați în unități militare cantonate în diverse zone geografice ale imensului Imperiu Rus, unele extrem de îndepărtate de Basarabia. Mai grav, numeroși basarabeni au fost nevoiți să participe la războaiele expansioniste purtate de autocrația rusă. Mistuiți de focul Războiului ruso-japonez din 1904–1905 la care au fost forțați să ia parte, mulți basarabeni au rămas să-și zacă somnul cel veșnic în pământul străin situat la o distanță enormă de meleagul natal. Petre Ștefănuță a consemnat în acest sens: „În acest război, românii din Basarabia și-au vărsat inutil sângele pentru idealurile rușilor”²².

După jumătate de an de la izbucnirea acestui război, șeful guberniei Basarabia a dispus tuturor direcțiilor de poliție orășenești și județene să ia măsuri în vederea examinării petițiilor pentru acordarea indemnizațiilor depuse de către familiile nevoiașe ale militarilor cu grade inferioare, înrolați în armata activă din Extremul Orient²³.

În timp ce comandamentul suprem al imperiului trimitea pe câmpurile de luptă din Extremul Orient inclusiv fii ai Basarabiei, nobilii basarabeni ofereau armatei ruse ajutoare materiale. Cumpărând de la vinificatorul I.P. Arionescu 4.500 de sticle de vin roșu cu o vechime de opt ani, nobilii au expediat mai întâi de la Chișinău la Odesa 1.000 de sticle, de unde acestea au fost transportate pe cale

¹⁹ Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Под редакцией В.П. Семенова-Тянь-Шанского, С.-Петербург, 1910, vol. XIV, p. 171.

²⁰ Обзор Бессарабской губернии за 1904 год, Кишинев, 1906, p. 17.

²¹ „Бессарабские губернские ведомости”, Chișinău, 24 iulie/6 august 1907, nr. 74, p. 4.

²² P. Ștefănuță, *Românii din Basarabia în Războiul ruso-japonez din 1904*, în „Viața Basarabiei”, Chișinău, 1938, nr. 6–7, p. 83.

²³ „Бессарабец”, Chișinău, anul VIII, 22 iulie/4 august 1904, nr. 192, p. 3.

maritimă în Extremul Orient, pentru a fi predate detașamentelor de nobili ale Crucii Roșii din cadrul armatei ruse active. Restul 3.500 de sticle au fost trimise mareșalului nobilimii din gubernia Penza, care urma să le expedieze la Harbin, pentru a le da în primire aceluiași detașamente de nobili ale Crucii Roșii. Pe deasupra, nobilii basarabeni au cumpărat 250 de puduri de tutun din satul Sipoteni, renumit prin producerea tutunului de calitate superioară, iar 18 puduri de tutun le-a donat nobila Budde. Tutunul avea să fie mărunțit, apoi urma să fie expediat aceluiași mareșal al nobilimii din gubernia Penza, iar acesta avea responsabilitatea să-l expedieze în orașul Harbin. Nobilii basarabeni preconizau să mai cumpere pentru armata rusă de pe frontul ruso-japonez vin și produse alimentare²⁴.

Din când în când, presa chișinăuiană anunța despre decesul unor militari basarabeni pe frontul din Manciuria. Bunăoară, la 12 august 1904 a vestit despre uciderea în luptele din preajma Oceanului Pacific a subofițerului Gheorghe Panfil Berlinschi, născut în 1884, absolvent al Liceului de Băieți nr. 1 din Chișinău și, în 1903, al Școlii militare din Kiev²⁵. Din satul Cornova, județul Orhei, au fost luați la măcelul din Manciuria 18 persoane, „dintre care patru flăcăi voinici ca brazii au căzut morți, luptând pentru idealurile imperialiste ale asupritorilor lor din Basarabia”²⁶. De asemenea, în acest război și-a pierdut viața locuitorul satului Peresecina Ioan Vasile Buzu²⁷.

Un număr considerabil de basarabeni au fost încorporați în rândurile forțelor armate ruse în anii Primului Război Mondial. Până la data de 15 octombrie 1916, conform indicelui expus într-un memoriu înaintat autorităților militare ruse de către guvernatorul Basarabiei Mihail M. Voronovici, în urma mobilizărilor și recrutărilor, în armata activă a Imperiului Rus erau înrolați 298.657 de basarabeni, care reprezentau populația cea mai aptă pentru muncă²⁸.

Așadar, în conformitate cu prevederile Regulamentului privind serviciul militar obligatoriu din 1 ianuarie 1874 a fost anulată scutirea de serviciul militar, acordată populației Basarabiei în anul anexării la Imperiul Rus. Anual, Ministerul de Război al Imperiului Rus stabilea cota de recruți din fiecare gubernie, printre care și din Basarabia, începând din anul 1874.

²⁴ *Пожертвование бессарабского дворянства*, în „Бессарабец”, Chișinău, anul VIII, 8/21 iulie 1904, nr. 178, p. 3.

²⁵ *Г.П. Берлинский*, în „Бессарабец”, Chișinău, anul VIII, 12 august 1904, nr. 211, p. 3.

²⁶ P. Ștefănuță, *op. cit.*, p. 83.

²⁷ A.N.A., Fond 211, inventar 5, dosar 758, f. 140v.

²⁸ A.N.A., Fond 9, inventar 1, dosar 4717, f. 3.

Victor Ghilaș*

COLECȚIA LUI FRANÇOIS ROUSCHITZKI ÎN ORIZONTUL CULTURII MUZICALE NAȚIONALE DIN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XIX-LEA**

FRANÇOIS ROUSCHITZKI'S COLLECTION IN THE CONTEXT OF NATIONAL MUSICAL CULTURE OF THE EARLY XIX CENTURY

Rezumat: François Rouschitzki este autorul uneia din primele colecții de melodii românești din secolul al XIX-lea în notație guidonică. Demersul propune o prezentare generală a concepției și conținutului acestei lucrări. Aflat timp de câteva decenii în capitala Moldovei, Rouschitzki activează în diferite calități, inclusiv în cea de șef al muzicii militare a „Strajei Pământești”. În 1834 publică la Iași culegerea *Muzică orientală. 42 de cântece și dansuri moldovenești, valahe, grecești și turcești ...*, păstrată în doar două exemplare: unul la București, altul la Sankt Petersburg.

Utilizând drept sursă de informare muzica orășenească, Rouschitzki încearcă să acopere în colecția sa muzici de proveniență diferită, fapt ce reflectă caracterul ei multicultural și, totodată, stiluri, influențe diferite și gustul muzical de la începutul secolului al XIX-lea. În pofida prezenței impunătoare a sonorităților orientale, influența curentului occidental este destul de vizibilă în configurația melodică a pieselor, construite după principiile muzicii europene.

Particularitățile melodiilor din colecția lui Rouschitzki relevă valoarea ei documentară, indicând asupra procesului de modernizare a muzicii orășenești în primele decenii ale secolului al XIX-lea în drumul ei spre afirmare în istoria muzicii naționale.

Cuvinte-cheie: François Rouschitzki, colecție de melodii, muzică națională, muzică orientală, muzică orășenească, moduri populare

* Victor Ghilaș, victor.ghilas@sti.usm.md, doctor habilitat în studiul artelor, cercetător științific principal, Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>

** Studiul a fost elaborat în cadrul subprogramului: 010401 *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)*.

Abstract: François Rouschitzki is the author of one of the earliest collections of Romanian melodies in Guidonian notation in the XIX century. The present paper aims to provide a general presentation of the concept and content of this work. Having spent several decades in the capital of Moldova, Rouschitzki activated in various positions, including as head of the „Straja Pământescă” (Earthly Guard) military music. In 1834 in Iași, he published the collection *Oriental Music. 42 Moldavian, Wallachian, Greek and Turkish Songs and Dances ...*, of which only two copies have survived: one in Bucharest and the other in Saint Petersburg.

Drawing upon urban music as a source of information, Rouschitzki sought to include in his collection music of different origins, a fact that reflects its multicultural character, as well as a range of styles, influences and the prevailing musical tastes of the early XIX century. Despite the prominent presence of Oriental sonorities, the influence of the Western musical currents is clearly discernable in the melodic structure of the pieces, which adhere to the principles of European musical tradition.

The distinctive features of the melodies in Rouschitzki's collection highlight its documentary value, offering insight into the process of modernization of urban music in the early decades of the XIX century on its path toward affirmation in the history of national music.

Keywords: François Rouschitzki, collection of melodies, national music, Oriental music, urban music, folk modes

Perioada de început a secolului al XIX-lea în Principatul Moldova este marcată de o dezvoltare rapidă a artei muzicale profesionale, fapt datorat factorilor de ordin intern și extern, care au generat și imprimat noi fațete vieții muzicale a țării, accelerând schimburile de bunuri culturale cu țările europene. Drept urmare, în Moldova tot mai des își fac prezența interpreți și colective muzicale străine. Se evidențiază diversificarea pronunțată a manifestărilor de artă muzicală. Fanfara, primele ansambluri muzicale instrumentale cu profil nelăutăresc, formațiile (tarafurile) lăutărești, interpreți instrumentiști (locali și invitați), trupe străine de teatru muzical (operă, operetă), activitățile organizate de societățile muzicale de amatori etc. sunt doar unele mărturii ce confirmă varietatea vieții artistice din țară. Concomitent cu acestea, la începutul acestui secol, odată cu răspândirea tot mai insistentă a culturii occidentale, crește vizibil apetența pentru muzica vestului european, care își extinde treptat mediul și beneficiarii manifestărilor artistice, depășind spațiul saloanelor mondene. Devine evidentă tendința de cultivare a muzicii instrumentale sincronă cu transformările survenite și cu perfecționarea „aparatelor sonore”.

În viața culturală a cercurilor înaltei societății capătă popularitate pianul, instrument care se află în fruntea preferințelor „datorită pătrunderii sale în muzica de casă și în instituțiile de educație muzicală”¹. Se învață clavierul și alte

¹ George Pascu, Melania Boțocan, *Carte de istorie a muzicii*, ediția a III-a, Iași: Editura Vasiliana '98, 2012, p. 267.

instrumente muzicale în casa vornicului Teodor Burada, arta interpretativă la pianoforte a Smaragdei Șaptesate, Eufrosinei Lătescu, Elenei Asachi-Teyber era recunoscută și apreciată în capitala Principatului Moldovei. Interesul pentru studierea pianului impunea apariția unor metode de învățare, texte, note, cântece, compoziții, așa cum cele străine erau mai greu de procurat². Predarea și însușirea artei pianistice avea drept scop „acoperirea unor necesități ce priveau petrecerile în familie, la care se cântau și mici piese muzicale, dar mai ales dansuri la modă, în primul rând cele străine, dar și din cele românești”³.

Muzica europeană este prezentă și în mediul social privilegiat din stânga Prutului. În salonul din Chișinău al scriitorului basarabean Constantin Stămăti, în perioada anilor '20 ai secolului al XIX-lea, seratele muzicale erau însoțite de dansuri mondene străine (mazurca, ecoseza, cadrilul, valsul), acompaniate de pian⁴. Tot din această perioadă provine un alt document care relatează despre prezența în casa de vacanță de la Dolna a boierului Zamfirache Ralli a unui „consilier de curte C. P. L. (Litke – n.n.) ...”, care era ținut de Ralli ca pianist virtuos ...”⁵ și predă lecții de pian fiicei acestuia Mariolița. Se admite că la pian se cânta și în locuințele altor persoane din categoria celor înstărite, întrucât „acest instrument se afla în casa boierului moldovean Petrachi Mavrogheni”⁶. Aceste și alte considerente au stat la baza apariției unor materiale didactico-ilustrative de specialitate.

În primele decenii ale secolului de referință, în transpunere pianistică apar câteva culegeri muzicale de miniaturi instrumentale în manuscris, precum „Codex Moldavus” (1824), „Anonimus Moldavus” (apr. anii '30)⁷, a căror paternitate nu a fost deocamdată stabilită, colecția „Cartea numită Euterpe”⁸ (autor prezumtiv fiind considerat V. Vizantios, compozitor cu activitate la Ismail).

² Gheorghe Ciobanu, *Izvoare ale muzicii românești*, vol. 2, București: Editura Muzicală, 1978, p. 43.

³ Ibidem.

⁴ *Литературное наследство*, том 16-18, Москва: Журнально-газетное объединение, 1934, с. 673-674.

⁵ *Din trecutul nostru. Contribuții la istoria boierimii basarabene de Gheorghe G. Bezveconnâi*, Anul III, No. 17-20, Februarie-Mai, 1935, p. 79.

⁶ Alexandru Boldur, *Muzica în Basarabia*, în: *Muzica românească de azi*. Cartea sindicatului artiștilor instrumentiști din România, scoasă de prof. P. Nițulescu, președintele sindicatului. București: 1939, p. 747.

⁷ Manuscrise păstrate în Biblioteca Academiei Române, Cabinetul de muzică, având cotele: Ms. rom. 2663 și Ms. rom. 2575. Vezi și: Melania Boțocan, George Pascu, *Hronicul muzicii ieșene*, Iași: NOËL, 1997, p. 46; Petre Brâncuși, *Muzica românească și marile ei primeniri*, vol. II, București: Editura Muzicală, 1980, p. 82; Gleb Ciaicovschi-Mereșanu, *Învățămîntul muzical din Moldova (de la origini pînă la sfîrșitul secolului XX)*. Ediție îngrijită de dr. Svetlana Badrajan, Chișinău: Grafema Libris, 2005, pp. 53-54; Gheorghe Ciobanu, *Izvoare ale muzicii românești*, vol. 1, București: Editura Muzicală, 1976, pp. 181-215; idem, *Izvoare ...*, vol. 2, pp. 63-74; Octavian Lazăr Cosma, *Pagini din istoria muzicii românești. Partea I: Cristalizări*, București: Editura Academiei Române, 2018, pp. 352-356.

⁸ Octavian Lazăr Cosma, *Melodii populare în manuscrise și tipărituri*, în: *Hronicul muzicii românești, Preromantismul, 1823-1859*, vol. III, București, Editura Muzicală, 1975, pp. 66-67.

Chiar dacă nu au fost publicate, aceste cărți indică asupra preocupărilor de a oferi suport didactic celor dornici de a studia pianul pentru cunoașterea, stăpânirea tehnicii și dezvoltarea abilităților de a învăța să cânte la acest instrument. Apariția unor astfel de culegeri se încadrează în contextul logicii schițate mai sus, exercitând un impact stimulatv asupra elaborării de mai târziu a altor lucrări de acest fel, inclusiv asupra celei menționate în titlul demersului de față, la care ar mai fi de adăugat următoarele considerații.

Cultura muzicală cultă occidentală din prima jumătate a veacului al XIX-lea dezvoltă noi forme de exprimare la nivel de conținut, limbaj, stil, sferă emoțională, dominate de curentul romantic în climatul frământărilor revoluționare, cunoscute în istorie sub denumirea de „primăvara popoarelor”, evenimente care au cuprins continentul european (Franța, Belgia, Germania, Italia, Belgia ș.a.), inclusiv partea lui estică (Ungaria, Țările Române).

În plan cultural, „prima jumătate a veacului al XIX-lea este epoca în care se constituie cultura românească muzicală în spirit vest-european. După o lungă și tiranică dominare a artei orientale, primele încercări sunt timide, ele reflectă însă nevoia artiștilor de a asimila cultura occidentală și de a afirma specificul național”⁹. Se bucură de prestigiu și devine atractivă muzica abordată în expresia coloristică a limbajului etnic, acțiune ce cuprinde și colectarea, prelucrarea melodiilor inspirate din creația orală și aranjarea lor, în speță pentru pian. La căutarea acestei identități muzicale, bazată pe etosul cultural național, aderă intelectualitatea. Se întreprind primele tentative de organizare a învățământului muzical, laic bineînțeles, studiul artei sonore fiind introdus în pensioanele de băieți și fete din Iași, mai apoi și în școlile publice normale ca parte obligatorie a programele de instruire și educare a elevilor¹⁰. Pianul este o disciplină de studiu la pensionul pentru fete din Chișinău, întreținut de surorile Anastasia și Ecaterina Rizo. Reconfigurarea noilor standarde de viață, racordate la modelul civilizației apusene, au produs schimbări în conținutul educațional al aristocrației de pe ambele maluri ale Prutului, cu orientarea pragmatică a muzicii pe dimensiunea culturală, artistică, estetică și socială, iar începutul secolului al XIX-lea oferă numeroase exemple, în care fete și soții de boieri iau lecții particulare de clavier¹¹.

O valoare incontestabilă pentru cultura națională o constituie culegera de melodii „Muzică orientală 42 cântece și dansuri moldovenești, valahe, grecești și turcești, traduse, aranjate și dedicate Excelenței sale Domnului Kisseleff ...” de François Rouschitzki, publicată în Litotipografia l’Abeille din

⁹ George Pascu, Melania Boțocan, *Carte de istorie a muzicii ...*, p. 287.

¹⁰ Dan Dumitru Iacob, *Elitele din principatele române în prima jumătate a secolului al XIX-lea: sociabilitate și divertisment*, Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2015, p. 252.

¹¹ Nicolae Iorga, *Contribuții la istoria învățământului în țară și în străinătate (1780–1830)*, în: *Analele Academiei Române*, Tom XXIX. Memoriile Secției Literare, 1906–1907, p. 37–38, 42.

Iași¹², care reprezintă o realizare de pionierat pentru arta muzicală națională. Lucrarea apare multiplicată într-un număr limitat de exemplare, cu sprijinul scriitorului Gheorghe Asachi, în anul 1834, aceasta fiind, probabil, unul din motivele pentru care culegerea s-a aflat o perioadă de timp în cvasi anonimat. Colecția conține 40 de creații, deși foaia de titlu înscrie „42 de melodii” (cântece și dansuri), 2 piese lipsind în varianta tipărită: 27 de cântece (fără text poetic) și 13 melodii de dans – 33 de piese moldovenesti, 3 valahe (nr. 4, 30 (3), 31 (4), 2 turcești (nr. 3 și 8), între care un pestref și o sonată), și 2 grecești (nr. 2 și 7), toate în aranjament pianistic.

Foaia de titlu a colecției lui François Rouschitzki, Iași (1834)

Făcând abstracție de manuscrisele și tipăriturile de muzică psaltică, această lucrare este considerată drept cea mai mare și cea mai importantă colecție de creații muzicale românești, apărută anterior celor ale lui A(nton) Pann (*Spitalul amorului sau Cîntătorul dorului*, apărută în 1850 la București – n.n.), I(oan) A(n-drei) Wachmann (*Roumania, Bouquet des mélodies valaques originales, L'Écho de la Valachie* și *Les bords du Danube*, caiete publicate între anii 1847 – cca 1860) și C(arol) Mikuli (*48 Airs nationaux roumains*, album în patru fascicule, editat în 1854 la Leopold [Lemberg – n.n.])¹³.

¹² *Musique orientale. 42 Chansons et Danses, Moldaves, Valaques, Grecs et Turcs*, traduits, arrangés et dédiés à son Excellence Monsieur de Kisseleff, Président Plenipotentiaire des Divans de Moldavie et de Valachie, Lieutenant Général, Aide-de-camp Général, S. M. l'empereur de toutes les Russies, Chevalier Grand croix de plusieurs ordres etc., par François Rouschitzki, publié dans la Lithographie de l'Abeille à Jassy à 1934.

¹³ Gheorghe Ciobanu, *Izvoare ale muzicii românești ...*, pp. 45 și urm.

Piesa *Chanson moldave (Dorul tău mă prepedește)* din ediția princeps a colecției lui François Rouschitzki

O primă și succintă informație despre colecție se datorează lui Constantin Negruzzi care, în „Dacia literară”, tomul I din martie-aprilie 1840, publică articolul „Cântecele populare a Moldaviei”, menționând următoarele: „Mulți învățați muzici (muzicieni – n.n.) disprețuiesc cântecele românești, a căror cuvinte nu sînt așezate după regulile prozodiei, și muzica după tractatele meșteșugoașe de armonie; căci pentru dâșii arta este tot, natura și inima – nimic! Dar s-au găsit oameni care au aflat dulceața acestei simple poezii. D-l Herffner a alcătuit o uvertură dintr-un cântec de danț, căreia nici armonie, nici originalitate nu-i lipsește. D-l Rujițchi a pus pe note pentru piano-forte o colecție prea nimerită. Și acesta e un lucru îndestul de greu, căci nici într-un fel de cântece nu credem că se pot găsi atâte trilere, atâta prelungire în sonuri, atâta modulație în ton”¹⁴, informație, care mai apoi apare reiterată la 1867 în paginile ediției chișinăuiene „Бессарабские областные ведомости”. „Admirația lui Negruzzi – scrie „Dacia literară” – se îndreaptă, nu la întâmplare, spre Iosef Herffner și François Rouschitzki, străini, statorniciți la noi, drept conducători de muzici militare, care, într-o epocă de interes pentru bogăția și frumusețea producțiilor noastre folclorice, au știut să se îndrepte spre melodiile populare românești, valorificându-le în originale compoziții pentru diferite instrumente. Desconsiderate de necunosători, cântecele noastre populare au fost mult apreciate de cei care «au aflat», cum spune autorul articolului *Cântecele populare a Moldaviei*, «dulceața acestei simple poezii»”¹⁵.

¹⁴ Constantin Negruzzi, *Cântecele populare a Moldaviei*, în: *Opere*, Chișinău: Literatura artistică, 1980, p. 373.

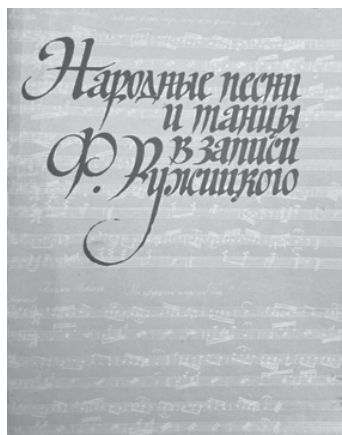
¹⁵ *Dacia literară*, sub redacția lui Mihail Kogălniceanu. Studiu introductiv și ediție de Maria Platon, București: Editura Minerva, 1972, p. 517.

După nouă ani, Teodor T. Burada oferă unele detalii despre materialul cules de Fr. Rouschitzki: „Acele mai usitate [cântece de lume] erau: *Ajungă-ți, puîule, Lună, lună mult iești plină, Iată floarea vieții mele, Soarta me ticăloasă, Vezi, nemilostivă, vezi, Dacă strig cine mă aude, Elenuța de la Piatra* și multe altele, pe care D. François Rouschitzki le-a aranjat pentru piano și le-a tipărit în Litografia Albinei, Iași, 1838” (sic! 1834)¹⁶. Mult mai târziu, în 1941, muzicologul George Breazul vine cu o precizare, notând faptul precum că „în prima jumătate a veacului trecut (sec. XIX – n.n.), muzica populară, cea urbană, lăutărească, în deosebi, se prezintă, – este prezentată, ar trebui mai curând, spus – sub forma de prelucrări pentru instrumente cu care concertează diferiți artiști streini, cari se abat și pe la noi, sau statornicesc aici ca profesioniști”, la care adaugă culegerea apărută în notație europeană a lui Rouschitzki, specificând: „nu am văzut exemplarele din această colecție”¹⁷.

Cele 40 de piese vor fi republicate în anul 1978 la București¹⁸, iar în anul 1981 la Chișinău¹⁹.

Coperta lucrării *Izvoare ale muzicii românești*, vol. II, București (1978)

Coperta colecției lui François Rouschitzki, Chișinău (1982)

Cine este acest François Rouschitzki care apare în literatura timpului ortografiat cu nume diferite: Rujinski, Rușițca, Rouschinski, Rusisco, Rușitschi, Rujitzchi, Ruschinszki, Rouschinski ș.a.? Datele biografice sunt foarte scunde. După unele informații, s-ar fi născut în anul 1795 în familia muzicianului vienez

¹⁶ *Almanahu musicalu de Theodor Th. Burada*, Anulu II, Yassi: Tipo-Litografia H. Goldner, 1876, p. 74, nota 3 din subsol.

¹⁷ George Breazul, *Patrium Carmen. Contribuții la studiul muzicii românești*, Craiova: Editura Scrisul Românesc, 1941, p. 345.

¹⁸ Gheorghe Ciobanu, *Izvoare ale muzicii românești ...*, pp. 75-103.

¹⁹ Народные песни и танцы в записи Ф. Ружицкого. Вступительная статья и составление доктора искусствоведения Б. Я. Котлярова, Кишинев: Издательство «Литература артистикэ», 1981, с. 19-53.

Wenzel Ruzițka cu rădăcini morave, care a mai avut doi fii, Carol și Gheorghe. François urmează studiile muzicale la Viena, sub îndrumarea tatălui său, fiind mai apoi angajat ca oboist în orchestra Curții Imperiale din Viena, după care activează împreună cu membrii familiei la Capela Curții lui Alexandru Ipsilanti din București. La expirarea contractului în 1813, Gheorghe, cu prenumele deja schimbat în Georgy, se stabilește la Cluj, iar François ajunge la Iași, devenind în 1830 primul capelmaistru (*Kapellmeister*) al orchestrei militare a Strajei Pământești (muzica militară a Ștabului Oștirii, recte Statul-Major al Armatei) – prima fanfară de tip european în Moldova²⁰, care întrunea în componența sa 38 de instrumente de tip occidental²¹. Ulterior, funcția este preluată de compozitorul, dirijorul, violoncelistul și profesorul Josef Herffner Esterházy, muzicain născut la Presburg (Bratislava), Slovacia și stabilit la Iași.

Muzica militară a Ștabului Oștirii la 1830 (*Albumul Oștirii*, 1852²²)

Documentele de arhivă, aflate în Arhiva Regională de Stat din Jitomir, Ucraina, amintesc de Franz, Frantishkek Matveevici Rouschitzki născut pe 5 februarie 1794 la moșia bunelului său, Adam, în satul Berezovka, județul Radomâșlețk din

²⁰ Viorel Cosma, *Muzicieni români: compozitori și muzicologi. Lexicon*, București: Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, 1970, p. 388; Viorel Cosma, *Muzicieni din România. Lexicon biobibliografic. Compozitori, muzicologi, folcloriști, bizantinologi, critici muzicali, profesori, editori*, vol. VIII (P-S), București: Editura Muzicală, 2005, p. 206; Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești ...*, p. 390.

²¹ Teodor T. Burada, *Cercetări asupra muzicii ostășești la români*, în: Teodor T. Burada, *Opere*, vol. I, partea 1, București: Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, 1974, pp. 244-245.

²² Arhivele Statului din Iași, Fond Miliția Pămîntească, dosarele nr. 15/1830, nr. 410/1835 și nr. 512/1849, opis 1842, apud *Noi istorii ale muzicilor românești. I. De la vechi manuscrise până la perioada modernă a muzicii românești*. Coordonatori: Valentina Sandu-Dediu & Nicolae Gheorghiuță, București: Editura Muzicală, 2020, p. 267.

voevodatul Kiev²³. Cu referire la Fr. Rouschitzki, se mai menționează că acesta, timp de peste 20 de ani, a locuit în Moldova. Cercetătorul american Walter Feldman emite o opinie, dar fără acoperire documentară, conform căreia Fr. Rouschitzki ar fi sosit în orașul de reședință a Moldovei împreună cu forțele de ocupație ruse după războiul ruso-turc din 1828 (sic! 1828-1829), unde rămâne timp de câțiva ani, după care pleacă în jurul anului 1840 în Rusia, publicând într-un jurnal muzical rus un cadril pe teme muzicale moldovenești²⁴. Ceea ce se poate însă confirma cu sprijin pe izvoare se referă la faptul că François Rouschitzki a compus mai multe lucrări muzicale în aranjament pianistic, inclusiv piesa «Quadrille pour le piano-forte sur des thèmes moldaves», pe care o dedică soției lui Mihail Sturdza, Smaranda Vogoride, publicând-o în Litografia Albinei la Iași în 1840²⁵. Iată ce relatează revista „Dacia literară” la acea vreme: „D. Rujinski, fostul capelmaistru a muzicei polcului Moldaviei, au compus o cadrilă franceză, a căria arii sunt împrumutate din cântecul popular a Moldaviei. Ca un norocit *à propos* pentru articolul d-lui Negruțchi despre aceste cântece, noi împărtășim abonaților noștri această cadrilă, ce este dedicată înălțimei-sale doamnei”²⁶.

Coperta partiturii piesei *Cadril pe teme moldovenești* pentru pianoforte de François Rouschitzki, dedicat Smarandei Vogoride, soția lui Mihail Sturza, Iași (1840)

Curios apare un fapt legat de activitatea lui Fr. Rouschitzki în timpul aflării sale în centrul administrativ al Principatului Moldovei și anume că acesta avea să publice, tot la Iași, lucrarea intitulată „*Ciocul șătrancii*, Anul 1838, april 4 zile Eși”, primul manual de șah tradus în limba română²⁷. În analele istoriei, numele

²³ Народные песни и танцы в записи Ф. Ружицкого ..., с. 6-7

²⁴ Walter Zev Feldman, *François Rouschitzki's "Musique orientale" (1834) as a source for the creation of urban music in Moldova*, in: *Revista de Etnografie și Folclor, serie nouă/Journal of Ethnography and Folklore, new series*, 1-2, 2022, p. 148.

²⁵ *Dacia literară* ..., p. 303.

²⁶ Idem, pp. 487-493.

²⁷ Viorel Cosma, *Muzicieni din România. Lexicon biobibliografic* ..., p. 206.

Rouschitzki este consemnat și mai târziu, cunoscut fiind Aleksander Rouschitzki (Aleksander Różycki; 1855, Jitomir – 1914, Varșovia), reputat pianist, compozitor, pedagog polonez (primul pedagog de pian al faimosului pianist Arthur Rubinstein) și fiul acestuia Liudomir Rouschitzki (Ludomir Różycki; 1883, Varșovia – 1953 Katowice), cunoscut compozitor, dirijor, pianist și pedagog.

La Iași, intrând în contact cu muzica orășenească a lăutarilor din localitate, Rouschitzki este fascinat de originalitatea și frumusețea ei, manifestând interes pentru cunoașterea acesteia în profunzime, fapt ce îl determină să o studieze cu multă atenție, servindu-i în scurt timp ca sursă de inspirație, care finalmente a determinat apariția culegerii sale de melodii.

Până în prezent au fost identificate doar două exemplare ale publicației lui Fr. Rouschitzki: unul se află la București, în Fondul *George Breazul* al Bibliotecii Uniunii Compozitorilor și Muzicologilor din România, altul la Arhivele Centrale ale Statului din Sankt Petersburg, Fondul *Kisseleff*²⁸. Potrivit unor informații, neconfirmate deocamdată documentar, un al treilea exemplar al colecției s-ar afla la Berlin, fapt ce necesită cercetări suplimentare.

Aspectul tipografic extern al lucrării este configurat în parametrii unui caiet de formă geometrică patrulateră cu dimensiuni nestandarde – L=18,5 cm și I=12,3 cm –, având pe suprafața-cuprinsul fiecărei pagini câte zece portative, la care lipsește dispozițiunea foilor pe cotor și numerotarea blocului²⁹. După cum denotă titlul colecției, aceasta include piese de origini diferite, indicând astfel asupra caracterului ei multicultural: moldovenești – cele mai multe, valahe, turcești și grecești, origini confirmate concludent prin denumirea lor – *Chanson moldave* (nr. 1, 9, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 21, 22, 25, 32, 33), *Chanson moldave moderne* (nr. 24, 27), *Jeu pendant les loques* (nr. 29), *Danse moldave* (nr. 32, 33, 35, 37, 39), *Danse des bergers moldaves* (nr. 28), *Danse de la montagne* (nr. 38), *Chanson vallaque* (nr. 4), *Danse vallaque* (nr. 30, 31), *Air grecque* (nr. 2), *Chanson grecque* (nr. 7), *Sonate au pestref turque* (nr. 3), *Chanson turque* (nr. 8). Denumirea unora dintre ele este dublată între paranteze și în consemnare română (nr. 1, 9, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 27, 29, 35, 39), 9 sunt ortografiate doar în română (nr. 5, 6, 10, 15, 18, 20, 23, 26, 40), 3 piese (nr. 11, 34 și 36) nu au indicată denumirea. Dacă sursa de informare a melodiilor este cunoscută, aceasta fiind folclorul muzical orășenesc al Iașilor și zonelor sale periferice, nu același lucru se poate afirma despre paternitatea pieselor, care nu este elucidată și poate fi atribuită cântăreților necunoscuți.

Diferite prin cadrul lor de manifestare melodică, piesele sunt de origine folclorică, care circulau în arealului moldovenesc, confirmat de faptul că unele dintre ele se regăsesc în manuscrisele de la începutul secolului al XIX-lea „Codex Moldavus” și „Anonimus Moldavus”. Excepție fac piesele „Air grecque” și „Sonate au pestref turque”, ambele păstrând nealterat specificul sonor oriental. Prima dintre ele îl are ca autor pe grecul Dragomanachi, boier originar din Țari-

²⁸ Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești ...*, p. 68.

²⁹ Gheorghe Ciobanu, *Izvoare ale muzicii românești ...*, p. 47.

grad, piesa fiind figurând cu denumirea de «ΧΩΡΙΣ' ΜΕ ΠΙΚΡΟΝ ΦΑΡΜΑΚΙ» (*Fără mine amară otravă*), una din cele mai căutate și îndrăgite melodii din acele timpuri, interpretată cu diferite ocazii de boierul Iancu Malaxa³⁰.

Făcând parte din repertoriul de epocă, materialul muzical inserat în publicație integrează și reflectă stiluri distincte, influențe diferite, dar și gustul muzical al categoriilor sociale de la începutul secolului al XIX-lea cărora erau destinate. Profilul melodic al cântecelor reprezintă o ingenioasă îmbinare sonoră cu afinități dominant orientale, estompate oarecum de interferențele acestora cu filonul occidental prezent în configurația pieselor. De remarcat că la transpunerea melodiilor vocale în piese instrumentale, autorul menține planul modal, fapt ce relevă coloritul epocii, unul cu o „mare pregnanță orientală”, dar „intervine asupra conductorilor vocali”³¹ la care, pentru a împodobi și înfrumuseța linia melodică, adaugă formule melodice auxiliare – apogiaturi, grupete, triluri, mordente.

În fond, nu se poate vorbi doar despre o simplă înveșmântare a pieselor în acompaniament de pian, ci despre un aranjament muzical care, deși nu reclamă crearea materialului sonor propriu-zis, ci doar reconceptualizarea și adaptarea acestuia la anumiți parametri (melodic, armonic, timbral, instrumental), totuși poate fi tratat ca act de creație, iar lui Fr. Rouschitzki să-i fie recunoscută contribuția creatoare.

Un interes aparte prezintă latura modală a pieselor. Sub aspect sonor, paleta modală a cântecelor, văzută prin prisma colecției, reprezintă un tablou mozaicat, care reflectă și pune în valoare expresia muzicii practicate la începutul secolului al XIX-lea în Moldova. Influența muzicii orientale este destul de evidentă, manifestându-se prin mobilitatea treptelor, mersul melodic prin semitonuri, cromatismul modal cu prezența secundelor mărite în structura modurilor, care stau la baza celor mai multe piese. Cu toate acestea, impactul rezultat din infiltrarea curentului occidental se resimte distinct asupra caracterului tonal al melodiilor. În contextul sistemului specific de creație, cele mai frecvente tonalități sunt: *sol* în relații de mod major – piesele nr. 5, 6, 16, 28, 32, 33, 38; *sol* în relații de mod minor – piesele nr. 9, 10, 11, 14, 15, 19, 21, 23, 24, 34; *re* în relații de mod major – piesele nr. 1, 12, 13, 22, 36; *re* în relații de mod minor – piesa nr. 4; *do* în relații de mod major – piesele nr. 17, 27, 39; *do* în relații de mod minor – piesa nr. 40, la care se adaugă și alte tonalități, ca de exemplu: *la* minor, *mi bemol* major, *mi* minor, *fa* minor, *si bemol* major.

Coloritul sonor al melodiilor, trecute prin filiera etosului modal, dezvăluie unitatea lor axiologică. Caracteristică cântecelor incluse în lucrare sunt modurile populare cromatice, frecvent întâlnite în practica muzicii etnice românești, precum modurile de factură mixtă de stare majoră – piesele nr. 1 (lidic-mixolidic-io-

³⁰ Teodor T. Burada, *Cercetări asupra danțurilor și nstrumentele de muzică ale românilor*, în: *Opere*, vol. I, partea I, București: Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, 1974, p. 115.

³¹ Octavian Lazăr Cosma, *Pagini din istoria muzicii românești. Partea I: Cristalizări*, București: Editura Academiei Române, 2018, p. 360.

nic), 38 (ionic-doric); modurile populare cromatice de stare minoră – piesele nr. 4, 24, 34, 37 (doric), nr. 9, 10, 11, 14, 23, 30, 40 (eolic); modurile populare cromatice de stare majoră – piesele nr. 6, 12, 13, 21, 22, 36 (ionic), nr. 17, 20 (mixolidic); Alte construcții modale prezente în colecție sunt cele diatonice melodice de stare minoră – piesele nr. 15, 18 (ultima având scara redusă), 19, 26; modurile populare diatonice de stare majoră – piesele nr. 32, 35 (ionic); un mod cu o scară cromatico-diatonică din cântul bizantin – piesa nr. 16; modurile cu scara sonoră neobișnuită – piesele nr. 25, 27, 29. În piesa nr. 39 apare modulația major-minor.

Variatatea intonațională, dată de veșmântul modal variat, conferă melodiilor identitate muzical-sonoră distinctă, care, în arhitectura muzicală a volumului lui Fr. Rouschitzki, evocă emoții și dispoziții unice.

Se observă o anumită autonomie dintre linia melodică și cea de acompaniament. Acesta din urmă, deși sporește oarecum sonoritatea mesajului printr-un fundal muzical ritmat, păstrează o anumită discreție față de vocea superioară. Contrastând în mod evident cu fluxul melodic sinuos, ornamentat, acompaniamentul se prezintă într-o succesiune monotonă în ipostaza unei pedale ritmice ostinato, bazate constant pe arpeggierea acordurilor de tonică-dominantă-tonică, tonică-subdominantă-tonică, schimbate alteori la secunda mare superioară sau inferioară (spre exemplu, piesa nr. 23) sau la terța mică superioară (spre exemplu, piesa nr. 22).

Faptul că lucrarea lui Fr. Rouschitzki este elaborată în rezultatul contactului cu creația de proveniență citadină, atât vocală, cât și instrumentală – creație care o succede pe cea rustică –, iese în evidență și din nomenclatorul denumirii pieselor și a imaginilor poetice induse de acestea, confirmând, o dată în plus, mediul care le-a dat naștere și evocând, totodată, un fragment din peisajul specific al cântecului liric din titluri: „Dorul tău mă prăpădește”, „Ajungă-ți, puiule”, „Diucă, Diucă, pui de curcă”, „Iată floarea vieții mele”, „Mă sfârșesc, amar mă doare”, „Soarta mé ticăloasă”, „Suflet alt n-are, chin astfeliu de mare”, „Vezi, nemilostivo, vezi”, „Dacă strig, cine mă-aude”, „Cumetriță dragă”, „Cînd gîndeam că trăiesc bine”, „Sau ai socotit vreodată”, „Vecinică, vecinică”, „Toată lumea cu noroc/ Numai eu ard în foc”, „Hadeți, frați, să trăim bine”, „Supt o poală de dugheană”, „Arde-mă, frige-mă”, „Elenuța de la Piatra”, „Apoi zici că nu se poate”. După cum se poate constata, lipsesc accentele mondene. Tonul sentimental, plin de farmec și sensibilitate al cântecelor care circulau în capitala Moldovei, cu imaginile amprentate în denumiri, consună cu estetica poeziei neogrecești, amintind de maniera poeziei erotice, cu cântecul de petrecere, des întâlnite la începutul secolului al XIX-lea, care erau în pas cu moda (gustul) timpului. „Ambianța lirică, dragostea neîmpărtășită, suferința iubirii nerealizate, despărțirea – remarcă Octavian Lazăr Cosma – sunt variațiile pe aceeași idee fundamentală -amorul văzut printr-o prismă jeluitoare, de suferință vagă și nădejde. Este lumea păturilor orășenești de jos, lumea târgoveților, a meseriașilor, aflată în ofensivă social-economică”³².

³² Octavian Lazăr Cosma, *Pagini din istoria muzicii românești ...*, p. 361.

Ar mai fi de adăugat că ritmul metric al pieselor deseori este redat eronat în volum de către Fr. Rouschitzki, cedând sub aspectul varietății în fața cântecului țărănesc. Caracteristice melodiilor din colecție sunt ritmurile binare și ternare, care se desfășoară în exclusivitate pe calapodul măsurilor 2/4 și 4/4, 3/8 și 6/8, imprimându-le, din acest punct de vedere, o tentă reducionista, fără ca specificitatea expresiei metrice a cântecului și dansului românesc să fie sesizată pe deplin și convingător.

Colecția lui François Rouschitzki oferă culturii naționale documente muzicale prețioase de epocă, care reprezintă o mostră orientativă asupra expresiilor artistice de acum două secole. Valorificând stratul muzical urban, autorul pune la dispoziție surse de informare și de cunoaștere a unui fragment din repertoriul practicat în *primele decenii ale secolului al XIX-lea*. Lucrarea propune pagini de experiență artistică cu trăsături muzicale specifice fondului sonor din Moldova, ce denotă influențe ale culturilor cu care a relaționat. Judecând după conținutul colecției, starea muzicii în Principat poate fi caracterizată prin prezența încă destul de puternică a culturii muzicale orientale în viața muzicală urbană, precum și prin ascensiunea curentului muzical occidental, care se manifestă tot mai activ în societate, vădind tendința apropierii de estetica muzicii vest-europene.

Însemnele identitare ale melodiilor se fac observate prin păstrarea în muzica națională a variatelor alcătuiți modale, structuri tonale, genuri, forme, ritmuri metrice caracteristice (deși ultimele sunt redade confuz), înflorituri melodice, intonații etc. Aceste și alte elemente, care au stat la baza configurației melodice a pieselor le conferă o expresie aparte, apropiată de frumusețea și originalitatea cântecului și dansului nostru popular, evidențiind totodată deosebiri ale ei de muzica modală diatonică din spațiul vest-european. Particularitățile pieselor din colecția lui François Rouschitzki relevă valoarea lor documentară, indicând asupra procesului de afirmare în istoria muzicii naționale. Totodată, lucrarea lui Fr. Rouschitzki este ilustrativă și prin faptul că a impulsionat apariția și răspândirea altor lucrări de acest fel, ce denotă linia ascendentă a muzicii românești în drumul ei spre modernizare, marcată de transformările rapide în domeniul cultural-artistic.

Mihai Țurcanu*

ROMANIAN-BRITISH RELATIONS IN THE CONTEXT OF THE SOVIET THREAT (DECEMBER 1939 - JANUARY 1940): NEW SOURCES**

RELAȚIILE ROMÂNŌ-BRITANICE ÎN CONTEXTUL AMENINȚĂRII SOVIETICE, DECEMBRIE 1939 - IANUARIE 1940: NOI SURSE

Abstract: The article examines Romanian-British relations in the context of the Soviet threat between December 1939 and January 1940. Following the Nazi-Soviet Pact and the Soviet invasion of Poland, Romania found itself increasingly vulnerable to Soviet aggression. Despite British and French guarantees from April 1939, these did not explicitly cover Soviet threats, leaving Romania in a precarious position. Romanian officials, including Foreign Minister Grigore Gafencu, sought assurances from Britain and France but received vague or negative responses, as the Western Allies were unwilling to antagonize the USSR, hoping instead to eventually draw it away from Germany. Meanwhile, Romania's attempts to secure Turkish and Italian support also failed, as Turkey preferred neutrality and Italy's promises were unreliable. The article highlights Romania's desperate diplomatic maneuvers, including considering territorial concessions in Bessarabia to avoid war, while also preparing for possible Soviet aggression. The British noted Romania's military plans to retreat behind the Prut and Siret rivers if attacked, reflecting a lack of confidence in direct resistance. Ultimately, the Western Allies' refusal to extend security guarantees against the USSR marked a turning point, pushing Romania closer to Germany as the only perceived counterbalance to Soviet expansion.

Keywords: Romanian-British relations, Soviet threat, Bessarabia, Diplomatic guarantees, Nazi-Soviet Pact

* Mihai ȚURCANU, mihai.turcanu@sti.usm.md, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>

** Cercetarea a fost efectuată în cadrul Proiectului finanțat de ANCD: *România și Puterile Aliate (Anglia și Franța) în ajunul și primii ani ai celui de al Doilea Război Mondial (1938-1941)* Codul proiectului: 24.00208.0807.10/PD I.

Rezumat: Articolul examinează relațiile româno-britanice în contextul amenințării sovietice dintre decembrie 1939 și ianuarie 1940. În urma Pactului nazisto-sovietic și a invaziei sovietice a Poloniei, România s-a găsit tot mai vulnerabilă în fața agresiunii sovietice. În pofida garanțiilor britanice și franceze din aprilie 1939, acestea nu acopereau în mod explicit amenințările sovietice, lăsând România într-o poziție precară. Oficialii români, inclusiv ministrul de externe Grigore Gafencu, au căutat asigurări din partea Marii Britanii și a Franței, dar au primit răspunsuri vagi sau negative, întrucât Alianții occidentali nu doreau să antagonizeze URSS, sperând mai degrabă să o îndepărteze în cele din urmă de Germania. Între timp, încercările României de a obține sprijinul Turciei și al Italiei au eșuat, de asemenea, întrucât Turcia a preferat neutralitatea, iar promisiunile Italiei erau nesigure. Articolul evidențiază manevrele diplomatice disperate ale României, inclusiv luarea în considerare a unor concesiuni teritoriale în Basarabia pentru a evita războiul, în timp ce se pregătea în același timp pentru o posibilă agresiune sovietică. Britanicii au consemnat planurile militare ale României de a se retrage în spatele râurilor Prut și Siret în cazul unui atac, ceea ce reflecta lipsa de încredere în capacitatea sa de rezistență directă. În cele din urmă, refuzul Alianților occidentali de a extinde garanțiile de securitate împotriva URSS a marcat un moment de cotitură, împingând România mai aproape de Germania, văzută tot mai mult ca singura contrabalansă a expansiunii sovietice.

Cuvinte cheie: Relațiile româno-britanice, Amenințarea sovietică, Basarabia, Garanții diplomatice, Pactul Ribbentrop-Molotov

British-Romanian relations after the outbreak of the war and the Soviet aggression against Poland

Given the new geopolitical reality enshrined in the Soviet-German agreement on the division of Eastern Europe, and the fact that almost no one doubted the true purpose of that agreement, the Soviet entry into World War II and the invasion of Poland came as no surprise to either the Western Allies or the Romanians. For example, on September 7, British military intelligence noted that the Soviet invasion of Poland was imminent and that Romania might also be divided immediately¹.

In connection with the same considerations, on September 12, Călinescu informed the French and British military attachés, Delmas and Macnab, "in strict confidence" that the Romanian army had been mobilized, and Macnab reported that troops had been massively concentrated in eastern and northern Moldova and had even been withdrawn from Dobrogea², for that purpose, with the total number of mobilized troops amounting to 1,000,000 soldiers, organized into 32 infantry divisions, 3 cavalry divisions³. The next day, Romanian Prime Minister Călinescu, whom the British minister in Bucharest – R. Hoare believed his attitude

¹ CX 12095/160 of 7 September 1939, T.N.A., W.O. 208, d. 4561.

² *Ibidem*, Dispatch from Hoare no. 386 of 12 September 1939.

³ *Ibidem*, B de R. No.1 1-18 sept. 1939.

de to have been decidedly anti-German, sincere, and consistent⁴, confided to the Briton that he had “received information” confirming the imminent Soviet-German partition of Poland and believed that “Romania was next on the list”⁵.

Since the fall of 1939, Hoare had been increasingly concerned about the cumulative demoralizing effect of several negative developments: the unexpectedly rapid collapse of Poland, Soviet aggression, the assassination of Călinescu and the fall of the government, Carol's barbaric reprisals against the Legionnaires, and the combined Soviet-German pressure on the Romanians in the context of their sheltering of Polish military and political refugees. This effect was so striking on the Romanians' state of mind that Hoare informed his superiors that in those days it was impossible to have a coherent conversation with Romanian Foreign Affairs Minister – G. Gafencu, on any important subject, which is why he sent the Romanian minister a personal letter drawing his attention to his concern that “the Romanian government risked creating the impression that it was prepared to accept any interpretation of the rules of neutrality that Germany (or perhaps Russia) might suggest to it, and that if this impression took root, it would become increasingly difficult for the Romanian government to make use of its own conception of neutrality,” while also pointing out to Gafencu that, in his opinion, the time had come for Romania to defend its “moral and material” independence⁶. The Secretary of State for Foreign Affairs, Halifax, also noted that “compliance [with German demands] will not be able to completely prevent an attack unless it turns into absolute servitude,” given that senior officials at the Foreign Office noted the “far from reassuring” composition of the new Romanian government led, after Călinescu's assassination, briefly by Argetoianu and then by Tătărescu⁷.

And the managers of the large Western companies that exploited Romanian oil warned British diplomats in Bucharest about Romania's very vulnerable position after the outbreak of hostilities, pointing out that as soon as the Germans increased their oil transport capacity, Romania would have no choice but to increase the quantity delivered, “if it wanted to avoid problems.” The head of the Foreign Office's Southern Department, Philip Nichols, acknowledged that events were moving to a point where Romania's fear of Germany would outweigh even the most advantageous offers in pounds sterling and that, at that point, “it would become a matter of policy to decide at the highest level whether our interests would be best served by putting pressure on Romania to provoke a German attack on it—an attack that we and the French would be powerless to counter...”; However, it is unclear by what means Nichols imagined that London could have put such pressure on Bucharest, given the leverage that the British had there in

⁴ Hoare to Nichols (Head of the Southern Department of the Foreign Office), 22 September 1939 (R 8193), T.N.A., F.O. 371, dosar 23841, f. 317-320.

⁵ *Ibidem*, Despatch from Hoare no. 394 of 13 September 1939.

⁶ Hoare to Gafencu, 28 September 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 2381, f. 346-347.

⁷ *Ibidem*, Hoare to Foreign Office, no. 27 of 28 September 1939 and O. Sargent's annotation of 7 October to this dispatch, f. 343-345.

those months: he was certainly mistaken if he believed that his government had such influence or instruments, for it soon became apparent that things were quite different⁸.

The fact that Gafencu was not entirely sure of the direction that would be imposed on the new government is recorded in British documents, with the Romanian confiding his doubts to Hoare on September 29, even though Carol had ordered Tătărescu to make a public statement saying that keeping the foreign minister in office was a guarantee that Romania would maintain its foreign policy course. On that occasion, Gafencu also confided to the British that he intended to resign if that orientation were to change⁹. However, despite the fact that Tătărescu himself was trying to give the Allies the impression that Romania's foreign policy had not changed¹⁰, it was becoming clear that the Romanian government was allowing itself to slip into Germany's orbit, as indicated by the above-mentioned details and reconfirmed by others that followed very soon: less than a month after this discussion with Hoare, Gafencu informed the British that Carol's clique was plotting against him with the aim of replacing him as foreign minister¹¹.

The fluctuations in Romania's foreign policy at that stage reflected the concerns of Romanians, which were noted by British officials working in Romania, who drew the attention of their superiors in London to the fact that if the objective pursued by the British Ministry of Information in Romania was to produce propaganda that would make Romanians believe in the justice of the British cause and desire the victory of the Allies, then Romanians were only "academically" concerned with those considerations, being instead interested in the question of immediate importance: "what was going to happen to us in the meantime?"¹².

The issue of the British and French 13 April security guarantees for Romania in the wake of the Soviet aggressions in Europe

The concern about "what would happen to us in the meantime" is very instructively illustrated in the Romanian-British contacts on the guarantees of April 13, 1939, in the context of the Soviet threat. The question was first raised on Gafencu's initiative at the end of September 1939, and the responses received were not encouraging at that stage. Subsequently, the responses remained negative. Thus, for example, on December 4, at Tilea's repeated request to reassess the British position on the validity of British guarantees in the face of the Soviet threat, a request accompanied by the argument that the Soviets could have been discouraged and the Turks encouraged by such a step, Halifax replied only that,

⁸ Hoare to Halifax, no. 282 of 6 October 1939 and P. Nichols' annotation of October 17 to this, T.N.A., F.O. 37, d. 32840, f. 218-221,

⁹ *Ibidem*, Hoare to Foreign Office, no. 509 of 30 September 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23840, f. 208.

¹⁰ Hoare to Foreign Office, no. 536 of 3 October 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23841, f. 349.

¹¹ Hoare to Foreign Office, no. 676 of 2 November 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23840, f. 227.

¹² Political situation and British propaganda, annexed to Macrae (British Consul in Galați) to Hoare, 15 November 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23842, f. 33-45.

for the April 13 guarantee to be applicable against the Soviets, “much depended on the attitude of Turkey,” which in turn would depend on Soviet intentions, while expressing his doubt that, if these were limited to eastern Moldova, the Turks would feel somewhat targeted; being contradicted by Tilea on this last point, Halifax informed Hoare that he intended to discuss the matter with Numan Menemençoglu, Secretary General of the Turkish Ministry of Foreign Affairs, who was to arrive on a diplomatic mission in London a few days later¹³. During the Turkish Secretary General’s visit, the British, who had no intention of engaging in hostilities with the Soviets in support of Romania, were pleased to learn from him that, in the event of a Soviet aggression in Moldova, Turkey would remain neutral, since, as Menemençoglu emphasized, his policy was to act as a bridge between the greatest power in the Black Sea (the USSR) and the powers of the Mediterranean, and since opening the Straits to the Anglo-French fleet would have meant that Turkey was joining an Anglo-French action in support of Romania, such an action was out of the question as it contravened the aforementioned Turkish policy. Moreover, Menemençoglu directly advised the British to respond negatively to Tilea’s request of December 7, 1939, on the basis that “a Soviet invasion of Bessarabia was less dangerous for all of us and for Romania than a war between the Soviet Union and Great Britain”¹⁴.

The fact that Great Britain did not intend to extend the validity of its guarantees of April 13, 1939, to cover the Soviet threat was confirmed to Carol by British parliamentarian Lloyd George during his visit to Bucharest in November 1939. The British position remained unchanged even after Gafencu told Lloyd George that German propaganda was constantly trumpeting the fact that England and France would not support Romania against the Soviets and that only Germany was in a position to do so¹⁵. On that occasion, the issue of Romanian oil was also discussed. Regarding Lloyd George’s visit to Romania, it can be said that it was far from achieving the results that Tilea had hoped for when he suggested it: in fact, it only served to reveal the fundamental differences in the immediate foreign policy objectives of Romania on the one hand and the Western Allies on the other. Particularly in the political, military, and psychological circumstances of the USSR’s aggression against Finland, the Soviet threat was felt so strongly in Romania that Carol openly told Lloyd George that he was willing to give the Germans all the oil they needed to avoid losing the war, in the hope that they would want or be able to support Romania in the face of the Soviet attack, which was considered imminent. This attitude was harshly criticized by Maurice Hankey, head of the British Petroleum Warfare Department, who proposed that the Romanians be reminded, in one way or another, that their

¹³ Halifax to Hoare, no. 590 (draft) of 4 December 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23852, f. 339-342.

¹⁴ Minutes of Halifax’s conversation with Menemençoglu on December 8, 1939, annexed to Halifax to Knatchbull-Hugessen, no. 702 of 13 December 1939, T.N.A., W.O. 208, d. 1745.

¹⁵ Nichols’ annotation of 12 December 1939 to Tilea’s letter to Cadogan of 6 December 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23847, f. 12-15.

country's borders were the result of the victory in the West in the previous conflagration, that only in an international system guaranteed by the Western powers could they be maintained, and that the Allies' supremacy at sea would ultimately tip the balance of the conflict in their favor, and that at the Peace Conference they would take into account the way in which the Romanians had managed the flow of oil to Germany¹⁶. Halifax, like the Under-Secretary of State for Foreign Affairs, Orme Sargent, and his deputy, Alexander Cadogan, were critical and skeptical of Hankey's attitude, which they considered unrealistic. As Sargent put it at the time, Hankey was "barking up the wrong tree." They pointed out to him that, in circumstances where it was not Germany but Soviet Russia that had become the main threat to Romania, and London and Paris, especially in light of Turkey's well-known attitude, could not (and, in fact, did not want to) offer any hope of support to Romania against the Soviets, while Romania's Balkan allies were also seeking to distance themselves from the latter in the context of the increasingly clear Soviet threat, it made no sense for the British to try to intimidate Carol with the specter of the inevitability of Allied victory. Under those circumstances, the Foreign Office considered that it was not surprising that the King of Romania was beginning to view Germany as the only power that could save Romania from Soviet domination and that, although it was quite possible that he was mistaken and that Hitler would sell Romania to the Soviets just as he had sold Finland, it made no sense to point this out to the Romanians as long as they could not assure them either that their fears about the Soviets were unfounded or that the Western Allies were prepared to come to their aid if those fears materialized, given that the British government could do neither. Indeed, Orme Sargent correctly assessed Carol's position as so desperate that he considered it would not have been surprising if he had appealed directly to Hitler for help, offering to pay any price for that help, a price that could only have been to cede all of Romania's resources to the Germans¹⁷.

Exactly the same considerations were reported during the same period by J.D. Hall, who was sent on a mission to Romania by the Ministry of Information and who pointed out to his superiors that the Romanian state was at a crossroads and that, although the Romanians wanted the Allies to win, given the latter's ability and willingness to honor their security guarantees and support the Romanians with deliveries of weapons and equipment necessary for waging war, the time was approaching when Bucharest would be forced to decide whether to satisfy Germany's economic demands or, alternatively, be prepared to risk war, invasion, and military occupation of the country. "The Germans," Hall continued, "knew that day was approaching, and that is why [their propaganda] was working hard

¹⁶ Hankey to Halifax, 27 November 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23840, f. 258-261.

¹⁷ *Ibidem*, Annotations by O. Sargent (December 1, 1939), A. Cadogan (December 1, 1939), Halifax (November 27 and December 3, 1939) to Hankey to Halifax, 27 November 1939, f. 254-262; *Ibidem*, Halifax to Hankey, 7 December 1939, f. 262-265.

to turn Romania away from England: Every misfortune that befalls the country, whether it be a factory accident, a social scandal, or a train derailment, is blamed on us. Rarely does a day go by without some evidence of our wickedness or weakness being presented to the Romanian people.

Despite the Romanians' sympathy for us and their antipathy towards German methods, we cannot expect them to wait indefinitely for our response. In that situation, Hall concluded that "We must make a decision now, before it is too late. Because, depending on our choice, Romania will act accordingly. But if we want to keep Romania, our choice can no longer be expressed only verbally. Any compromise of any kind would be useless. We must demonstrate by all means at our disposal that we can and will help Romania if it is threatened and, through our propaganda, make it clear that we will inevitably be victorious"¹⁸.

The British were right to anticipate that the Romanians would turn to the Germans regarding the Soviet threat because, indeed, Gafencu approached Ribbentrop through Fabricius on December 8, 1939, with a proposal to mediate a Romanian-Soviet agreement based on a limited territorial concession in Bessarabia, but the Germans ignored the request. The British learned of the Romanian appeal and the unsatisfactory response received from the Germans, concluding that the German reaction was logical, as it was to the Germans' advantage to keep Romania in a state of permanent fear¹⁹.

The British, in turn, officially informed the Romanians on December 14, 1939, that the possibility of extending the April 13, 1939 guarantee eastward could only be considered if Bucharest fulfilled two conditions that they knew were practically impossible to meet—the participation of Turkey and the benevolent neutrality of Italy. The Romanians, especially through Tilea, insisted for a short time after this date, but Halifax's position remained unchanged, as reconfirmed in the minutes of the British War Cabinet meeting of January 4, 1940, in which the Secretary of State informed his colleagues in the government that he had pointed out to Tilea on January 3 that "it would be unwise for the Romanian government to place too much hope in the possibility that Turkey would come to Romania's aid if the USSR annexed Bessarabia, but would stop there"²⁰.

There is no doubt that the allies' refusal to support Romania against the Soviets was the turning point in Romania's relations with England and France, marking the beginning of their decline. There had been some fluctuations in this regard – reflecting Romania's hope that it could meet the conditions set by the British and French for them to reconsider the validity of the guarantee – but it is clear that, after that point which revealed the fundamental divergence, determined by eternal circumstances, between Anglo-French interests and priorities on the one

¹⁸ J.D. Hall, Report on mission to Roumania in November and December 1939, 4 January 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24991, f. 149-150.

¹⁹ P. Broad's annotation to Hoare to Halifax, no. 885 of 19 December 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23847, f. 48.

²⁰ Extract from the Cabinet Conclusions 3(40), 4 January 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24968, f. 16.

hand and Romanian interests and priorities on the other, Romania's foreign policy began to diverge increasingly from that of the Allies.

The attitude of both the Romanians and the Allies towards the Soviets was what caused this rift. For England and France, the USSR did not pose an immediate threat but, on the contrary, was a leading international player which, despite the Ribbentrop-Molotov pact, they had not yet lost hope of finally winning over to their side against the Germans. However, Romania's perspective on Soviet Russia was completely different, as it sought to annex Romanian territories and control the foreign policy of the Romanian state. In fact, Romania's relations with the Western Allies, even if they lagged behind those that Bucharest had with Germany in economic and commercial terms, or, especially, in terms of military equipment purchases, remained, for a while better than those with Germany, reflecting the fact that Greater Romania had gained its place in the international system, to which the British and French had contributed most and which, on the contrary, the Germans sought to destroy, with all the risks that this entailed for the Romanian state. Therefore, it is not surprising that, on the very day Hoare gave Gafencu a negative response to Tilea's interpellation of December 7 regarding the validity of the guarantees, the British military attaché in Bucharest, Macnab, reported that the Romanian Army was still prepared to carry out not only the plan to destroy the oil extraction industry, but also that the Romanian General Staff was at an advanced stage of implementing a plan to demolish the infrastructure on the western and northern borders, a plan also proposed to Romania by the British, which included the destruction of Romanian port facilities in the Danube Delta and the blocking of navigable channels. Macnab reported that he had proposed, and the General Staff had agreed, to send explosives to Romania to be used for these purposes.²¹

With regard to defense plans in the event of a Soviet attack, based on British sources, we distinguish two stages, possibly three: 1) the period between mid-September and the end of December 1939, in the context of the Soviet invasion of Poland and Finland, the government and the army were predisposed to abandon Bessarabia without a fight, and 2) the period between the end of December 1939 and at least March 1940, possibly later, when, encouraged by Finland's example of resistance, but also by Hungary's assurances of neutrality and Italy's support, the Romanian government decided to defend Bessarabia. The fact that a third stage followed until June 1940, about which I have been unable to find many sources, is clear from the fact that Bessarabia was ultimately abandoned despite the previous decision. Gafencu and other Romanian officials dismissed as rumors the information about the intentions to abandon Bessarabia in the event of a Soviet attack in September-December 1940. These were not just "rumors"; this was also the conclusion of the British military attaché in Bucharest, Macnab, who, after studying the movements and deployment of Romanian troops, concluded in October 1939 that the Romanian army was preparing to resist on the Prut and

²¹ Macnab to Hoare, no. 16/39 of 15 December 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23852, f. 190-193.

Siret rivers. The British military attaché in Moscow also reported that, among his counterparts in the Soviet capital, there was a prevailing consensus that Romania was neither prepared nor making preparations to defend its border on the Dniester, the Prut having in fact been chosen as the line of defense²². Macnab reported that only cavalry troops were stationed in Bessarabia at that time, while the bulk of the troops were concentrated beyond the Prut River, and that the information circulating that "Romania was prepared to abandon Bessarabia without firing a single shot was as accurate as could be." The reason why the Romanians had taken that decision, which Macnab considered to be tactically correct, was that the Romanian army, lacking tanks, anti-aircraft guns, and anti-tank guns, was in no way equipped to wage war against an army equipped for blitzkrieg, and since the Dniester was not a formidable enough obstacle, especially in the central-northern region of Bessarabia, to prevent armored vehicles from crossing there, the deeper Prut River could be defended more easily²³. Moreover, the fact that the retreat to the Prut and Siret rivers was indeed the defense plan of the Romanian army's General Staff is evident from the notes taken by British intelligence services following a series of interviews conducted by Macnab with the General Staff leadership²⁴. These conclusions regarding the Romanian government's intentions were confirmed by Tilea himself, who told Halifax on December 4 that in the event of a Soviet attack, Bessarabia and Northern Bukovina would be abandoned so that the Romanian army could rely on stronger lines of defense²⁵.

*British information on Romanian attempts to secure Turkish support
against a Soviet aggression*

As a result of the conditions imposed by the British and French on the Romanians with a view to activating the guarantees of April 13, 1939 against the Soviets, Gafencu attempted to fulfill them, approaching both the Turks and the Italians in parallel, and Romanian Ambassador to Turkey, V. Stoica, received the corresponding instructions on December 18, 1939²⁶. The Turkish foreign minister, Saraçoğlu, informed the British of the Romanians' initiative, which had in fact been suggested to the Romanians as a course of action by Paris and London: and so the ball was back in the British court, with the Turks asking them how they should respond, but refusing to engage in consultations on the matter. The Turkish foreign minister also pointed out to Knatchbull-Hugessen that the

²² Seeds to Foreign Office, no. 543 of 24 December 1939, T.N.A., F.O. 371, dosar 23847, f. 63

²³ Macnab's Memorandum of 27.10.1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23852, f. 185-187; Macnab to Hoare, no. 1/40 of January 1940, annex to Hoare to Halifax, no. 12 of 11 January 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24991, f. 78

²⁴ M.A.'s 364/R/39 și 405/R/39 of 29 September and respectively 27 October 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23852, f. 182-187

²⁵ *Ibidem*, Halifax to Hoare, no. 590 (draft) of 4 December 1939, f. 339-342.

²⁶ Gafencu to Stoica, no. 78609 of 18 December 1939, A.N.I.C., V. Stoica, vol. I/72. v.2, f. 73.

Romanians believed that Italy would not have opposed an Anglo-French intervention in support of Romania, which was under attack from Soviet Russia. The British, thus faced once again with the need to give the answer they had tried to avoid by passing the task of formulating it on to the Turks, found themselves in a quandary in which, on the one hand, they had to admit that it would not have been loyal to the Romanians, but especially to the French (since it was actually the French who had taken the initiative to suggest to the Romanians that they sound out Turkey's intentions in this regard), to try to discourage the Turks; on the other hand, they did not want to encourage the Romanians either, whom they believed to be far too optimistic (for example, regarding Italy's intentions)²⁷ and, under those circumstances, "prone to cling to any glimmer of hope" regarding support that, as we have shown, the British and French were far from willing to give them²⁸.

Regarding the Turkish response to the Romanians, French and British sources in Ankara and Bucharest reveal that on December 26, Saraçoğlu, who described his response to the Romanians as "encouraging but negative," told the British ambassador in Ankara - Knatchbull-Hugessen that, in its response to the Romanian government, the Turkish government "limited itself to noting that a Russian attack in Bessarabia could constitute a threat to Turkey's interests" and that a more precise response could not be given due to the uncertainty surrounding the intentions of Bulgaria and Italy. Regarding the possibility of the Allies accessing the Straits to come to Romania's aid in such an eventuality, Saraçoğlu gave Gafencu the same answer he had previously given Molotov to the same question in October 1939, namely that "Turkey would apply the provisions of the Montreux Convention." The British found the Turkish response "predictable" and "quite satisfactory" in the sense that it was considered clear enough to temper what they considered to be Gafencu's "monumental optimism"²⁹. However, the British did not trust the professional abilities and insight of the Romanian ambassador to Turkey, V. Stoica, whom they considered unreliable and capable of distorting the message of the Turkish foreign minister³⁰.

Regarding the evolution of these aspects in Romanian-Turkish relations, they developed in a negative way for the Romanians, not only because of Stoica's qualities, but also because of those of the Turkish ambassador in Bucharest, S. Tanrioer, who made completely inappropriate and, as far as we know, unauthorized statements there regarding Turkey's intentions to support Romania against the Soviets. These statements misled Gafencu, who consequently pointed out to

²⁷ Knatchbull-Hugessen to Foreign Office, no. 847 of 22 December 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23847, and annotations by Broad and Nichols of 23 December 1939, f. 55-57.

²⁸ *Ibidem*, Foreign Office to Knatchbull-Hugessen, no. 708 of 24 December 1939, f. 58-59

²⁹ Brown's annotation to Hoare to Foreign Office, no. 401 of 18 December 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23847, f. 66.

³⁰ *Ibidem*, Knatchbull-Hugessen to Foreign Office, no. 865 of 26 December 1939 and Broad and Nichols' annotations to it of 28 December 1939, f. 72-73.

Hoare that “the statements of the Turkish Foreign Minister, however cautious they may be, showed that Turkey would have joined the British and French efforts to support Romania” in the event of a Soviet attack on Bessarabia³¹. However, in reality, and with regard to the statements made by the Turkish ambassador in Bucharest to Gafencu, Saraçoğlu warned the British at the beginning of January that he “had always been a supporter of Turkish support for Romania” and that these statements reflected only “his own views and desires”³².

The Allies clearly understood that, like the Romanians, the Turks feared the Soviets most of all, which is why the secret additional protocol no. 2 was inserted into the Treaty of October 19, 1939, so as not to give them any reason for aggressive action. However, Saraçoğlu’s visit to Moscow and the aggression against the Finns convinced the Turks that the Soviets had returned to traditional Russian imperialism, one of the main goals of which was control over the Straits. The entire attitude of the Turks towards the Soviet threat to Romania was based on this consideration, hence their indifference to the passage of Eastern Moldova under Soviet rule and their nervousness about the possibility of a major Romanian-Soviet conflict, in which the Soviets would occupy the mouth of the Danube or perhaps even cross the Danube, or in which the Bulgarians would also be involved, and which would have brought the Red Army dangerously close to their control over the Straits. That is why, Knatchbull-Hugessen notes, the Turks, who until then would not have allowed any soldiers to be sent to their border with the Soviets, not only created two army corps on their northeastern border at the end of 1939, but also informed the French and British military attachés about those preparations, and correspondence from the British Embassy in Turkey confirms that the Western Allies were discussing with the Turks at that time what the role of England and France might be in the event of a Turkish-Soviet conflict³³. The attitude of the Turks towards the Soviets had changed significantly in less than two months, partly, as we have shown, because of Soviet foreign policy, and partly because of the substantial military equipment support that the Turks had accessed through the 25 million pounds loan granted under the Treaty of October 19, 1939. Under these circumstances, the Turks, as noted by the British military attaché in Ankara, A.C. Arnold, “wanted peace with the Soviets, but not at any price” and, with Allied support, they were prepared to confront the Soviets if they endangered the Straits, but Bessarabia was far from the point where such a scenario would have been considered by the Turks as likely to be carried out by the Soviets.

As for the Turks and their attitude towards the Romanians, not only the latter, but also some British, such as Nichols, were too easily enthusiastic about the

³¹ Hoare to Foreign Office, no. 18 of 18 January 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24968, f. 27.

³² Dispatch from Knatchbull-Hugessen, no.2, of 2 January 1940 A.N.I.C., Mcf. Anglia, i., 3594, r. 303.

³³ Knatchbull-Hugessen to Halifax, no. 742 Most Secret of 4 January 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 2483, f. 247.

successes achieved by the Finns, with the head of the Foreign Office's Southern Department considering that, if they had been able to resist further, and the Soviets would have become completely bogged down, the Turks would have gained more courage and there would have been serious grounds for the Italians to openly align their Balkan policy with that of the Allies, and then Rome, Paris, and London could have jointly approached Ankara with a view to drawing up concrete plans to support Romania against the Soviets³⁴. Cadogan, however, was skeptical about the possibility of prolonged Finnish resistance and, consequently, about such scenarios that relied on Finnish success, considering that after the Finnish campaign Russia would pounce on Romania at the first opportunity to repair its damaged prestige³⁵.

*British information on Romanian attempts to secure Italian
and support against a Soviet aggression*

Here, we can add a few details regarding the results of Romania's efforts to obtain, in accordance with the conditions set by the British and French, Italian support for the possibility of materializing security guarantees against the Soviet threat on April 13, 1939. The Western Allies also joined in these efforts. However, they were actually pursuing goals other than those of Romania. Both the French and the British took this step not so much to facilitate the possibility of materializing the guarantee against the USSR, but to appropriate Italy, potentially with a view to opening up the possibility of realizing the project of opening the Eastern Front in the Balkans³⁶. As part of that strategy, Halifax made the mistake of allowing the British ambassador in London, Loraine, to reveal to the Italian foreign minister, Ciano, that the Allies had made their support for Romania against the Soviets conditional on Italy's goodwill. The consequences of this episode, which we have been unable to identify, would be worth investigating, as there may chance that the Italians passed this information on to the Germans, who in turn passed it on to the Soviets, although I have not found any confirmation of this hypothesis in the researched sources. Moreover, it must be emphasized that Loraine was only allowed to disclose these details to the Italians if and when he deemed it necessary to take that step, but it is not clear from the sources analyzed whether he took that step or not. However, the fact that it is possible that he did take that step is evident from the sensitive information that the Italians transmitted to the British about their attitude towards the Bessarabia issue: regarding Bessarabia, Ciano communicated in strict confidence to Loraine that, through Victor Antonescu, he had advised the Romanians to resist a Soviet attack, adding

³⁴ *Ibidem*, Minute of Nichols of 15 January 1940, f. 246.

³⁵ *Ibidem*, Minute of Cadogan of 31 January 1940, f. 246.

³⁶ Annotations by Brown (January 5, 1940), Broad (January 7, 1940), and Nichols (January 10, 1940) to Noel Charles to Nichols of January 2, 1940 (31/1/40), T.N.A., F.O. 371, d. 24968, f. 16-17.

the promise that “Romania will not be alone”³⁷, and Gafencu informed Hoare that Ciano had urged Bossy to persuade the Romanian government to resist on the Dniester rather than on the Prut, adding that in such an eventuality Romania would have benefited from “abundant” support³⁸.

Regarding the warming of Romanian-Italian relations that took place in connection with the attempt to obtain Italian support for the reorientation of the April 13, 1939 guarantee against the Soviets, both the French and the British believed, for a time, that something could be achieved in that regard. Thus, regarding the reception given to T. Gh. Sidorovici (leader of the Carlist paramilitary youth organization – “Straja Țării”) in Rome and the assurances he received from the Italians, British sources in Rome noted that “whatever Italy’s intentions may have been, it seemed to want to create the impression that it would support Romania in case of need”³⁹. Hoare noted, as did he at the time, that the statement by the Grand Council of Fascism regarding Italy’s interests in the Balkans gave Romanians hope for Italian support in the face of Soviet and German intentions⁴⁰.

The encouragement received from the Italians, the Hungarian guarantees regarding the maintenance of a benevolent neutrality in the event of a Soviet aggression, as well as the successes achieved by the Italians, temporarily prompted the Romanian government to reconsider its previous decision to abandon Bessarabia in the event of a Soviet attack – the first of the three stages I referred to earlier in relation to defense intentions or plans in the event of Soviet aggression. For example, Gafencu assured the representative of the British Ministry of Information, J. D. Hall, who was on a mission in Romania to reorganize British propaganda there, that “Romania would never have abandoned the Bessarabians” and that the latter’s fears (noted repeatedly, as I pointed out above, by the British) that they would be abandoned by the rest of the Romanians were totally unfounded⁴¹.

Therefore, the situation regarding the Romanian government’s intentions towards Bessarabia changed, for the reasons outlined above, during the second stage of this attitude’s evolution, to which I referred earlier. In the last days of 1939, Gafencu reassured the allies of Romania’s irrevocable decision to repel a Soviet attack and even discussed scenarios, which he considered possible, for the collapse of the USSR^{42, 43}, venturing so far as to declare to the British that the

³⁷ Loraine to Foreign Office, no. 1294 of 29 December 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23847, f. 79.

³⁸ *Ibidem*, Hoare to Foreign Office, no. 930 of 30 December 1939, f. 81.

³⁹ Loraine to Halifax, no. 164 of 24 January 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24994, f. 169.

⁴⁰ Hoare to Foreign Office, no. 849 of 13 December 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23840, f. 267.

⁴¹ J.D. Hall, Report on mission to Roumania in November and December 1939, 4 January 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24991, f. 130.

⁴² Hoare to Foreign Office, no. 800 of 2 December 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23846, f. 249.

⁴³ Thierry to Daladier, T. n° 1690 of 29 December 1939, in *D.D.F.*, nouvelles series, v. 1, 2002, p. 896-898.

USSR was “a colossus with feet of clay” and that it would be a mistake to adopt a “timid or hesitant” attitude towards the Soviets⁴⁴. The Balkan Information Center, a British intelligence agency operating in Constantinople, noted in the same regard that the sudden change in attitude of the Romanians, following the news of the successes achieved by the Finns after the panic demonstrated until then, represented “a volte-face that fits so well with their natural temperament”⁴⁵. The British military attaché in Bucharest, Macnab, also noted that the benevolent attitude displayed by the Hungarians, facilitated by the Italians, as well as the excellent performance of the Finns, had instilled in the Romanians their well-known “excessive optimism,” which led the British to correctly and accurately anticipate that if the Finns’ successes turned into failures, the Romanians’ excessive optimism would likely turn into “irrational depression”⁴⁶.

⁴⁴ Hoare to Foreign Office, no. 861 of 16 December 1939, T.N.A., F.O. 371, d. 23847, f. 24.

⁴⁵ Balkan Intelligence Centre. Summary. Roumania, T.N.A., W.O. 208, d. 68.

⁴⁶ Macnab to Hoare, no. 1/40 of 11 January 1940, annexed to Hoare to Halifax, no. 12 of 11 January 1940, T.N.A., F.O. 371, d. 24991, f. 79.

Elena Negru*

REEDUCAREA IDEOLOGICĂ A POPULAȚIEI ÎN RSSM (1944-1950)**

IDEOLOGICAL RE-EDUCATION OF THE POPULATION IN THE MSSR (1944-1950)

Rezumat: Fenomenul remodelării ideologice a populației RSSM în primul deceniu postbelic este mai puțin studiat în istoriografie, în ciuda faptului că a avut un impact deosebit asupra evoluției ulterioare a acestui teritoriu. Studiul prezintă principalele strategii ale regimului sovietic de a forma un nou mod de a acționa și de a gândi despre lume al populației băștinașe, bănuită că ar avea conștiința „otrăvită de ideologia românească burgheză”. În acest sens, autoarea evidențiază evoluția politicii în acest domeniu, rolul propagandei și agitației ca mijloace de reeducare ideologică, precum și rolul presei și al altor instituții culturale. De asemenea, analizează rolul agenților socializării ideologice, în principal al intelectualității sovietice.

Cuvinte-cheie: RSSM, regim comunist, stalinism, propaganda sovietică, reeducare ideologică.

Abstract: The phenomenon of ideological remodeling of the population of MSSR in the first post-war decade is less studied in historiography, despite the fact that it had a special impact on the further evolution of this territory. The study presents the main strategies of the Soviet regime to form a new way of acting and thinking about the world of the indigenous population, suspected of having the conscience „poisoned by the Romanian bourgeois ideology”. In this regard, the author highlights the evolution of politics in this field, the role of propaganda and agitation as means of ideological re-education, as well as the role of the press and other cultural institutions. It also analyzes the role of the agents of ideological socialization, mainly of the Soviet intelligentsia.

Keywords: MSSR, communist regime, Stalinism, soviet propaganda, ideological re-education.

* Elena Negru, elena.negru@sti.usm.md, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>.

** Studiul a fost elaborat în cadrul subprogramului 010401: *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)*.

Tema remodelării ideologice a populației locale în perioada de după reanexarea sovietică a Basarabiei și implicit în primul deceniu postbelic a fost mai puțin studiată în istoriografie, deși în lucrările pe diverse teme legate de acest interval cronologic sunt prezente unele aspecte ale subiectului dat¹. O analiză a modului în care acest proces a avut loc în primii ani ai regimului totalitar comunist este un exercițiu foarte important și actual din care putem trage anumite lecții pentru a evita ca astfel de fenomene să se întâmple din nou. Este cunoscut faptul că, odată cu reinstalarea regimului sovietic în RSSM, au fost impuse noi reguli menite să reorganizeze întregul sistem social. O sarcină importantă în domeniul muncii politice și ideologice în rândul populației, în special din fostele județe ale Basarabiei, a fost formarea unei noi concepții despre lume, modelarea comportamentelor și atitudinilor corespunzătoare doctrinei marxim-leninismului și ștergerea din memorie a ideologiei și psihologiei „burgheze”, cu alte cuvinte, formarea „omului nou”. Formarea unui mod comun de a gândi, de a crede și de a acționa a presupus punerea în aplicare a unui plan de reeducare a populației, care a fost încorporat în vaste acțiuni de propagandă și agitație. Efectuarea acestei munci a necesitat un număr mare de persoane, motiv pentru care s-a ordonat, chiar din momentul reocupării Basarabiei de către trupele armatei sovietice, identificarea și formarea, la nivel de județe, raioane și orașe a colectivelor de agitatori și propagandiști din rândul persoanelor locale. Secretarii comitetelor de partid județene, orășenești și raionale au fost obligați să atragă persoane din activul sovietelor satești, din membrii comsomolului, dar și din rândul „cele mai bune părți a inteligenței” satelor, care să poată transmite clar mesajele către populație. Presa scrisă și propaganda orală aveau obligațiunea de a populariza narațiunile despre ajutorul colosal acordat de guvernul sovietic în refacerea economică a Basarabiei, precum și ororile comise de „ocupanți”.

Pentru a facilita activitatea de propagandă, la 21 mai 1944, a fost adoptată hotărârea CC al PC(b)M „Cu privire la reluarea editării ziarelor județene și raionale pe teritoriul eliberat al RSS Moldovenești”, dispunând restabilirea publicațiilor „Moldova Socialistă” și „Comsomolistul Moldovei”, moștenite de la fosta RASSM, care de acum încolo se vor numi „Moldova Sovietică” și, respectiv, „Tinerimea Moldovei”. Având în vedere faptul că populația nu cunoștea alfabetul rus, autoritățile au permis, temporar, până în luna mai 1945, editarea ziarului „Moldova Sovietică” cu caractere latine. În cazul ziarului „Tinerimea Moldovei”, din tirajul total de 15.000 de exemplare, 5.000 de exemplare urmau să fie publica-

¹ A se vedea : Burlacu Valentin, *Instituțiile culturale în Moldova. Anii 1944-1950*, Gunivas, Chișinău, 2002; Gribincea Mihai, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică 1944-1950*. Prefață de prof. univ. Dinu C. Giurescu, Dacia, Cluj-Napoca, 1995, Șișcanu Elena, *Basarabia sub regimul bolșevic 1940-1952*, Editura Semne, București, 1998, Igor Cașu, „Politica națională” în Moldova Sovietică (1944-1989), Cartdidact, Chișinău, 2000; Pasat Valeriu, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953)*, Cartier, Chișinău, 2011; Negru Elena, Negru Gheorghe, *Construcție și deconstrucție identitară în RSS Moldovenească. 1940-1941, 1944-1989*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2023.

te cu caractere rusești, iar 10.000 – cu caractere latine². De asemenea, s-a solicitat trimiterea în RSSM a unui număr de circa 600 de cadre didactice pentru învățământul general și circa 30 de cadre didactice universitare, precum și 630 de cadre de ingineri și tehnicieni cu studii superioare și medii incomplete pentru diverse funcții în ministere și întreprinderi³.

Un adevărat „program de luptă” în acțiunea de reeducare și îndoctrinare a populației a fost hotărârea CC al PC(b) din toată Uniunea „Cu privire la măsurile de îmbunătățire a muncii politice de masă și culturale și restabilirea instituțiilor de învățământ și de ocrotire a sănătății în raioanele RSS Moldovenești eliberate de sub ocupația germano-români”, din 14 iunie 1944. Acest document a indicat obiectivele principale în domeniul muncii propagandistice și strategiile de activitate ale instituțiilor politice, autorităților locale, instituțiilor de cultură și învățământ în resetarea gândirii și modelarea comportamentelor oamenilor. Hotărârea menționa: „Având în vedere că populația raioanelor eliberate ale Moldovei a trăit sub ocupația germano-română, a experimentat efectele propagandei fasciste false și a fost lipsită de informația sovietică veritabilă, a obliga CC al PC(b)M, comitetele județene, raionale și orașenești de partid să desfășoare pe larg lucrul politic de partid în rândurile populației din localitățile urbane și rurale, acordând o mare atenție în acest sens dirijării ziarelor, care sunt chemate să fie principalele centre ale lucrului politic în mase. În cadrul muncii de propagandă și agitație a CC al PC(b)M, comitetelor județene, raionale și orașenești de partid este necesar să se folosească pe larg faptele crimelor sângeroase ale ocupanților germano-români împotriva popoarelor sovietice [...]”⁴.

Plenara a III-a a CC al PC(b)M din 25-27 iunie 1944 a discutat această hotărâre, trasând sarcini concrete pentru realizarea ei. În instrucțiunile primite de la Moscova s-a arătat că „eliminarea cu succes a consecințelor ocupației germano-române și restaurarea economiei naționale depind de desfășurarea lucrului politic, organizatorico-economic și de educație de masă în rândurile tuturor categoriilor de populație”⁵.

În cuvântarea sa, Fiodor Brovko, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, a explicat cum trebuia organizată și desfășurată propaganda, subliniind că populația din „raioanele eliberate ale Moldovei a trăit un timp îndelungat în condițiile ocupației germano-române și a fost supusă educației și propagandei fasciste în spirit dușmănos, fiind lipsită de informația sovietică corectă, iar CC al PC(b) din toată Uniunea cere o schimbare radicală în munca politică de partid, organizatorică și propagandistică printre țărani, muncitori, intelighenție și tineret”⁶. În continuare, a menționat că „sarcina tuturor organizațiilor de partid

² Agenția Națională Arhivelor, Direcția Arhiva Organizațiilor Social-Politice (în continuare: ANA, A.F.-51), inv. 2, dosar 8, f. 141-142.

³ *Ibidem*, f. 107-108.

⁴ ANA, A.F.-51, inv. 2, dosar 8, f. 279.

⁵ *Ibidem*, dosar 8, f. 96.

⁶ *Ibidem*, 33.

este de a scoate în vileag, pe baza multiplelor exemple, atrocitățile sângeroase ale ocupanților”, subliniind că Moscova a trimis un grup de 44 de cadre de conducere în domeniul propagandei și al presei⁷.

Ivan Rîvkin, secretar responsabil cu munca organizatorică și instructivă, a vorbit despre ajutorul guvernului sovietic, care a alocat o bază materială solidă pentru înfăptuirea muncii de propagandă în RSSM, inclusiv 850.000 de exemplare de literatură politică, 8 cinematografe staționare și 21 – mobile, câte 5.000 de cărți pentru 4 biblioteci orășenești și câte 300 de cărți pentru fiecare din cele 50 de biblioteci școlare⁸. De asemenea, a anunțat că CC al PC (b) din toată Uniunea urma să trimită suplimentar în RSSM, pe un termen de patru luni, un grup de 35 de propagandiști și 6 lucrători în domeniu presei pentru impulsionearea muncii de agitație în rândurile populației⁹.

În discursul secretarului pentru propagandă și agitație, Stepan Zelenciuk, a fost accentuat aspectul legat de nepotrivirea dintre munca de propagandă și sarcinile economice generale, precum și dificultățile întâmpinate de propagandiști în activitatea lor zilnică. În acest context, el a explicat că obstacolele în cauză erau determinate de condițiile specifice ale RSSM, cum ar fi proporția foarte mare a gospodăriilor individuale, persistența mentalității „otrăvite” de propaganda „antisovietică” și a rămășițelor partidelor burgheze românești din perioada interbelică, păstrarea influenței lor asupra populației, proximitatea liniei frontului, activitatea subversivă a „agenților fasciști” și a elementelor „culăcești”. Pentru redresarea situației era necesară, reieșind din aceste „condiții specifice”, consolidarea grupurilor de propagandiști și agitatori la sate, din rândul activului sătesc, a învățătorilor și tineretului „progresist”¹⁰.

La 15 iulie 1944 a fost adoptată o hotărâre a Biroului CC al PC(b)M care solicita ca narațiunea despre „crimele sângeroase ale ocupanților germano-români împotriva poporului sovietic și despre ajutorul colosal al partidului și guvernului sovietic în restabilirea economiei naționale a RSS Moldovenești” să ocupe un loc central în activitatea de propagandă și agitație¹¹. Ziarele au fost, de asemenea, obligate să publice materiale pe următoarele teme: „Despre atrocitățile ocupanților germano-români în Moldova”; „I.V. Stalin – organizator al luptei pentru victoria asupra ocupanților germano-fasciști”; „Despre trecutul istoric al poporului moldovenesc”; „Despre ajutorul acordat de CC al PC(b) din toată Uniunea și guvernul sovietic pentru restabilirea economiei naționale a RSSM”¹². Din cauza crizei de hârtie și numărului insuficient de ziare, s-a ordonat organizarea unor standuri cu ziare în sate sau aducerea presei direct în câmp, unde agitatorii citeau și tălmăceau pe înțelesul țăranilor conținutul materialelor. Pe lângă îndoctrinarea

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, f. 143.

⁹ ANA, A.F.-51, inv. 2, dosar 8, f. 143.

¹⁰ *Ibidem*, f. 249.

¹¹ *Ibidem*, dosar 9, p. I, f. 65.

¹² *Ibidem*, f. 66.

colectivă, autoritățile au luat în considerare și persuasiunea individuală a populației. În lunile după reocuparea Basarabiei, agenți speciali au fost trimiși în localitățile rurale pentru a studia comportamentul și psihologia țăranilor basarabeni, starea lor de spirit și a lua pulsul la fața locului și a face agitație sovietică. Chiar și în localitățile eterogene din punct de vedere etnic, care aveau simpatii față de regimul sovietic, după lansarea campaniei de colectare a produselor agricole, populația începe să manifeste nemulțumire și teamă față de politica noilor autorități, mai ales față de colectivizare. De aceea, sarcina principală a fost înlăturarea acestor temeri, în schimb narațiunile despre crimele ocupanților români trebuiau redimensionate.

Un moment crucial în definirea strategiilor de educație politică a populației, în special, a intelectualilor basarabeni, a fost hotărârea CC al PC(b) din toată Uniunea, din 28 februarie 1945, „Despre starea și măsurile de îmbunătățire a muncii politice în rândul populației din RSSM”. Obiectivul principal urmărit de conducerea centrală prin această decizie era de a da un nou impuls acțiunilor de reeducare ideologică a populației fostei Basarabii, printr-o abordare diferențiată față de diferitele categorii de populație.

În același timp, în RSSM au fost adoptate o serie de decizii menite să ștergă din memoria colectivă urmele legăturii cu trecutul „burghez”. Hotărârea din 7 aprilie 1945 „Cu privire la agitația vizuală în orașe, sate și în stațiile de cale ferată” dispunea lichidarea tuturor afișelor, sloganurilor, inscripțiilor, denumirilor de străzi în limba română. Comitetele de partid din orașe și județe erau obligate să amenajeze parcurile, străzile, piețele din orașe și centre raionale, locuri publice din sate cu lozinci, afișe, portrete ale conducătorilor sovietici. Agitația vizuală trebuia să conțină sloganuri în limba rusă care să cheme populația atât la îndeplinirea sarcinilor de partid, reconstrucția economică, victoria Armatei Roșii asupra Germaniei naziste, cât și la demascarea și stârpirea „naționaliștilor moldo-români”¹³.

Plenara a V-a a CC al PC(b)M, din 20-23 mai 1945, care a dezbătut chestiunea privind starea și măsurile de îmbunătățire a muncii politice în RSSM, a reiterate obiectivele și strategiile în acest domeniu expuse în hotărârea CC al PC(b) din toată Uniunea, din 28 februarie 1945. În cuvântarea sa, liderul PC(b)M, Nikita Salogor a reafirmat necesitatea prioritizării activității ideologice și politice pentru reeducarea populației în spiritul doctrinei marxist-leniniste¹⁴.

Tihon Konstantinov, președintele Consiliului de Miniștri al RSSM, a subliniat necesitatea adoptării unei noi strategii de către instituțiile ideologice responsabile de îndoctrinarea populației, ținând cont de ocupație și vârstă. Ea a arătat că fără o diferențiere a muncii între țărani, era imposibil să se efectueze orice formă de reeducare ideologică. O sarcină importantă în acest sens a fost „organizarea activului fără de partid la sat din rândurile muncitorilor și țăranilor fruntași, ca

¹³ ANA, A.F. -51, inv. 3, dosar 16, f. 26.

¹⁴ *Ibidem*, dosar 8, fila 23.

rezervă pentru a atrage membri de partid”¹⁵. „Programul de luptă” aprobat prevedea abordarea diferențiată a educației politice a populației, incluzând următoarele categorii: țărani individuali, colhoznici, intelighenție, femei țărance, tineri și elevi.

Lichidarea proprietății private și comunizarea agriculturii a necesitat transformarea mentalității oamenilor. Se aprecia că biruința modului colectiv de gospodărire la sat nu putea să aibă loc fără educarea unei înalte conștiințe de clasă, fără atingerea unui anumit nivel de cultură marxist-leninistă. Liderii comuniști sovietici înțelegeau că acest lucru nu putea fi făcut de la sine, cu atât mai mult de-a lungul unui cincinal, interval de timp în care, conform planurilor sovietice, procesul de colectivizare din RSSM trebuia să fie finalizat. Din aceste motive, re-educarea ideologică a devenit în 1946-1949 una dintre principalele sarcini ale activității politice la sat. Documentele de partid arată că în această perioadă nu a existat aproape nicio plenară a CC al PC(b)M în care problema în cauză să nu fi fost discutată, confirmând că a devenit o obsesie a conducerii sovietice.

La Plenara a VIII-a a CC al PC(b)M, din 7-9 iulie 1946, secretarul pentru propagandă, Stepan Țaranov, afirma că RSSM este una dintre cele mai primitive republici din cadrul URSS din punctul de vedere al culturii politice, al cunoașterii învățăturii marxist-leniniste, iar „reconstrucția economică și culturală” depindea în mare măsură de modul în care „organizația de partid va putea să ridice conștiința politică a maselor”¹⁶. Prin urmare, concluziona secretarul CC, „lupta pentru ridicarea nivelului conștiinței politice a oamenilor muncii, educația în spirit comunist constituie sarcini de bază ale organizației de partid din RSSM în primul cincinal stalinist”¹⁷. Educația controlată a populației devenea o sarcină crucială pentru autorități, concentrându-se pe formarea unor reprezentări istorice, politice și sociale ideologizate, care induc supunerea și facilitarea acceptarea noului regim.

Plenara a obligat comitetele de partid județene, orășenești și raionale să ridice la un nivel mai înalt propaganda și agitația și să nu uite specificul acestei republici a cărei populație avea „otrăvită conștiința cu propagandă antisovietică, burghezo-naționalistă”¹⁸. De acum înainte, activitatea de propagandă urma să se concentreze „pe educarea poporului moldovenesc în spiritul dragostei și devotamentului nețărmurit față de partidul lui Lenin-Stalin, patria sovietică-URSS, în spiritul patriotismului sovietic și prieteniei de nezdruccinat a popoarelor sovietice”. O hotărâre a Biroului CC al PC(b)M, din 17 iulie 1946, dispunea editarea portretelor liderilor comuniști sovietici – Lenin, Stalin, Malenkov, Bulganin, Beria, Kaganovici, Hrușciov, un total 100.000 de exemplare, care urmau să fie distribuite prin sate și orașe. Această decizie a fost legată, subsecvent, și de sărbă-

¹⁵ *Ibidem*, f. 98.

¹⁶ ANA, A.F. -51, inv. 4, dosar 31, f.3.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 2, fila 276.

torirea unui an de la crearea RSSM și a doi ani de la „eliberare”¹⁹. Instituțiile de propaganda aveau sarcina să le explice „moldovenilor”, care erau avantajele sistemului socialist, să le educe în spirit comunist, eradicând rămășițelor ideologiei burgheze”²⁰. Cu alte cuvinte, trebuiau puse în aplicare toate mijloacele pentru a deconstrui „omul vechi” cu mentalitatea sa tradițională și de a construi un „om nou”, devotat regimului sovietic.

Ședința Biroului CC al PC(b)M, din 17-18 septembrie 1946, a discutat despre rezultatele concursului colectivelor de artiști amatori, observând că acest domeniu nu era gestionat corespunzător de către organizațiile de partid. S-a menționat că repertoriul acestor colective „era poluat cu opere vulgare și ciudate”, iar maniera de interpretare a unora dintre ele, „era foarte apropiată de cea românească”. Ca un aspect negativ a fost și faptul că foarte puține cântece sovietice – de război și lirice –, versuri și creații artistice pe teme contemporane au fost prezentate la concurs. Aceste fapte au fost „dovezi concludente” că instituțiile responsabile cu lucrul ideologic nu acordau atenția cuvenită unui asemenea important mijloc de influență și educație politică a „poporului moldovenesc”²¹. Uniunea Scriitorilor (președinte Emilian Bucov) a fost criticată pentru că nu a pus la dispoziția colectivelor de artiști amatori versuri „patriotice”, iar Uniunea Compozitorilor (președinte David Gherșfeld) – pentru că nu a popularizat cântecele sovietice și rusești și ale altor popoare sovietice frățești. Direcția pentru problemele artelor (Vasili Ermuratski) a fost avertizat să „curățe folclorul moldovenesc de rămășițele sale românești”²². În scopul remedierii situației, Biroul a obligat secția propaganda și agitație să convoace o ședință cu scriitorii, compozitorii, artiștii și lucrătorii instituțiilor de iluminare culturală pentru a discuta probleme legate de conținutul repertoriilor cercurilor de creație artistică și traducerea din limba rusă în „limba moldovenească” a cântecelor, pieselor de teatru, povestirilor, operelor artistice „care educă poporul moldovenesc în spiritul dragostei și devotamentului cauzei lui Lenin și Stalin și puterii sovietice și reflectă lupta sa împotriva ocupanților româno-fasciști”²³. Astfel, după adoptarea acestei hotărâri se instituie un control mai drastic în ceea ce privește alegerea repertoriului colectivelor artistice de amatori pentru a eradica orice urmă de tradiție românească în cântecele și dansurile populare. Nu este surprinzător că în 1949, în repertoriul colectivelor artistice din satele RSSM aproape dacă se mai întâlneau melodii românești, ele fiind substituite cu melodii rusești, ucrainești, care îl proslăveau pe Stalin, armata sovietică, partizani, iar dansurile populare erau interpretate în maniere „căzăcești”. Spre ilustrare, am putea cita cazul clubului din satul Meleşeni, raionul Bravicea, unde exista un cor al cărui repertoriu era compus din cântece rusești cu tematică patriotică și de război, cum ar fi „Șiroka strana moya rodnaya”, „Dan prikaz emu na

¹⁹ *Ibidem*, dosar 12, f. 56.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ ANA, A.F. -51, inv. 4, dosar 13, f. 94.

²² *Ibidem*, f. 95.

²³ *Ibidem*, f. 96.

zapad”, „Komsomolskoe slovo”, iar printre ele „rătăcindu-se” și un cântec popular moldovenesc „Foaie verde de bujor”²⁴.

La cea de-a XIII-a Plenară a CC al PC(b)M, din 27-29 august 1947, a fost discutat raportul secretarului Ivan Zikov, „Despre starea și sarcinile muncii ideologice în RSSM”, unde s-a subliniat necesitatea „ridicării tuturor mijloacelor de muncă ideologică la un nou nivel superior: presa, propaganda și agitația, știința, literatura și arta”²⁵. În acest context, a fost criticată activitatea frontului ideologic în care au fost remarcate mai multe lacune. Ca reprezentant al Moscovei în conducerea PC(b)M, demnitarul expunea nemulțumurea ierarhiei comuniste centrale față de modul în care avea loc modelarea „omului nou”, dar și fabricarea istoriei, limbii și culturii sale în RSSM. Pe această cale, el a denunțat starea nesatisfăcătoare a activității instituțiilor științifice, în special a Institutului de Cercetări Științifice în domeniul Limbii, Istoriei și Literaturii, care încă nu reușise să scrie un manual de *Istorie a Moldovei*, o gramatică a limbii moldovenești, lucrări care aveau o importanță crucială pentru propaganda privind „poporul moldovenesc”. De asemenea, a criticat activitatea Uniunii Scriitorilor, unde existau intrigi și lupte între scriitorii basarabeni și scriitorii de pe malul stâng al Nistrului, ale căror opere nu „răspundeau cerințelor vremii”. Se aprecia că scierile literare erau „apolitice și lipsite de forța de a influența masele”, iar „truditorii” de la fabrici și uzine, din colhozuri și sovhozuri nu deveniseră eroii principali ai operelor scriitorilor moldoveni. Ca urmare, noi acțiuni au fost concepute pentru a ridica propaganda politică la un nivel mai înalt prin îndoctrinarea populației mature și a tineretului. „Grave” erau lucrurile din perspectiva educației comuniste a tineretului, mai ales în mediul universitar, unde se aprecia că existau „manifestări burghezo-naționaliste”, „apoliticism”, „admirație față de cultura occidentală”. Potrivit liderilor comuniști din RSSM acest tineret nu putea fi trimis în nicio școală sau altă instituție pentru că puteau face mai mult rău educației comuniste a copiilor și maturilor.

Secția propagandă și agitație a CC al PC(b)M a fost acuzată de nepăsare pentru că nu asigura un control mai sever al tuturor instituțiilor din subordine, la fel ca și Comitetul pentru problemele instituțiilor de iluminare culturală. Acestea se făceau vinovate de faptul că nu au asigurat cluburile și cercurile de artiști amatori cu piese muzicale sovietice, ceea ce explica faptul că repertoriul lor a fost infuzat cu cântece „pseudopopulare”, adică cu „cântece și dansuri românești” lipsite de „încărcătura ideologică cuvenită”²⁶.

Alți activiști ai frontului ideologic au susținut cele relevate în raportul lui I. Zikov, fiind de acord că trebuiau luate măsuri radicale și urgente pentru a remedia situația, reafirmând că principala cauză a tuturor relelor era moștenirea trecutului românesc al populației Basarabiei.

²⁴ *Ibidem*, inv. 8, dosar 391, f. 74.

²⁵ ANA, A.F. -51, inv. 5, dosar 13, f. 319.

²⁶ *Ibidem*, f. 349.

Victor Ivanov, împluternicitul CC al PC(b) din toată Uniunea, a criticat CC al PC(b)M pentru că „a ratat” conducerea celor mai importante instituții ideologice (Uniunea Scriitorilor, Institutul de Cercetări Științifice în domeniul Istoriei, Limbii și Literaturii, instituții superioare de învățământ) și nu a organizat lucrul cu intelighenția. Acest lucru explica eșecul traducerii în RSSM a literaturii marxist-leniniste fără de care era imposibilă educația comunistă a cadrelor și propagandiștilor, precum și a întregii populații indigene. În acest sens, el a solicitat accelerarea editării în „limba moldovenească”, până la sfârșitul anului 1947, a următoarelor lucrări: „Istoria PC(b) din toată Uniunea. Curs scurt”, „Problemele leninismului”, „Biografiile lui Lenin și Stalin”²⁷. În altă ordine de idei, a făcut apel la încetarea lipsei de determinare în scrierea istoriei Moldovei, înlăturarea adeptiilor profesorului Narțov și aruncarea la coșul de gunoi al manualului său „burghez”, crearea unui alt grup de savanți care să elaboreze un „tratat marxist-leninist al istoriei poporului moldovenesc”. Pentru a evita derapajul, a cerut ca rolul principal în desfășurarea procesului de scriere a Istoriei Moldovei să fie încredințat CC al PC(b)M²⁸.

În acord cu linia trasată de această plenară, în toamna anului 1947 au fost editate în „limba moldovenească” lucrările: „Istoria PC(b) din toată Uniunea. Curs scurt”, „Biografie scurtă a lui I.V. Stalin”, „Biografia lui V.I. Lenin”. Aceste ediții, considerate drept „adevărate enciclopedii în domeniul marxism-leninismului”, trebuiau să constituie „arme puternice nu numai în munca de educație politică a cadrelor de partid, a intelighenției și tineretului, dar și pentru educația comunistă în general. Se aprecia că publicarea în „limba moldovenească” a acestor ediții, ofereau „poporului moldovenesc” posibilitatea să citească operele clasicii marxism-leninismului în original, să studieze istoria și teoria partidului bolșevic, viața și activitatea lui Stalin. În acest context, Biroul CC al PC(b)M a adoptat, la 26 noiembrie 1947, o hotărâre privind lucrul propagandistic în legătură cu editarea lucrărilor menționate, care prevedea studierea de către toată populația matură a acestor opere, în cercuri sau prin intermediul lecțiilor citite de lectori special trimiși în sate²⁹. Principala sarcină a organizației de partid pe termen scurt era de a accelera îndoctrinarea prin organizarea lecțiilor, cercurilor politice, vizionarea filmelor, a agitației vizuale în câmp și pe șantierele de construcții sau la întreprinderi. Aceste acțiuni au fost menite să educe „poporul moldovenesc, astfel încât el să înțeleagă cu propria conștiință că puterea sovietică este patria sa, puterea sa proprie și că în pofida tuturor încercărilor grele, poporul Basarabiei va apăra interese și onoarea statului sovietic”³⁰. Regimul sovietic a acordat o importanță deosebită îndoctrinării ideologice a femeilor de la sate, considerându-le un aliat puternic în promovarea acțiunilor sale politice. Pentru acest scop a fost fondată

²⁷ ANA, A.F. -51, inv. 5, dosar 13, f. 453.

²⁸ *Ibidem*, f. 457.

²⁹ *Ibidem*, dosar 24, p. I, f. 136.

³⁰ *Ibidem*, 461.

revista „Femeia Moldovei”, care conform hotărârii Biroului CC al PC(b)M, din 18 noiembrie 1947, trebuia să contribuie la „ridicarea nivelului ideologico-politic și cultural și implicarea femeilor moldovence într-o participare mai activă în construcția socialismului”³¹. Editată în versiune „moldovenească”, revista ilustra politică de masă trebuia să prezinte și să interpreteze într-o formă accesibilă „problemele de politică internă și externă ale guvernului sovietic, istoria vieții și a activității lui Lenin și Stalin, istoria popoarelor URSS, participarea femeilor sovietice la construcția socialismului”³².

Punctul culminant al reeducării ideologice a populației RSSM a fost anul 1948. Hotărârea CC al PC(b) din toată Uniunea, din 4 octombrie, „Cu privire la raportul Biroului CC al PC(b) din toată Uniunea pentru RSS Moldovenească” a indicat lacunele în acest domeniu, propunând soluții urgente. Plenara CC al PC(b)M, din 2-4 noiembrie 1948, a discutat aceste directive, impunând liderilor locali îndeplinirea lor. Scopul nedeclarat al acestor măsuri brutale preconizate era de a grăbi lichidarea tuturor celor care împiedicau „mersul înainte”, în principal a celor mai gospodari oameni ai satelor basarabene, și a încheia colectivizarea.

Secretarul CC al PC(b)M, N. Koval, a enunțat sarcinile activului de partid, cum ar fi reorganizarea lucrului politic, accelerarea îndoctrinării tuturor categoriilor de populație, îndeosebi la sat, și educarea intelectualității, tineretului și copiilor în spiritul patriotismului sovietic, dar și intensificarea ofensivei împotriva elementelor „culăcești și naționaliste”. La sfârșitul raportului, el a formulat următorul „decalog”: „În fața noastră stă sarcina ca în cel mai scurt timp posibil să eliminăm înapoierea economică și culturală a republicii. Nu putem să nu amintim semnificația istorică profundă din spatele acestei sarcini și marea responsabilitate a organizației de partid pentru implementarea ei. Această sarcină trebuie rezolvată pe baza unei reorganizări radicale a vechii structuri economice a peisajului rural, a unei reproiectări a psihologiei și conștiinței maselor truditoare. Am primit, prin hotărârea CC al PC(b) din toată Uniunea, din 4 octombrie 1948, unul dintre cele mai importante mijloace și arme pentru stimularea întregii activități economice și politice de partid. Suntem obligați să o aducem la cunoștința fiecărui comunist și pe baza ei să mobilizăm straturile largi ale colhoznicilor, intelectualității, pentru a realiza o nouă creștere a activismului politic și de muncă a maselor truditoare”³³. V. Efremov, unul dintre adjuncții împruternicitului CC al PC(b) din toată Uniunea pentru RSSM a fost și mai direct: „Hotărârea CC al PC(b) din toată Uniunea cu privire la raportul Biroului (CC al PC(b) din toată Uniunea pentru RSS Moldovenească - n.n) trebuie să fie percepută de către întreaga organizație de partid drept o avertizare serioasă despre necesitatea îmbunătățirii radicale a întregii noastre munci economice, politice și culturale.

³¹ *Ibidem*, f. 90.

³² ANA, A.F. -51, inv. 5, dosar 24, p. I, f. 90.

³³ *Ibidem*, inv. 7, dosar 22, f. 83.

Hotărârea din 4 octombrie 1948 trebuie să devină programul muncii noastre și pentru realizarea ei este necesară mobilizarea întregii organizații de partid, fiecărui comunist³⁴.

Hotărârea adoptată la Plenară a obligat Biroul CC al PC(b)M să ridice nivelul lucrului poliic de masă la sat, printr-o abordare diferențiată în funcție de categoriile de populație - colhoznici, țărani săraci și mijlocași, femei, tineret și intelighenție - prin utilizarea diverselor forme de persuasiune, cum ar fi lecțiile, discuțiile, agitația vizuală etc. S-a indicat să se atragă atenție în mod special asupra desfășurării lucrului politic în „limba moldovenească” printre țărani, recrutând în acest sens persoane care aveau abilitățile respective. Un loc important în cadrul lucrului politic la sat se va acorda reprezentării femeilor țărance în diverse activități, ca membre ale comisiilor sovietelor sătești și organizații obștești. În ceea ce privește intelighenția - medici, învățători, agronomi etc. - aceasta trebuia să urmeze cursurile școlilor de alfabetizare politică, cercurile de studiere a istoriei partidului și biografiilor lui Lenin și Stalin. În acest scop, o sarcină de importanță crucială a fost editarea în „limba moldovenească”, în anii 1949-1950, a două volume din operelor alese ale lui Lenin, două volume de opere alese ale lui Stalin și a lucrării sale „Probleme ale leninismului”, precum și diversă literatură maxlist-leninistă³⁵.

Regimul sovietic a atribuit o importanță deosebită intelighenției basarabene în formare, în special corpului didactic din școli. Învățătorii de la sate erau la acea vreme cel mai numeros și reprezentativ grup din această categorie socială, fiind asimilați principalilor promotori ai ideologiei comuniste. Rolul lor este în creștere în contextul colectivizării, campaniilor agricole, dar și al tuturor acțiunilor de îndoctrinare a populației, participând ca agenți ai sovietizării, ca agitatori. În ciuda acestui fapt, ei reprezentau și veriga slabă, pentru că erau analfabeți politic, nu cunoșteau învățătura marxist-leninistă în virtutea faptului că fuseseră educați în școala „burgheză” românească. În 1949 intelighenția de la sate era cea mai activă în studierea bazelor marxism-leninismului, atât în cercuri special organizate, cât și individual. Mai mult de 3.000 de persoane din rândul acestei categorii sociale, vor studia în școlile și cercurile de educație politică, iar peste 760 de persoane - în universitățile serale de marxism-leninism³⁶.

Uniunea Scriitorilor era chemată să-și restructureze activitatea pentru a crea opere cu un înalt conținut ideologic care „să reflecte marea semnificație transformatoare a sistemului sovietic în viața poporului moldovenesc”³⁷. Obiective importante stăteau în fața savanților de la instituțiile de cercetare, cum ar fi cele din domeniul istoriei, limbii și literaturii. Astfel, primii aveau sarcina definitivării și editării unui manual de Istorie a Moldovei, iar cei din urmă trebuiau să editeze

³⁴ *Ibidem*, f. 147.

³⁵ ANA, A.F.-51, inv. 7, dosar 22, f. 275.

³⁶ *Ibidem*, dosar 270, f. 91.

³⁷ *Ibidem*.

un dicționar rus-moldovenesc și un dicționar ortografic al „limbii moldovenești”. Lucrările respective erau considerate drept importante mijloace pentru educația comunistă a „poporului moldovenesc”.

Mașina ideologică este pusă în mișcare, la turații maxime, în anul 1949, *annus horribilis* din RSSM, când se produce ruptura în fundamentul societății tradiționale, ducând la distrugerea gospodăriilor țărănești, a solidarității rurale și a legăturilor de familie. În același timp, se impune o viață economică bazată pe munca colectivă, iar cei care nu doresc să accepte această regulă sunt smulși din locurile lor de origine și deportați „pe veci” în regiuni îndepărtate din Siberia.

Congresul II al PC(b)M din 5-8 februarie 1949 a ordonat tuturor instituțiilor ideologice intensificarea muncii de educație politică a populației în contextul accelerării colectivizării forțate a gospodăriilor țărănești. Prim-secretarul N. Koval a reamintit că principala sarcină a organizației de partid din RSSM, care necesita rezolvare urgentă, era „reconstrucția socialistă și consolidarea relațiilor socialiste în oraș și la sat, înfăptuirea schimbărilor radicale în economia, cultura și conștiința poporului moldovenesc”³⁸.

Pentru câștigarea bătăliei în planul „formării omului nou” era imperios necesar să se consolideze rolul propagandei și agitației, care ar „educa în rândul populației sentimentele patriotismului și mândria națională sovietică, dragostea și devotamentul față de patria sovietică, de partidul lui Lenin – Stalin”³⁹. Aceste activități trebuiau să se desfășoare într-o manieră accesibilă și simplă, având în vedere analfabetismul populației, iar persoanele cu această misiune trebuiau bine pregătite. În acest context, s-a subliniat că organele de partid și administrative aveau sarcina să mobilizeze pentru această muncă pe cei mai pregătiți oameni din inteligența locală, recunoscând faptul că, la rândul său, o mare parte a acestei categorii sociale urma să fie reeducată în spiritul ideologiei comuniste. De asemenea, a atras atenția asupra necesității încadrării femeilor țărance în munca ideologică, evidențiind eficiența lor în propagandă și agitație pentru organizarea colhozurilor și educarea populației în spirit comunist.

Instituțiile frontului ideologic, precum cele de cercetări științifice, uniunile de creație, erau chemate să restructureze fundamental activitatea, conform directivelor partidului pentru a furniza lucrări științifice și opere de artă cu un profund conținut ideologic. În cuvântarea sa F. Brovko, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, a deplâns faptul că până atunci savanții, oamenii de litere nu au reușit să creze „opere monumentale” care să reflecte „lupta poporului moldovenesc în familia frățească împreună cu poporul rus și marea Unii Sovietice sub conducerea partidului lui Lenin-Stalin pentru construirea comunismului”⁴⁰. Prin urmare, cele mai presante sarcini pentru istorici era finalizarea scrierii „*Istoriei Moldovei*” pentru a obține o versiune marxistă a „apariției și

³⁸ ANA, A.F. -51, inv. 8, dosar 2, f. 81.

³⁹ *Ibidem*, f. 67.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 216.

evoluției poporului moldovenesc”, în timp ce pentru lingviști - definitivarea unui manual de gramatică și a unui dicționar ortografic pentru stabilirea standardelor de scriere în „limba moldovenească”. Sarcina scriitorilor este de a îmbrățișa realismul socialist ca singura metodă de creație, prin urmare, lucrările lor trebuie să aibă ca teme principale rolul bolșevicilor și al poporului rus în „eliberarea Moldovei sovietice”, ascuțirea luptei de clasă și colectivizarea, munca plină de abnegație a „oamenilor muncii” pentru reconstrucția RSSM, „prietenia” între popoarele sovietice etc.

Trebuie remarcat în acest sens că mitologia în cauză va găsi un teren fertil pentru promovare și va potența ulterior campania de reeducare a populației în cadrul sărbătoririi în octombrie 1949 a celei de-a 25-a aniversări a creării în 1924, la est de Nistru, a RASS Moldovenești. În acel context, în lunile iulie-septembrie au fost desfășurate mai multe acțiuni de îndoctrinare a populației, cum ar fi editarea de materiale în presă, rularea filmelor, organizarea expozițiilor, a olimpiadelor pentru elevi în cadrul cărora au fost expuse subiecte privind „succesele dezvoltării poporului moldovenesc” în condițiile regimului sovietic, rolul partidului bolșevic, al armatei sovietice și al poporului rus „în eliberarea” și „prosperarea” RSSM, „prietenia de veacuri cu marele popor rus”. În acest scop au fost organizate o multitudine de manifestații în toate satele și orașele din RSSM, mitinguri și serbări la întreprinderi și în școli, instituții de învățământ, în cadrul cărora au fost ținute discursuri dedicate temelor respective. Campania de îndoctrinare a avut loc pe fundalul unei agitații vizuale multidimensionale, în special, în capitala RSSM. Chișinăul a fost împodobit cu panouri și lozinci iluminate, care înfățișau „eliberarea” „reunirea”, „succesele economice și culturale” de-a lungul a „25 de ani de statalitate a poporului moldovenesc”. Aceste dispozitive propagandistice au fost dublate de prezența portretelor lui Stalin, din centrul Arcului de Triumf și din fața cinematografului „Patria”, și a altor oficiali sovietici. Fantasmagoria succesului și prieteniei între popoare în timpul acelei celebrări instrumentalizate a fost o acțiune de propagandă destinată să orbească locuitorii acestei republici după evenimentele dramatice din vara anului 1949 și să le ofere sentimentul că cineva are grijă de bunăstarea și dezvoltarea lor.

În altă ordine de idei, folosind strategii lingvistice de simplificare și sloganizare a limbii, autoritățile comuniste au transmis mesaje de influență și modelare mentală a populației, prin, care au încercat să o convingă că ceea ce se întâmpla în toate sferele vieții din RSSM, inclusiv operațiunea de deportare, erau justificabile și, prin urmare, fiecare locuitor trebuia să fie recunoscător lui Stalin, dar și liderilor sovietici pentru „viață fericită”.

Discursurile oficialilor din RSSM vor să transmită semnalul că „poporul moldovenesc” este recunoscător lui Stalin pentru formarea statalității moldovenești în octombrie 1924. Iată ce a subliniat F. Brovko în discursul său la sesiunea jubiliară a Sovietului Suprem. „Marele Stalin este plin de preocupare părintească pentru dezvoltarea culturii moldovenești, fiind inițiatorul soluționării majorită-

ții problemelor dezvoltării culturale a republicii noastre. Nimeni nu a făcut mai mult pentru poporul moldovenesc cât a făcut iubitul nostru prieten și părinte tov. Stalin. Lui îi datorăm sistemul nostru social, statalitatea noastră, reunirea pământurilor noastre într-un stat moldovenesc unitar”⁴¹.

O altă idee prezentată în toate discursurile și toasturile face trimitere la prietenia popoarelor, amplificând mitologia care spune că „fără prietenia stalinistă a popoarelor URSS, în primul rând a marelui popor rus nu ar fi existat Moldova” și că din timpurile cele mai vechi „poporul moldovenesc și-a îndreptat privirea spre Moscova, spre marele popor rus, de unde a primit ajutor și sprijin generos”⁴². Într-un registru de gloriificare a „fratelui mai mare”, președintele Sovietului Suprem a arătat că „poporul moldovenesc tinde spre cultura rusă, deoarece lumina tot timpul a venit de la răsărit, de la marele popor rus”. În același timp și-a exprimat „recunoștința față de poporul ucrainean care a stat la originea creării RASSM”⁴³. Pe de altă parte, se concluzionează că principala sarcină a conducerii republicii este continuarea liniei de eradicare a mentalității burgheze românești și de educație comunistă a populației, cu alte cuvinte, de educație a patriotismului sovietic și devotamentului față de Stalin și partidul comunist. Această convingere este exprimată și în „scrisoarea poporului moldovenesc către Stalin” cu ocazia evenimentului în cauză, în care liderii din RSSM îl încredințau pe „marele învățător, părinte și cârmaci al tuturor popoarelor» că în perioada următoare își vor concentra eforturile asupra angajamentelor asumate.

Deportarea din vara anului 1949 a marcat momentul de cotitură nu numai în politica de etatizare a mijloacelor de producție și de colectivizare a agriculturii, dar și în acțiunile de reeducare ideologică a populației RSSM din primul deceniu de regim sovietic. Acest aspect a fost discutat la Plenara a III-a a CC al PC(b)M, din 1-2 decembrie 1949, la care s-a subliniat că trecerea „de la politica de îngrijire la politica de lichidare a culacilor ca clasă”, precum și deportarea dincolo de hotarele republicii a unei părți însemnate a țăranilor culaci și „a altor elemente dușmănoase” a contribuit la „un nou avânt politic și economic”⁴⁴. Începând din 1950, vor fi adoptate o serie de măsuri în vederea amplificării acțiunilor de propagandă prin intermediul presei. La 11 aprilie 1950 a fost adoptată o hotărâre a Biroului CC al PC(b)M, care dispunea organizarea a 27 de ziare raionale și creșterea tirajelor și periodicității principalelor reviste și ziare republicane. Astfel, ziarele „Moldova Socialistă” și „Sovetskaia Moldavia” urmau să-și mărească tirajele de la 50.000 la 75.000 de exemplare, iar revistele „Tânărul leninist” și „Bloknot aghitator” („Blocnotul ajitatorului”, titlu în „limba moldovenească” - n.n.) - de la 10.000 la 15 .000 de exemplare⁴⁵.

⁴¹ ANA, A.F.- 51, inv. 7, dosar 270, f. 217

⁴² *Ibidem*, f. 218.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*1, inv. 8, dosar 188, f. 79.

⁴⁵ *Ibidem*, inv. 9, dosar 107, f. 124.

În scopul intensificării îndochinării au fost adoptate măsuri care obligau intelectualii (intelighenția) să-și ridice nivelul profesional și politic de instruire prin frecventarea cercurilor de studiere a operelor clasicilor marxism-leninismului, a „Cursului scurt” de istorie a partidului bolșevic, a biografiilor lui Lenin și Stalin. Scriitorii trebuiau și ei să-și ridice nivelul ideologic și să creeze opere care să reflecte patriotismul sovietic, „munca creatoare” a oamenilor sovietici.

Astfel, în anii următori, instituțiile frontului ideologic vor lucra în direcția acestor obiective, iar activitatea politică se va concentra pe o campanie și mai puternică de îndochinare a populației. Scopul nedeclarat al acestor măsuri este de a lipsi etnia titulară din RSSM de limba limba română și de conștiința istorică și a o convinge că adevărata ei limbă, istorie și cultură sunt cele impuse de regimul sovietic. Prin depozedarea de principalele instrumente de legitimare etnoculturală, românii dintre Prut și Nistru trebuiau să accepte ideea că nu aveau trecut, nici memorie culturală, fiind produsul societății sovietice.

DOCUMENTAR

Valentin Constantinov*

INSTRUCȚIUNILE SOLIEI LUI FLORIAN OLESZKO LA DJANIBEK GHIRAY HANUL CRIMEEI DIN OCTOMBRIE 1619 ȘI IMPORTANȚA LOR ASUPRA EVENIMENTELOR DIN EUROPA DE EST**

Rezumat: Hanatul Crimeei juca un rol foarte important în relațiile politice din Europa Centrală și Sud-Estică. Odată cu Unirea de la Lublin dintre Polonia și Marele Ducat al Lituaniei din 1569 și trecerea teritoriului Ucrainei în componența Coroanei, Hanatul Crimeei a devenit vecin cu Polonia. Prin urmare, incursiunile de pradă în teritoriile poloneze s-au înmulțit. Spre sfârșitul secolului al XVI-lea în vecinătatea Hanatului Crimeei s-a constituit Secea Zaporojeana, iar la începutul secolului al XVII-lea exista o „competiție” *sui-generis* în incursiunile tătarilor în teritoriile poloneze și ale cazacilor zaporojeni în teritoriile Imperiului Otoman. Aceste incursiuni au afectat puternic stabilitatea domniei în Țara Moldovei, iar rezolvarea chestiunii incursiunilor cazacilor și ale tătarilor putea să aducă pacea în întreaga regiune. Una dintre șansele rezolvării problemei, prin stăvilirea incursiunilor tătărești, a apărut în 1619, când pe tronul Moldovei a urcat Gașpar Grațiani și a fost elaborat mecanismul de „îmblânzire” a tătarilor. Aceste soluții sunt indicate în instrucțiunile soliei lui Florian Oleszko din octombrie 1619, nevalorificarea lor a fost una dintre cauzele marelui conflict polono-otoman din anii 1620-1621.

Cuvinte-cheie: Hanatul Crimeei, Polonia, Florian Oleszko, Moldova, Gașpar Grațiani.

Abstract: The Crimean Khanate played a very important role in the political relations of Central and Southeastern Europe. Following the Union of Lublin in 1569 between Poland and the Grand Duchy of Lithuania, and the incorporation of Ukrainian territories into the Polish Crown, the Crimean Khanate became Poland's direct neighbor. Consequently, plundering incursions into Polish lands multiplied. By the

* Valentin Constantinov, valentin.constantinov@sti.usm.md, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>.

** Studiul a fost elaborat în cadrul subprogramului 010401: *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze)*.

end of the 16th century, the Zaporozhian Sich had emerged near the borders of the Crimean Khanate, and by the early 17th century there was a kind of *sui generis* „competition” between Tatar raids into Polish territories and Zaporozhian Cossack raids into Ottoman lands. These incursions seriously affected the stability of the rule in Moldavia, and resolving the issue of Tatar and Cossack raids could have brought peace to the entire region.

One of the opportunities to address this problem – by curbing the Tatar incursions – arose in 1619, when Gașpar Grațiani ascended the Moldavian throne and a mechanism for “taming” the Tatars was developed. These solutions were outlined in the instructions given to the diplomatic mission of Florian Oleszko in October 1619, and the failure to implement them was one of the causes of the great Polish–Ottoman conflict of 1620–1621.

Key-words: The Crimean Khanate, Poland, Florian Oleszko, Moldavia, Gașpar Grațiani.

Evenimentele produse în anii 1618-1619 au jucat un rol deosebit de important în evenimentele care s-au desfășurat în centrul Europei în anii imediat următori. Cu siguranță, putem vorbi despre globalizare *sui-generis* care impune propriile reguli de joc, iar consecințele acesteia merită atenția noastră, cu atât mai mult cu cât secolele care au urmat au șters, în mare parte, din regulile unui echilibru european primar și pe cele ale impactului unor evenimente asupra altora. Iar dacă a existat vreodată o Europă unită cel puțin pe segmentul Europei Centrale până la Moscova, sau din Țările Scandinaviei până la Porțile Constantinopolului, aceasta a fost unită anume în primele decenii ale secolului al XVII-lea. Iată de ce campania poloneză de la Țuțora din 1620 sau Bătălia de la Hotin din 1621 nu mai par a fi atât de clar un „accident” istoric, illogic la prima vedere.

În una dintre prezentările anterioare arătam implicarea factorilor de decizie în noua schimbare de pe tronul Moldovei¹. După o perioadă de doar doi ani și jumătate în care a fost domn, Radu Mihnea a fost schimbat din scaun, iar în locul lui a fost numit un personaj „ciudat” – Gașpar Graziani, a cărui menire era să-i împace pe polonezi și turci în problema incursiunilor tătarilor și cazacilor în teritoriile poloneze și otomane. Era vorba atunci despre un efort comun care trebuia să-i unească pe polonezi, pe otomani și pe domnul Moldovei ca să-i determine pe cazaci și tătari să nu mai efectueze campanii militare. În cele ce urmează ne vom opri la un segment al acestor eforturi - determinarea tătarilor să renunțe la campaniile de pradă asupra teritoriului polonez. Era o misiune destul de dificilă, iar domnul Moldovei avea propriul cuvânt de spus în aceste negocieri. În toamna anului 1619, mai exact la 25 octombrie, Florian Oleszko din Włodzimierz a primit instrucțiunile regale cu care trebuia să negocieze cu tătarii condițiile în care aceștia trebuiau să renunțe la incursiunile lor în Polonia.

¹ Valentin Constantinov, *Noi informații cu privire la sfârșitul domniei lui Radu Mihnea în Moldova și urcarea în scaun a lui Gașpar Grațiani*, sub tipar la Revista de Istorie a Moldovei.

Hanatul Crimeei, deși era vasal Imperiului Otoman, avea o mare capacitate de autoguvernare și categoric avea cel mai înalt grad de suveranitate comparativ cu alte subiecte cărora Imperiul Otoman le-a păstrat identitatea politică, ca de exemplu Țările Române. Unul dintre elementele principale ale acestui statut ținea de menținerea pe toată durata existenței Hanatului Crimeei a dinastiei Ghiray în fruntea acestei formațiuni politice². Statutul special de care se bucura Hanatul Crimeei i-a permis să organizeze o armată însemnată care număra câteva zeci de mii de oameni. Trebuie să ținem seama că, pe lângă aceste contingente militare, mai existau altele provenite de la tătarii nogai, iar armata cea mai importantă din epocă se afla sub conducerea lui Cantemir Murza. Pe lângă cei cca. 10 000 de tătari pe care îi avea sub comanda sa în anii cei buni, mai erau cooptați: moldoveni, munteni, ȡigani, cazaci, turci, precum și tătari din Crimeea³. Când împrejurimile Cetății Albe au devenit ca bază pentru incursiunile în Polonia mai ales în primele decenii ale secolului al XVII-lea, către acele câmpii s-au îndreptat mulți tătari atrași de prăzile pe care le puteau obține în Polonia⁴. Numeric, tătarii din Bugeac au crescut considerabil după 1618⁵. Colonizarea Bugeacului de către Cantemir a fost relatată de Krzysztof Zbaraski⁶. Dacă s-ar fi realizat o mobilizare generală, atunci tătarii ar fi fost în stare, împreună cu tătarii nogai să adune o armată de cca. 40-50 de mii, însă această oportunitate nu s-a ivit.

Scopul dintotdeauna al hoardelor tătărești era realizarea unor campanii de jaf în teritorii străine, în special în cele de graniță. Nu erau interesați de bătălii frontale, ca pe timpuri, dimpotrivă, se străduiau să evite confruntările cu armatele mari ale adversarilor. Jaful de bunuri și luarea de prizonieri, în vederea răscumărării acestora, erau principalele obiective ale campaniilor tătărești în teritoriile poloneze⁷. Armata tătărească se caracteriza printr-o mobilitate extraordinară. Deseori, tătarii aveau câte doi cai, pe care îi foloseau pe rând; astfel, se asigura un parcurs impresionant de câteva zeci de kilometri, uneori ajungându-se chiar și până la 100 de km. Desigur, atunci când coșul tătăresc era împovărat cu pradă, se deplasa mult mai încet și atunci exista posibilitatea ca armatele adversare să-i ajungă și să încingă bătălia. S-a subliniat că tătarii nu puteau rezista armelor de foc și nici nu puteau ataca fortificații chiar și mai slabe, însă aceasta era o consecință a propriei lor strategii. Tătarii erau interesați de jefuirea teritoriilor străine și nu de purtarea unor lupte deschise⁸. Desigur, atunci când se ajungea la bătălii în câmp deschis, tătarii luptau vitejește, mai ales că aproape în permanență contingentele tătărești erau solicitate de otomani în campaniile lor militare.

² Nu întâmplător punctele cheie în guvernarea Hanatului Crimeei le aparținea dinastiei Ghiray-zilor D. Skorupa, *Stosunki polsko-tatarskie 1595-1623*, Warszawa, 2004, p.30.

³ B. Baranowski, *Stosunki polsko-tatarskie 1632-1648*, Łódź, 1949, p.61.

⁴ D. Skorupa, *Stosunki polsko-tatarskie*, p.38.

⁵ M.Berindei, *La Porte Ottomane face aux Cosaques Zaporogues 1600-1637*, Harvard Ukrainian Studies, t.1, 1977, p.291, nota 97.

⁶ J. Wojtasik, *Uwagi księcia Krzysztofa Zbaraskiego posła wielkiego do Turcji z 1622 – o państwie otomańskim i jego siłach zbrojnych*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości, t.VII/1, 1961, p.344.

⁷ D. Skorupa, *op.cit.*, p.41.

⁸ D. Skorupa, *op.cit.*, p.43.

Anume asupra acestui punct se purtau de mai multă vreme tratativele polono-tătărești. Tătarii erau dispuși să renunțe la incursiunile de jaf în teritoriile polonezilor, dacă aceștia din urmă ar fi căzut de acord să le plătească „cadouri”. Denumirea a ceea ce polonezii s-ar fi obligat să le ofere tătarilor conta foarte mult. Polonezii au insistat foarte mult ca denumirea să nu fie „tribut”, adică ceea ce o parte plătește alteia pentru a fi scutită de aceste incursiuni de pradă. Se pare că nici tătarii nu insistau prea mult asupra termenilor. Ei erau interesați ca la anumit termen polonezii să le dea atâtea bunuri care le-ar fi compensat campaniile de jaf propriu-zise. Firește ca și vasali ai Imperiului Otoman, chestiunea plății dărilor către tătari era reglementată împreună cu sultanul turc. Iar acesta din urmă era de partea tătarilor. Astfel, într-o anumită conjunctură, mai ales cu apariția unor regiuni și zone propice jefuirilor, situate în apropierea Hanatului Crimeei, ca de exemplu Marele Cnezat al Moscovei, care până în 1613 a trecut printr-o perioadă numită Marea Smută, fenomenul incursiunilor tăătărești s-a extins considerabil. Odată cu sfârșitul mării smute și încercările moscoviților de a stabili relații de bunăvecinătate cu Imperiul Otoman și prin urmare, inclusiv Hanatul Crimeei, tătarii și-au reorientat atenția spre Rzeczpospolita. Anume din 1613, se intensifică incursiunile tătarilor asupra Rzeczpospolitei. Or, acest fapt explică creșterea numărului tătarilor în Bugeac și colonizările acestora în zonă. Constatăm aici că, din același motiv, s-au înmulțit incursiunile cazacilor zaporojeni în Imperiul Otoman⁹.

Evident că în situația creată legată de incursiunile tătarilor, otomanii le-au luat acestora apărarea spunând că polonezii într-adevăr trebuie să le plătească aceste „cadouri”. Anii de dinaintea acestei solii erau deosebit de încordați atât din punct de vedere politic, cât și din punctul de vedere al înțetirii incursiunilor cazacilor și tătarilor. E greu de spus care dintre cele două mari puteri: Rzeczpospolita sau Imperiul Otoman se temea mai mult de un război. În principiu, fiecare dintre ele doreau evitarea unei confruntări de proporții. În plus, o eventuală confruntare n-ar fi adus niciuneia vreun folos. În plus, în tradiția diplomatică cerea ca orice neînțelegere să se fie rezolvată pe cale diplomatică. Așadar, pe de o parte incursiunile tătarilor în Rzeczpospolita continuau, la fel ca și cele ale cazacilor. Pe de altă parte, diplomatic se depuneau eforturi ca să se evite o confruntare directă între Imperiul Otoman și Rzeczpospolita, căutându-se soluții pentru rezolvarea problemei.

Dependența tătarilor față de Imperiul Otoman coincide cu cucerirea Căfei de către turci în 1475. Creșterea puterii Imperiului Otoman și diminuarea influenței Hanatului Crimeei în secolele XVI-XVII au dus la o legătură și mai strânsă între cele două state. Turcii vor ști să folosească armata tăătărească în campaniile lor militare, care participare începând cu sec. al XVI-lea devine regulată.

⁹ V. Constantinov, *Impactul incursiunilor cazacilor și tătarilor asupra relațiilor dintre Ștefan Tomșa II și polonezi*, în „Buletin științific al tinerilor istorici”. Materialele conferinței științifice internaționale anuale a tinerilor cercetători. Serie Nouă, I(VI), 2012, p.55-61. Eadem, *Wpływ najazdów tatarskich i kozackich na sytuację Moldawii w czasach pierwszego hospodarstwa Stefana Tomszy II (1613-1614)*, în „Najświeższa Rzeczypospolita. Studia ofiarowane Andrzejowi Stojnowskiemu”, pod redakcją Małgorzaty Durbas, Częstochowa, 2019, p.447-455.

Scăderea puterii Hanatului se explică și prin faptul că ei încep să piardă teritorii importante din stepă pe care le-a stăpânit până atunci și care au intrat în teritoriile Moscovei și Marelui Ducat al Lituaniei, iar ulterior a Rzeczpospolitei. Ca și în cazul altor vasali, pe lângă sprijinul militar, tătarii trimiteau la Constantinopol membri ai familiilor lor în calitate de ostatici. În rugăciunea tradițională musulmană de vineri, numele conducătorului a fost schimbat. În locul hanului, din timpul lui Islam Ghiray al II-lea, este amintit în sens de conducător sultanul turc. În ceea ce privește persoanele care au stăpânit în Hanatul Crimeei, între 1475-1774 au avut loc 52 de domnii ale hanilor (cu a 2-a și a 3-a domnie). Doar 13 hani au murit în scaun, 4 au abdicat, iar 35 au fost scoși din scaun de către sultan¹⁰. Poarta i-a schimbat pe Alp Ghiray (1588) și Tochtamysz Ghiray (1608), aleși hani de către tătari și i-a înlocuit cu Gazi Ghiray și Selamet Ghiray. De menționat aici și lipsa unității în rândul tătarilor. Numeroși pretendenți căutau protecție la Poarta sultanului turc, care folosea cu abilitatea această lipsă de unitate a tătarilor. Tătarii înșiși căutau acest sprijin conștienți fiind de importanța pe care Imperiul Otoman îl are în regiune. Astfel, atât Marele Cnezat al Moscovei cât și Rzeczpospolita nu cutezau să întreprindă măsuri mai energice împotriva Hanatului Crimeei, care devenise intangibil pentru aceștia. Toate chestiunile și diferendurile trebuiau rezolvate direct cu suzeranul acestora, adică cu sultanul turc. Importanța Hanatului Crimeei pentru turci, de asemenea, îi determina pe aceștia din urmă să adopte o poziție tranșantă când era vorba de tătarii din Crimeea. Ei asigurau Mării Negre statutul de mare internă a Imperiului Otoman, le asigurau turcilor o poziție de prioritate în relațiile acestora cu Moscova sau Polonia și le furnizau otomanilor contingentele militare bine pregătite în diferitele campanii ale acestora. Prin urmare, devenise aproape o lege nescrisă că toate problemele care apar în relațiile internaționale și îi au pe tătari în vizor trebuie rezolvate pe cale diplomatică. Tătarii la rândul lor au folosit statutul de vasal al Imperiului Otoman în relațiile lor cu puternicii vecini, ceea ce le-a garantat și supraviețuirea politică până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, spre deosebire de alte formațiuni tătărești care destul de repede au ajuns în componența Imperiului Rus. Nici o altă campanie împotriva Hanatului nu putea fi întreprinsă de teama unui război cu Imperiul Otoman, care, ca forță și putere militară, încă domina spațiul euro-asiatic. Ca și vasal al sultanului turc, Hanatul Crimeei nu plătea tribut, mai mult decât atât primea de la turci subsidii financiare, dar și tribut de la moldoveni, munteni și cerchezi. În plus, turcii îi tratau pe tătari ca pe niște vasali de un anumit tip. De exemplu, chemând la război sultanul îi trimitea invitație hanului, iar nu poruncă după cum era în situația domnilor Moldovei și Țării Românești¹¹.

Specificul relațiilor polono-tătărești consta în incursiunile permanente ale tătarilor asupra regiunilor de graniță ale Rzeczpospolitei. Este de remarcat însă că aceste incursiuni nu puteau pune în pericol însuși statul polonez¹². Ele nu vi-

¹⁰ D.E. Pitcher, *An historical geography of the Ottoman Empire from earliest times to the end of the sixteenth century*, Leiden, 1972, p.133.

¹¹ D. Skorupa, *op.cit.*, p.46.

¹² R. Majewski, *Z problematyki walk z Tatarami w pierwszej połowie XVII w.*, „Sobótka”, 1975, nr 2, s. 231-241, p.231.

zau regiunile centrale ale statului, care erau mai populate și mai bine organizate din punct de vedere economic. Incursiunile tătărești afectau în special teritoriile voievodatelor Kiev, Braclaw, Podolia și Halici. Marele Ducat al Lituaniei și, ulterior, Polonia nu puteau apăra aceste granițe întinse, deoarece dispuneau de foarte puține forțe militare și se confruntau cu mobilitatea mare a armatelor tătărești. Staroștii de la margine organizau riposte, iar din secolul al XVI-lea au început ei înșiși să organizeze campanii în teritoriile tătărești și turcești¹³. Pentru a se pune capăt acestor incursiuni, s-a stabilit plata unor „cadouri” încă de la începutul vecinătății polono-lituanio-tătărești. Coroana poloneză s-a obligat să plătească 200 de grivne pe an Hoardei de Aur, dar acest acord a fost repede dat uitării. Mengli Ghiray, la sfârșitul sec. al XV-lea, amintea despre acele grivne. Înainte de moartea lui Alexandru Jagiello, în 1506, lituanienii s-au obligat să plătească 15000 de zloți, din care Coroana se obliga să acopere jumătate. Însă victoria de la Klecko din 1506 și moartea regelui au dus la amânarea acestei chestiuni. Inițial, Sigismund cel Bătrân era dispus să le plătească tătarilor 5-6 mii de zloți, iar ulterior, sub presiunea tătarilor, a acceptat suma de 15 mii, reglementată prin tratatele din 1513-1514. De atunci, statul polono-lituanian trebuia să le plătească tătarilor 15 mii de zloți, jumătate în bani, iar jumătate în mărfuri. De menționat că acele cadouri oferite hanilor cu prilejul soliilor nu depășeau câteva sute de zloți¹⁴. Totodată, ar fi fost greșit să credem că plata cadourilor ar fi rezolvat definitiv situația. Aici se află, de fapt, principala contradicție. De cadouri beneficiau conducătorii Hanatului, în timp ce membrii de rând nu primeau nimic. În condițiile în care tătarii de rând nu aveau din ce trăi, singura posibilitate de supraviețuire era realizarea unor noi campanii în teritoriile Rzeczpospolitei. La rândul lor, hanul și anturajul său câștigau nimic de pe urma incursiunilor realizate de supușii lor, întrucât toată prada le revenea de fapt acestora. Totodată, sperând că va primi cadouri regulat, hanul se arăta dispus să oprească incursiunile¹⁵. Cu toate acestea, chiar și intenția hanului de a opri incursiunile tătărești în teritoriile poloneze se lovea de realitatea dură. În 1570, hanul Devlet Ghiray I răspundea sultanului Selim al II-lea – care îi interzisese incursiunile asupra Rzeczpospolitei – că, dacă tătarii nu și-ar ataca vecinii săi, nu ar avea din ce să trăiască¹⁶.

Într-o anumită măsură, incursiunile tătărești erau convenabile și magnateriei de la margine, care aveau posibilitatea să-și extindă domeniile pe seama unor teritorii rămase pustii în urma unor asemenea atacuri¹⁷. Dacă inițial incursiunile tătărești erau realizate în stil clasic, doar cu scopul de a se îmbogăți, spre sfârși-

¹³ A. Dziubinski, *Polsko-litewskie napady na tureckie pogranicze czarnomorskie w epoce dwu ostatnich Jagiellonów*, Kwartalnik Historyczny, R. CIII, 1996, nr 3, p. 53-57.

¹⁴ D. Skorupa, *op.cit.*, p.52.

¹⁵ *Trzy poselstwa Ławryna PiasieczniŃskirgodo Kazi Gercja chana perekopskich Tatarów*, wyd. K. Pułaski, „Przewodnik Naukowy i Literacki”, 1911, nr 39, p.656.

¹⁶ L. Kolankowski, *Problem Krymu w dziejach jagiellońskich*, Kwartalnik Historyczny, t. XLIX, 1935, nr 3, s. 279-300, p. 281, nota 5. O prezentare - rezumat al studiului semnat de I. Corfus, în „Revista Istorică Română”, 1941-1942, vol. XI-XII, p.410-412.

¹⁷ D. Skorupa, *op.cit.*, p.53; R. Majewski, *Z problematyki walk z Tatarami*, p.239-240. Deși ambii sugerează că acest subiect încă nu a fost pe deplin studiat.

tul secolului al XVI-lea chestiunea incursiunilor tătărești s-a acutizat și complicat din mai multe puncte de vedere. Aceiași magnați de la margine au contribuit și la apariția și evoluția regională a cazacilor zaporojeni. Inițial o prezență sporadică, spre sfârșitul secolului al XVI-lea cazacii zaporojeni devin o forță importantă, iar în primele decenii ale secolului al XVII-lea procesul de întărire și creștere numerică a acestora a continuat. Or, ocupația principală a cazacilor, pe lângă participarea la diferite operațiuni militare din regiune în calitate de mercenari, era jefuirea litoralului Imperiului Otoman. Creșterea în intensitate a incursiunilor cazacilor zaporojeni a atins asemenea cote, încât turcii au hotărât să tranșeze problema, distrugându-le așezările, ceea ce, desigur, nu convenea polonezilor. Prima încercare a avut loc în 1614, dar oficialitățile poloneze i-au convins pe turci să renunțe la aceste acțiuni. A fost creată o comisie care urma să stabilească modul de soluționare a problemei incursiunilor. De fapt, rostul acestei comisii era de a stabili numărul cazacilor care intrau în registru, adică al celor care primeau bani pentru slujba în cadrul armatei poloneze. Astfel, o parte dintre cazaci intrau în registru, o parte nu, problema rămânând în esență nerezolvată. Iată de ce, în primele decenii ale secolului al XVII-lea, mai ales după încheierea smutei, la acuzațiile polonezilor privind incursiunile tătărești, turcii răspundeau astfel: 1. Polonezii să le plătească tătarilor cadouri și 2. Tătarii îi atacă pe polonezi, pentru că, din cealaltă parte, cazacii îi atacă pe otomani.

În urma tratativelor, partea poloneză insista că acești cazaci îi atacă pe tătari pentru că erau ei înșiși atacați de aceștia. Ca soluție, polonezii propuneau ca tătarii să-i pedepsească pe cazaci pe teritoriul Hanatului, de vreme ce polonezii îi sancționau deseori în interiorul Rzeczpospolitei, așa cum procedaseră în cazurile lui Kosinski și Nalewajko¹⁸.

Începutul secolului al XVII-lea a constituit o perioadă în care neamurile tătărești s-au angajat într-o luptă internă pentru putere. Dacă perioada anterioară putea fi caracterizată ca una de o relativă stabilitate, la începutul secolului menționat criza s-a adâncit și mai mult. Cu toate acestea, haniii Crimeei erau destul de activi pe plan extern, iar Războiul Lung (1593-1606) a demonstrat importanța hanatului pentru Imperiul Otoman. Turcii au fost întotdeauna atenți în privința autorității pe care haniii Crimeei o exercitau în regiune și în afara ei. Au știut să agite spiritele pentru a-și menține autoritatea într-o formațiune politico-militară precum Hanatul Crimeei, în modul cel mai exemplar. Astfel, în 1610, pe tronul hanatului este promovat Djanibek Ghiray care deși provenea din neamul Ghirayzilor descendenți din Gingis Han, era departe de prestigiul celor care ocupaseră tronul înaintea lui. Față de Djanibek apăreau constant mișcări de opoziție, ceea ce îi șubrezea autoritatea. Va pierde tronul în 1623, îl va recupera în 1628 și va conduce Crimeea până în 1635, când a fost forțat să abdice. Va pleca în Imperiul Otoman și va deceda pe insula Rodos.

¹⁸ La sfârșitul secolului al XVI-lea au avut loc două răcoale ale cazacilor zaporojeni: una condusă de Kosinski, înăbușită în 1593, alta de Seweryn Nalewajko, înăbușită în aprilie-iunie 1596. În scrisorile sale adresate turcilor legate de problema căzăcească, Żółkiewski permanent făcea trimiteri la faptul cum el i-a liniștit pe tătari.

Așadar, în timpul evenimentelor pe care le descriem aici, Hanatul Crimeei era condus de Djanibek Ghiray, implicat în diferitele confruntări militare și politice din regiune. El era conducătorul hanatului în momentul înăsprii relațiilor cu Rzeczpospolita, care a coincis cu anul 1614. Sfârșitul „smutei” din Rusia moscovită și a războiului din Persia i-au lăsat pe tătari și cazaci fără ocupațiile lor obișnuite. De aceea, anul 1614 poate fi considerat un punct de cotitură și un reper în confruntările perioadei. De aici înainte, în agenda polono-otomană, incursiunile cazacilor și ale tătarilor ocupau un loc central în cadrul negocierilor. Și dacă în 1614 se ivise speranța unei stabilizări a relațiilor polono-moldo-otomane¹⁹, tocmai atunci incursiunile cazacilor și ale tătarilor au răbufnit cu o nouă forță. Incursiunile tătarilor au facilitat aprobarea de către o parte a nobilimii poloneze de la granița a campaniei de restabilire a Movileștilor în scaun²⁰.

Numirea lui Radu Mihnea în scaunul Moldovei, de asemenea, nu a contribuit la liniștirea spiritelor. Mai mult decât atât, „drumul moldovenesc” a devenit calea cea mai des utilizată în incursiunile tătarilor asupra Poloniei, iar incursiunile cazacilor pe mare produceau o mare spaimă în teritoriile otomane, mai ales când ceai-cele zaporojenilor au ajuns în preajma Constantinopolului. Prin urmare, problema incursiunilor devenise una stringentă în relațiile polono-otomane, iar impactul acestora asupra stabilității domniei în Țara Moldovei devenise direct proporțional.

Totodată, pacea de la Busza/Jaruga din 1617 trebuia să fie confirmată prin marii soli. Cum plecarea marelui sol polonez în 1618 a întârziat, eforturile au fost plasate pentru anul următor. Anul 1619 reflecta, cum nu se poate mai bine, această contradicție între cele două tendințe: incursiunile tătarilor și ale cazacilor atinseseră apogeul, iar la Constantinopol și Bahcisaray au fost trimiși soli polonezi care urmau să rezolve probele ivite în relațiile dintre Imperiul Otoman, Rzeczpospolita și Hanatul Crimeei, ca exponent al celui dintâi. Unul dintre pașii importanți în acest sens a fost făcut atunci când turcii l-au înlocuit pe Radu Mihnea cu Gașpar Grațiani. Radu Mihnea a fost așezat în scaunul Moldovei cu același scop: rezolvarea problemei în relațiile polono-otomane. Activitatea sa, însă, din câte reiese din corespondența contemporană, nu i-a convins pe polonezi. După ce în 1617, la Busza/Jaruga, a fost semnat acordul de pace de către Stanisław Żółkiewski, acesta a trebuit confirmat de către un schimb de solii. De-a lungul lui 1618, solul polonez nu a plecat spre Constantinopol, iar instrucțiunile soliei au fost abia tocmai în octombrie 1618²¹, la puțin timp după nefericitul incident de la Orynin, în urma

¹⁹ Valentin Constantinov, *Wpływ najazdów tatarskich i kozackich na sytuację Mołdawii w czasach pierwszego gospodarstwa Stefana Tomszy II (1613-1614)*, în „Najświeższa Rzeczypospolita. Studia ofiarowane Andrzejowi Strojnowskiemu”, pod redakcją Małgorzaty Durbas, Częstochowa, 2019, p.447-455.

²⁰ Idem, *Trei bătălii într-un an: Fântâna lui Păcurar, Tătăreni și Drăgșani sau o nouă pagină în istoria Țării Moldovei (toamna anului 1615 – vara anului 1616)*. I. Bătălia de la Fântâna lui Păcurar, „Cohorta”, 2018, nr.1, p.34-44; Ibidem, Bătălia de la Tătăreni, în „Cohorta”, 2020, nr.1, p.28-45; Ibidem, Bătălia de la Drăgșani, *Cohorta. Revistă de istorie militară*, nr.2, 2023, p.9-49.

²¹ Idem, *Instrucțiunile marii solii poloneze a lui Piotr Ożga din octombrie 1618 și impactul lor asupra Țării Moldovei*, Conferință științifică națională cu participare internațională: „Integrare prin cercetare și inovare”, dedicată Zilei internaționale a Științei pentru Pace și Dezvoltare, 9-10 noiembrie 2023, Chișinău, 2024, p.186-201.

căruia armatele tătărăști au jefuit cumplit teritoriile de margine ale Poloniei²². În acele instrucțiuni pentru solul desemnat să plece la Constantinopol, Piotr Oźga, polonezii cereau în mod expres schimbarea lui Radu Mihnea cu un alt domn propus de rege și care ar ști să păstreze pacea de ambele părți²³.

La seimul din februarie 1619²⁴, la Varșovia a venit o solie din partea tătarilor. Solia era condusă de Rustem-aga care a avut audiență la rege pe 18 februarie. Așa cum plecarea lui Piotr Oźga la Constantinopol fusese întârziată, tot așa a fost amânată și reîntoarcerea lui²⁵. Tocmai aceasta a fost cauza pentru care Florian Oleszko a plecat atât de târziu. Înaintea plecării, el a primit instrucțiunile soliei și proiectul tratatului pe care trebuia să-l încheie cu hanul Crimeei. Câteva aspecte trebuiau stabilite din timp. În primul rând, proiectul tratatului nu trebuia să-i includă pe cazacii zaporojeni. În al doilea rând, în contextul Războiului de Treizeci de Ani, izbucnit cu un an înainte, solul trebuia să obțină promisiunea că trupele tătărăști nu vor pătrunde pe teritoriul Rzeczpospolitei. De fapt, tratatul trebuia să fie de lungă durată, de aceea, cazacii trebuiau omiși din tratatul încheiat. Un element important asupra căruia polonezii insistau era prevederea conform căreia tătarii s-ar fi obligat să le acorde ajutor polonezilor în campaniile lor împotriva moscoviților. În cazul în care tătarii s-ar fi opus, solul trebuia să le amintească faptul că un asemenea punct se regăsea totdeauna în tratatele polono-tătărăști²⁶.

Miza discuțiilor era ca, de aici înainte, polonezii să le plătească așa-numitele „cadouri”. Ei nu erau de acord să le ofere tătarilor cadouri și pentru anii precedenți, așa cum a pretins solul tătăresc de la regele polon. Cadourile trebuiau prezentate la Căminuța, iar în caz de refuz trebuiau duse la Cetatea Albă. Așadar, în fața celor două puteri afectate de incursiunile de pradă ale tătarilor și cazacilor se contura o oportunitate de reglementare.

²² Paweł Nowatkiewicz, *Orynin 26 IX 1618*, Warszawa, 2014.

²³ „Ukazawszy dostatecznie jako wiele na tym przyjaźni i zgodzie sąsiedzki należeć może przyda i to że za konwentią albo słabością albo też znową z Wojewodą Wołoskim, Tatarowie jako znatnie s tamtej prowinciej do państw naszych wypadają, tam koczowiska swe mają, tam plony i łupy swe zaprowadziwszy niemi się dzielą. Zaczyn poki według starych zwyczajów Gospodar Wołoski od KJM podawany nie będzie, taki któryby pokoju z obu stron umiał przestrzegać poty pokój i przyjaźń starodawna zatrzymana w cale być nie może.// Arătând pe deplin cât de mult poate depinde de prietenia și buna înțelegere de vecinătate, va adaugă și faptul că, din pricina unei convenții, a slăbiciunii sau chiar a unei cărdășii ascunse cu voievodul Țării Moldovei (Radu Mihnea *n.ns.*), tătarii, care vin în mod evident din acea provincie, pătrund în ținuturile noastre, își stabilesc acolo taberele, își duc acolo prăzile și jefuiala, și le împart cu ei. De aceea, câtă vreme domnul Țării Moldovei nu va fi numit de către Maiestatea Sa Regală, după obiceiurile vechi, și să fie unul care să știe să păstreze pacea de ambele părți, până atunci pacea și prietenia de odinioară nu pot fi păstrate în întregime”. Biblioteka Kórnik, Nr.326, fila 168.

²⁴ A se vedea: Konopszyński W., *Chronologia sejmów polskich 1493-1793*, Warszawa, 1948.

²⁵ În preajma lui 23 iulie 1619, Gașpar Grațiani domnul Moldovei le arăta polonezilor că întârzierea plecării lui Piotr Oźga se datora bolii marelui vizir: IX Extranea Polen, Sztokholm, Nr. 106. Dosar nenumerotat.

²⁶ Skorupa, *Stosunki polsko-tatarskie*.

La prima audiență, după ce salutarea hanului, trimisul trebuia să reamintească pe scurt raidurile tătărăști și să se plângă de lipsa de sinceritate a hanului în anul 1615. Apoi, trebuia să aducă reproșuri în legătură cu solia lui Rustem-aga și de cuvintele ofensatoare conținute în scrisoarea trimisă atunci. Se lăsa din nou o porțiță lui Džanibeg Ghiray II, sugerându-se că acele cuvinte ar fi fost introduse de scribul hanului din proprie inițiativă, caz în care acesta trebuia pedepsit.

Faptul că nu fuseseră trimise daruri odată cu Rustem-aga urma să fie justificat de către trimis prin negocierile polono-otomane aflate în desfășurare la acel moment. În același timp, instrucțiunea preciza că hanului nu i se cuvin darurile restante, din cauza pagubelor provocate de tătari. Se ordona informarea hanului că darurile curente au fost depuse la Camenița (Kamieniec), unde așteptau încheierea alianței, despăgubirea pagubelor și pedepsirea vinovaților. După îndeplinirea acestor condiții, urma să aibă loc plata.

Instrucțiunea prevedea că hanul va refuza să ofere despăgubiri. În schimb, ar trebui să renunțe la pretențiile asupra darurilor restante. Dacă ar continua să le solicite, trimisul trebuia să explice că această chestiune fusese reglementată prin înțelegerile polono-otomane, iar hanul trebuia să se supună poruncilor sultanului. În plus, darurile se cuvin pentru alianță, iar aceasta abia acum începea. Solul trebuia să solicite ca granițele să ajungă până la Marea Neagră, întrucât acestea fuseseră acordate Republicii de către Gazi Ghiray II.

Oleszko, respectând tratatul cu Gazi Ghiray al II-lea, trebuie să încerce să evite includerea problemei cazacilor în acord. Instrucțiunile nu permiteau niciun fel de concesi în această privință. Solului i s-a poruncit să explice că pedepsirea cazacilor era împiedicată chiar de către tătari, care atrăgeau atenția oștirilor poloneze. Soluția optimă era ca tătarii să îi atace pe zaporojeni pe propriul lor teritoriu, iar armata regală să procedeze la fel pe teritoriul Republicii Polono-Lituanieni, astfel încât chestiunea să nu afecteze relațiile reciproce.

Darurile trebuie să fie primite de către soliile hanului la Kamieniec (Camenia), și nu trimise de către polonezi dincolo de Nipru. Tătarii insistau, dar pentru acest motiv nu trebuia ruptă alianța. Solul putea fi de acord verbal cu chestiunea Białogrodului, cu condiția ca în acte să fie menționat că problema este amânată „pentru deliberări ulterioare”. Luna noiembrie trebuia să fie termenul de predare a darurilor.

Instrucțiunile se refereau, de asemenea, la numărul persoanelor din componența soliei tătare care venea să ridice darurile. Se recomanda includerea în tratat a unei limite maxime de douăsprezece cai pentru o astfel de solie. În final, dacă tătarii solicitau rambursarea datoriilor contractate de trimișii anteriori – Marcin Broniowski și Florian Zbrożek – Oleszko trebuia să afirme că aceste datorii sunt responsabilitatea moștenitorilor solilor menționați, nu a regelui.

Prin urmare, în 1619, a apărut în termeni reali posibilitatea ca între cele două mari puteri să se instaleze o pace durabilă, chiar dacă problemele în relațiile bilaterale erau destul de mari. În rezolvarea diferendelor s-a angajat domnul Moldovei, Gașpar Grațiani. Și chiar dacă acesta era străin de țară și moravurile acesteia, din informațiile pe care le avem acum la dispoziție, soluțiile propuse de el erau

destul de viabile. Polonezii trebuiau să le plătească tătarilor „cadouri”, iar aceștia din urmă nu i-ar mai fi terorizat pe polonezi în măsura în care o făceau până atunci. Se găsisese și elementul practic prin care urma să se realizeze acest plan. Diferențele care mai existau, de exemplu, locul unde tătarii urmau să primească acele cadouri de la polonezi, puteau fi, de asemenea, soluționate.

Până la urmă, alți factori au devenit decisivi. Problema privind interceptarea corespondenței dintre același han și principele Transilvaniei Gabriel Bethlen, de către Gașpar Grațiani, a fost tratată în alte studii²⁷. Amintim aici doar faptul că această interceptare a determinat evenimentele care ne sunt cunoscute – mazilierea lui Grațiani, campania poloneză pentru a-l menține în scaun și dezastrul polonez de pe urma bătăliei de la Țuțora. Ce ne interesează însă aici, este că atunci, în 1619 a existat șansa evitării mării confruntări, în special a celei din 1621. Iar premisele se conțineau în această instrucție a soliei lui Florian Oleszko la hanul Crimeei pe care o prezentăm mai jos.

Text:

Instrucțiune din partea Preaînaltului Domn Sigismund al III-lea, prin harul lui Dumnezeu rege al Poloniei etc. etc., către nobilul Florian Oleszko, militarul din Volodimir și secretar, solul nostru trimis la Dziańbeg Girei, hanul din Perekop, dată la Varșovia în ziua de 25 a lunii octombrie (1619)

p.203 Instrukcia od Najaśniejszego Pana Zygmunta III z laski Bożej króla Polskiego etc. etc. urodzonemu Florianowi Oleszkowi wojskiemu włodzińskiemu sekretarzowi a posłowi naszemu wielkiemu do Dziańbeg Giercia cara Perekopskiego, dana w Warszawie dnia 25 mca października (1619).

Posel nasz wziąwszy u wielmożnego Podskarbiego Coronnego i odebrawszy od niego porządnie upominki, pojedzie do Cara Prekopskiego którego dojachawszy gdy będzie przypuszczony do niego pozdrowi go naprzód imieniem naszym i powinszujemy w dobry z nami przyjaźni, a potem w ten sposób mówić do niego będzie. Przedtym przysłałeś do JKM Pana Mego Miłościwego posły swoje oznajmując JKM żeś za wolą Bożą siadł na państwie Krymskim obiecując JKMci przykładem przodków swych przyjaźń, żądając przy tym o przymierze, aby z tobą bracią twoją i państwa twemi pokój trwały i gruntowny uczynił i ofiarując się JKM przeciw każdemu nieprzyjacielowi JKM iść i wojować, i też nieprzyjaciół mieć prosząc przy tym JKM o upominki upewniając przez posły swoje i przez pisanie swoje dokończenie jakie było za Cara Casi Giercia napisać i posłać JKM jakoż za takowem **204** ofiarowaniem i upewnieniem twojej przyjaźni wyprawił był JKM do ciebie Posła swego z dobrą przyjaźnią i z upominkami chcąc się wzywać do wojny przeciw nieprzyjaciółowi swojemu, ale ty pohybowski i ofiarowania i obietnic swoich nieczekając posła JKM który w drodze już był Tatarów swoich na państwa JKM upewniwszy JKMci pokojem przez Antoniego posła swego nasyłałeś którzy nie małą skalę około Kamieńca naprzód uczynili, a potem kiedy JKM wojnę Moskiewską zabawiony był sameś koszem u Hanczarychy położywszy się pus-

²⁷ Vezi între altele și Miron Costin, *Opere complete*, ed. P. P. Panaitescu, București 1958, p. 68.

toszyłeś Ukrainę i Gałga Soltan brat twój nie raz, ale po trzy kroc Podole i Pokucie wo-
iował i tak rok pod oboz wojska JKM bez wieści i nieodpowiednie, już po upewnieniu
przez Skinder Baszę przyjaźni wpadłszy tak w pobraniu ludzi JKM pokojem ubezpiec-
zonych jako w pustoszeniu włości u Ukrainnych wielkie szkody poczynił, za którym nie
trudno było wojsku JKMci iść i krzywd poddanych JKM powetować i zemścić się nad
nim. Lecz że ty prędko i wczas zabiegając temu a nie życząc sobie dalszej wojny z JKM
mieć z drogi jeszcze swej wracając się z Kezel baszą nieodjeżdżając Krymu posła swe-
go Rusten Agę do JKM przysłałeś który od ciebie przyjaźń twoje JKM ofiarował i o upo-
minki prosił. Tedy JKM za takim ofiarowaniem twoim i za proźbą twoją, chcąc z tobą
mir i przyjaźń według zwyczaju starodawnego zachować wojska swoje zatrzymał i do
zieme twej chodzić niszcząc się szkod poddanych swych zabronił, a Posła twego Rus-
ten Agę z dobrym dzelem do ciebie odprawił, nie odmawiając tobie upominków za
ten jeden rok posłać, jeśli tej laski i szcudroblowości JKM będziesz wdzięczen i spokojnie
się potym z państw JKM zachowasz, których upominków że przez Posła twego przy
twojem Posle JKM zarazem tobie nie słał były przyczyny te, że jeszcze był Posel KJM od
Porty nie wrócił, były i te są a pewnie nie małe żeś Państwa KJM po wiele kroc woiował
i barzo one uszkodziwszy upominków za przeszłe wszystkie lata w liście swym słowy
obraźliwemi y niezwycajnemi domagałeś się, jakich słów przodkowie twoi nigdy do
KJM nie pisywali i ty sam w liściech swych pierwszych nie zażywałeś. Jest tedy na tym
JKM abyś względem tak częstego wojowania Państw KJM przyszłych upominków
odstąpił a na jednych przestał i takich słow, i takich słow na potym w liściech swych
jako obraźliwych Majestatowi JKM nie pisywał, abo tego pisarza swego jeśli to imo
rozkazanie twoje napisał przy mnie Posle pokarał do którego karania pilnie kazał mi
się JKM pan mój u ciebie domowić. A iż Posel KJM od Cesarza Tureckiego w tych cza-
siech z dobrą odprawą z pokoim i przyjaźnią starodawną do JKM wrócił się wyprawić
mię. Zatym raczył JKM i do ciebie chcąc z tobą do starodawnej przyjaźni przystąpić i
upominki tobie za ten jeden rok w Kamieńcu kazał dać jeśli ty dokończenia według
spisku JKM napiszesz i poszleś nieodstrzelijając się w niczem od ostatniego dokoń-
czenia Cara Kazi Giereja i tego pisarza twego za słowa w liście swym, nieobyczajnie
napisane przy mnie Posle JKM skarżeś. A do tego ludzi JKM w plon pobranych którzy
jeszcze żywi są w ziemi twojej wrócisz szkody poddanym JKM nagrodzić każeś, i tych
zbrodniów którzy imo zakaz twój Państwa JKM nie raz ale po wiele kroc wojowali,
na gardle pokarzesz, a na potym szkod żadnych w państwach JKM czynić zabronisz,
i też z pól JKMci które między **p.206** Dnieprem a Dniestrem leżą i innych wszystkich,
z Wołoskiej Ziemi ażebyś Tatarów swoich Krymskich i Nohajców co pod tobą są za
Dniepr wyprowadził, aby już od tego czasu do Państw KJM nie wpadali i nie szkodzili,
przestrzegając tego pilnie, coby do całej i statecznej przyjaźni na obie stronie należało.

Czego wszystkiego Posel nasz pilnie domawiać się ma. Jednak już to jest nie-
mał niepodobna rzecz. Żeby i szkody zupełna nagrodzone i ludzie JKM i ludzie JKM
w niewolą pobrania wrócić się mieli. Starać się będzie z pilnością aby za przeszłe lata
względem wojowania Państw naszych żadnych się upominków Car nie upominał, a
tylko na tych jednych przestał, czego i w dokonczeniu swem ma dołożyć. A jeśli przy
uporze swym stał a upominków na przeszłe lata mocno domagał się powiedzieć emu
że niesłusznie się upominasz ich abowiem imieniem i słowem twoim Scinder Basza
i Alisaj Murza przed jaśnie wielmożnym Panem Stanisławem Żółkiewskim hetmanem

koronnym zjachawszy się z sobą w Jarugi nad Buszą pokój od siebie obiecowali i tym upewniali że przeszłych upominków miałeś odstąpić względem tego żeś wojował Państwa JKM i takie wielkie szkody poczyniłeś których nigdy przeszłe upominki nie wyrównają. Co czyniłeś przeciw przystojności swej żeś to prawo postanowienie przez Skinder Baszę i Alisaia Murzę umowione i zawarte gwałciłeś a kto prawo dwałci ten prawo traci. Już to wszystko na stronie i w zapomnieniu ma bydź gdyż od tego czasu przymierze zacznie się odtąd też i upominki tobie davane będą. A iż Car Kazi Gieriej w dokończeniu swym przyznawa granicę Coronną po Czarne Morze, am sie Pan Posel domawiać wolnego brania soli na Koczybeiowie, gdyż pierwszy Carowie tak pastwisk iako i tej soli poddanym naszym nie bronili.

p.207 O Moskwie powiedzieć. Wiadomo to jest wszystkim narodom na świecie że najprzedniej ci bojarowie Moskiewscy wezwawszy ludzi JKM na wesele Hospodara swego Dymitra owych jako ludzi niewinnych jednych na śmierć pozabijali, drugich posiekli i ograbili i złupili ich ze wszystkich ich do statków a innych do więzienia posadzali. Tej tedy krzywdy mało słuchanej i poddanych swych JKM P mój Mciwy użaliwszy się a chcąc się zemścić takiego morderstwa i obłożenia nieodwłócząc długo ruszył się sam z wojski swemi do Ziemie Moskiewski, tamże za pomocą Bożą poddanych swych z rąk nieprzyjacielskich i z więzienia oswobodził nawed i samego wielkiego kniazia Moskiewskiego Szujskiego z bracią jego w okowach do państw swych przywiódł. A wojska jego tak narodu Moskiewskiego, jako i najemnych z narodu obcego zamorskich ludzi do kilkudziesiąt tysięcy jednych na głowę wstępny bojem poraził drugich na służbę swoją obróciwszy zamek Smolensk mocny i twardy mocą wziął, i innych wiele miast i zamków pobrawszy ludźmi swemi osadził i pod moc władzę swoją nie małą część Ziemie Moskiewskiej podbił. Tak tedy gdy Pan Bóg jako sędzia sprawiedliwy złość i nieprawność i zdradę nieprzyjaciela JKM przez łaskę swoją i dzielność a męstwo JKM zniósł i pokarał obaczywszy się w złości swej bojarowie wszyscy zgodnie za Pa i Hra królewica Jego Mci Xcia Władysława syna pierworodnego i namilszego JKM PM Młci obrali go sobie i na poddaństwo mu przysięgli potym mu wiarę zmieniający jako ludzi zdradliwi i przewródni ślali posły swe do Cesarza Jego Mci Chrześciańskiego prosząc o innego Pana ślali i do Kozulbasza nawet ślali do Szweciej obiecując o wielkie rzeczy i podarki. A wszystkich tych oszukawszy z posrodku siebie **p.208** Hospodara obrali. A potym i do Cesarza Tureckiego ślali rzekomo prosząc go o pomoc przeciwko Królowi JM co czynili na chytróść, aby jedno przeciwdzieli i prześpiegowali Constantinopole a prześpiegowawszy Kozulbasza podwodzili na niego obiecując mu ludźmi i z pieniędzy przeciw Turczynowi pomagać. Więcej Kozaków Duńskich i Dnieprowych odzieżą i pieniędzmi do Constantinopola naimowali prochów i czolnów jem dodawali. Tak co tedy ten naród Moskiewski jest chytry obludny i nieprawdziwy i słowa nikomu nie dzuerzą są własni oszustowie. O Kozaki. Około Kozaków acz ich nieboszczik Car Kazi Gieriej opuścił i w dokończeniu w te słowa (a król JM najpierwej od siebie samego i Panów Senatorów Coronnych że) pokój ziemi jego zachowuje że wszakże przydzieli do tegoż warunku o pokój od nich Car domagać się będzie ma się w tej mierze Pan Posel na dokończenie Kazi Gieriowej posłanie odzywać i żadnem sposobem nie pozwalać temiz natiami zbywając Cara, jakiemi pierwaj uchodził nieboszczyka Kazi Gieraja. Co jego wierze i rostopności poruszamy na koniec w namniejszem punkcie nie będzie odstępował spisku naszego zgodnego. Z dokończeniem KaziGieriejowym.

A to też powie że wysłał był KJM żołnierzy swych na te Kozaki gromić ich i karać jeno Tatarowie twoi pod ten czas gdy żołnierze KJM na nie szli, wpadli w ziemie KJM, zaczyn nieprzyszło tej swejwoli Kozackiej pokarać i rozgromić. Powiedzieć było co czynić wojsku KJM abo twoim Tatarom odpor dawać, abo Kozaki gromić. Przeto niech Tatarowie twoi tych ludzi złych przy Granicach swoich biją nie szukając w ziemi KJM a urzędy KJM także przy granicach JKM tępić i niszczyć ich będą.

O upominkach, Ma się jako najpilniej Pan Posel nasz starać żeby Car upominki w Kamieńcu kazał brać, a nie za Dnieprem, po które aby jedno Posła swego we dwunastu koni przysłał, abowem tym czestem do nas przysyłaniem z nie małą zgają siła w skarbie JKM na nie wychodzi. A jeśliby Car uparł się nie brać ich w Kamieńcu tedy dla tej przyczyny nie odieżdżać od niego bez zawarcia pokoju, ale pozwoiż mu ich odwieść do Bilagrodu. Jednak ma ta Pan Posel wziąć na dalsze znoszenie i umowienie JKM z Carem około dawania upominków miesiąc November napisać.

Długi Pana Broniewskiego i P. Zbrozka. Długów jeśliby się upomniano powie P. Posel że długi nie mogą się ściągać na skarb. KJM nie mieli oni poruszenia długów żadnych nanosić jeśli dali co na sobie wycisnąć skarb to swój uczynili, mają powinne i dobra swoje gotow jest JKM sprawiedliwość tym kupcom kaffińskim uczynić a że wpłacą się ich wdawać nie może i przy tym statecznie stanie na koniec to powie że nieboszczyka P. Broniewskiego te długi ci Tatarowie płacić mają którzy go niewinnie w ziemi jego rozbili, i rzeczy mu własnych jego **p.210**, tak wiele pobrali które daleko więcej nad ten dług wynoszą i kosztują. A o Zbrozka powiedzieć musiał się zadłużyć żes go więcej niż rok w więzieniu trzymał coś uczynił nie tylko przeciw przystojności swej, ale też i prawu wszystkich narodów które bezpieczeństwa Posłom przestrzegają. W czym wszystkim P. Posel nasz jako naostrożniej będzie postempował i sprawował się. Za co łaskę naszą (gdy wszystko dobrze odprawi) od nas z nagrodą odniesie. Co jego baczeniu zlecamy. A jako się tame odprawi i jako mu się wodzić będzie nam oznajmi i o wszystkim o czym potrzeba do nas do urzędów naszych dać znać nie omieszka. Quit na odebranie upominków według zwyczaju dawnego od Cara Pan Posel weźmie abo od tego które od Cara odbierać będzie.

Traducere

Instrucțiune din partea Preaînaltului Domn Sigismund al III-lea, prin harul lui Dumnezeu rege al Poloniei etc. etc., către nobilul Florian Oleszko, militarul din Volodimir și secretar, solul nostru trimis la Džianbeg Girei, hanul din Perekop, dată la Varșovia în ziua de 25 a lunii octombrie.

Solul nostru, luând de la ilustrul Mare Vistier al Coroanei și primind de la el în mod corespunzător darurile, va merge către Hanul din Perekop. Ajuns acolo și fiind primit la el, îl va saluta mai întâi în numele nostru și îi va transmite felicitări pentru buna prietenie pe care o are cu noi, iar apoi îi va vorbi astfel:

„Mai înainte ai trimis către Majestatea Sa Regele, Domnul meu prea iubit, soli ai tăi, înștiințând că, prin voia lui Dumnezeu, ai urcat pe tronul hanatului Crimeii, promițând Majestății Sale, urmând exemplul înaintașilor tăi, prietenie și cerând în același timp o alianță, pentru ca împreună cu frații tăi și cu statele tale să închei un tratat de pace durabil și solid, oferindu-te totodată să lupți împotriva oricărui dușman al Majestății Sale și să ai aceiași dușmani ca și el. Ai cerut de asemenea daruri, asigurând prin soli și prin scrisoarea ta că vei încheia o înțelegere la fel ca în vremea hanului Cazi Girei.

Astfel, ca urmare a acestei oferte și a asigurării prieteniei tale, Majestatea Sa ți-a trimis un sol cu bunăvoință și cu daruri, dorind să te invite la război împotriva dușmanilor săi. Însă tu, uitându-ți promisiunile și angajamentele și fără a mai aștepta solul Majestății Sale, care deja era pe drum, ai trimis tătarii tăi asupra teritoriilor Majestății Sale, asigurând în mod fals pacea prin solul tău, Antoniu. Aceștia au pricinuit pagube mari în jurul Kamieniec-ului. Mai apoi, în vreme ce Majestatea Sa era ocupată cu războiul împotriva Moscovei, tu însuși, cu întreaga oaste, ai devastat Ucraina așezându-te la Hanczarycha, iar fratele tău, Gałga Sultan, nu o dată, ci de trei ori, a invadat Podolia și Pocuția. Așa se face că, chiar și după ce prin Skinder Pașa se încheiase o înțelegere de prietenie, ai pătruns în țară fără veste și fără avertisment, provocând mari daune prin jafuri asupra supușilor Majestății Sale, atât prin uciderea celor protejați de pace, cât și prin pustiirea moșiilor de graniță din Ucraina.

Nu a fost greu pentru armata Majestății Sale să intervină și să răzbune aceste nedreptăți. Însă, deoarece ai intervenit repede și ai arătat că nu dorești un război îndelungat cu Majestatea Sa, întorcându-te din drum împreună cu Kezel Pașa, fără să pleci din Crimeea, l-ai trimis pe solul tău, Rustem Aga, către Majestatea Sa, oferindu-i din nou prietenia ta și cerând daruri. Așadar, Majestatea Sa, în urma acestei noi oferte și a cererii tale, dorind să păstreze pacea și prietenia potrivit obiceiului vechi, și-a oprit armatele și le-a interzis să pătrundă pe teritoriul tău și să pricinuiască daune supușilor tăi, iar pe solul tău, Rustem Aga, l-a trimis înapoi cu bunăvoință, nefiind împotriva trimiterii de daruri pentru un an, dacă vei fi recunoscător pentru această milă și generozitate a Majestății Sale și dacă te vei comporta pașnic față de teritoriul Majestății Sale.

Cât despre faptul că darurile nu ți-au fost trimise împreună cu solul tău, motivele au fost următoarele: solul Majestății Sale de la Poartă (Înalta Poartă Otomană) nu se întorsese încă, dar și mai ales pentru că ai atacat în repetate rânduri statele Majestății Sale și ai adus daune mari, cerând în scrisorile tale, într-un limbaj jignitor și neobișnuit, dar și daruri pentru toți anii trecuți – cuvinte pe care nici strămoșii tăi nu le-au folosit vreodată în scrisorile lor către Majestatea Sa, și nici tu în primele tale scrisori.

Așadar, Majestatea Sa dorește ca, în lumina acestor repetate atacuri asupra teritoriilor sale, să renunți la orice alte pretenții la daruri viitoare și să te mulțumești cu cele pentru un singur an. De asemenea, să nu mai folosești un asemenea limbaj ofensator în scrisorile tale, care aduce atingere maiestății Majestății Sale – iar dacă acele cuvinte au fost scrise nu din voința ta, să-l pedepsești pe acel scrib, în fața mea, solul Majestății Sale, așa cum Majestatea Sa mi-a poruncit cu strictețe.

Și deoarece solul Majestății Sale de la Împăratul Otoman s-a întors în aceste zile cu o bună încheiere, cu pace și prietenie veche reînnoită, Majestatea Sa m-a trimis și pe mine la tine. Prin urmare, Majestatea Sa, dorind să reînnoiască prietenia veche cu tine, a poruncit să ți se dea daruri pentru un an la Kamieniec, dacă vei încheia acordul în scris cu Majestatea Sa și îl vei trimite fără a te abate în vreun fel de la ultima înțelegere a hanului Cazi Girei și dacă îl vei pedepsi pe scribul tău pentru cuvintele necuviincioase scrise în scrisoarea sa, în fața Majestății Sale.

Și în privința acelor oameni Majestății Sale Regale (MSR) luați prizonieri, care sunt încă în viață pe pământurile tale, să-i întorci, iar pagubele pricinuite supușilor MSR să poruncești a fi despăgubite. Pe acei răufăcători care, în ciuda interdicției tale, au atacat ținuturile MSR nu o dată, ci de mai multe ori, să-i pedepsești cu moartea. Și de acum înainte să interzici orice pagube aduse ținuturilor MSR, și totodată din câmpiile MSR care se află între Nipru și Nistru și din toate celelalte, să-ți retragi tătarii tăi, atât pe

cei din Crimeea cât și pe nogaii ce-ți sunt supuși, dincoace de Nipru, astfel încât din acel moment să nu mai pătrundă în Țările MSR și să nu mai aducă stricăciuni, păzind cu grijă toate acestea, spre a se statornici o prietenie deplină și trainică între ambele părți.

Toate acestea trebuie ca solul nostru să le ceară cu strictețe. Totuși, este deja un lucru aproape cu neputință: ca pagubele să fie pe deplin despăgubite și oamenii MSR, luați prizonieri, să fie înapoiți. Se va strădui cu toată sânguința ca pentru anii trecuți, în ce privește luptele purtate asupra Țărilor noastre, Țarul să nu mai ceară tributuri, ci să se oprească doar la cele deja stabilite – și aceasta trebuie inclusă și în încheiere. Iar dacă el ar stăruii cu îndârjire și ar cere cu insistență tributuri pentru anii trecuți, să i se spună că pe nedrept le cere, fiindcă în numele tău și prin cuvântul tău, Skinder Pașa și Alisai Murza, întâlnindu-se cu ilustrul Domn Stanisław Żółkiewski, marele hatman al coroanei, la Jaruga, lângă Busza, au promis pace din partea ta și au întărit că ai renunțat la pretențiile pentru tributurile trecute, din pricina faptului că ai purtat război împotriva Țărilor MSR și ai făcut atâtea pagube, încât tributurile trecute nu le-ar putea niciodată compensa. Ai acționat astfel împotriva propriei tale cinste, căci ai încălcat acel drept și acel acord încheiat și întărit de Skinder Pașa și Alisai Murza. Iar cel care încălcă legea, pierde legea.

Toate acestea trebuie lăsate în urmă și date uitării, căci din acel moment va începe o nouă alianță, și din acel moment ți se vor oferi și tributuri. Iar întrucât Țarul Kazî Giray, în încheierea sa, a recunoscut hotarele Coroanei până la Marea Neagră, să ceară Solul nostru și dreptul de a lua sare liber din Koczybejów, fiindcă primii țari nu interziceau nici pășunile, nici sarea supușilor noștri.

Despre Moscova să spună: Este cunoscut tuturor popoarelor din lume că mai întâi boierii moscoviți, chemând oamenii MSR la nunta Domnului lor Dimitrie, i-au ucis mișelește pe unii dintre ei, care erau nevinovați, pe alții i-au măcelărit, i-au jefuit și i-au băgat în temniță. Iar Majestatea Sa, mâhnit pentru această nedreptate rară și dorind să se răzbune pentru un asemenea masacru și asediu, fără întârziere, a pornit cu oastea sa spre Țara Moscovei. Acolo, cu ajutorul lui Dumnezeu, i-a eliberat pe supușii săi din mâinile dușmanului și din temniță, ba chiar l-a luat pe marele cneaz moscovit Șuisky împreună cu frații săi în lanțuri și i-a adus în Țările Sale. Iar oastea acestuia, atât cea formată din moscoviți cât și cea de mercenari străini din alte țări, de zeci de mii, pe unii i-a înfrânt în luptă, pe alții i-a luat în slujba sa; cetatea Smolensk, puternică și greu de cucerit, a luat-o cu forța, și multe alte orașe și cetăți le-a ocupat și le-a umplut cu ostașii săi, aducând sub puterea sa o parte însemnată din Țara Moscovei.

Astfel, când Dumnezeu, judecătorul drept, a nimicit răutatea, nelegiuirea și trădarea dușmanului MSR prin mila sa și prin vitejia și bărbăția MSR, iar boierii, recunoscându-și fărădelegea, au căzut de acord și l-au ales ca Domn și Stăpân pe prințul regal Vladislav, fiul cel dintâi și cel mai iubit al MSR, și i-au jurat supunere – după aceea, schimbându-și jurământul, ca niște oameni trădători și răuvoitori, au trimis soli la Împăratul Creștin al Occidentului, cerând alt stăpân; au trimis și la Kozulbașa, și chiar și în Suedia, promițând mari lucruri și daruri. Pe toți aceștia i-au înșelat, și și-au ales domn dintre ei. Apoi au trimis și la Sultanul Turciei, chipurile cerându-i ajutor împotriva Regelui MSR – lucru făcut cu viclesug, doar pentru a cerceta Constantinopolul și, cercetându-l, au încercat să atragă Kozulbașa împotriva acestuia, promițându-i oameni și bani pentru a-l ajuta împotriva turcilor. Ba chiar au recrutat cazaci dunăreni și de pe Nipru, dându-le haine și bani pentru a-i trimite la Constantinopol, cu praf de pușcă și bărci. Astfel se vede ce fel de neam este cel moscovit: viclean, ipocrit, neadevărat, nu ține cuvântul dat nimănui – sunt niște înșelători din fire.

Despre cazaci. Despre cazaci, deși răposatul han Kazi Girei i-a părăsit, în încheierea (tratativelor) s-a spus astfel (iar Maiestatea Sa Regele, mai întâi din partea sa personal și apoi din partea Domnilor Senatori ai Coroanei, a declarat) că păstrează pacea cu țara (hanului), dar că hanul se va aștepta totuși, ca parte a aceluia acord de pace, ca și din partea cazacilor să fie cerută pacea. În această privință, solul trebuie să răspundă în spiritul înțelegerii finale a lui Kazi Girei și nicidecum să nu permită ca hanul să fie amăgit cu aceleași vorbe cu care a fost amăgit și răposatul Kazi Girei. Apelăm la credința și înțelepciunea sa (a solului) ca să nu se abată nici în cel mai mic punct de la înțelegerea noastră comună – cea încheiată cu Kazi Girei.

Totodată, va spune că Maiestatea Sa Regele a trimis oaste împotriva cazacilor pentru a-i pedepsi și a-i nimici, însă tocmai atunci tătarii tăi (ai hanului) au năvălit în ținuturile Maiestății Sale, motiv pentru care acea răzvrătire cazacă nu a putut fi pedepsită și înăbușită. Se pune întrebarea: ce trebuia să facă oastea regală? Să lupte cu tătarii tăi, sau să-i lovească pe cazaci? Așadar, tătarii tăi ar trebui să-i alunge și să-i lovească pe acei oameni răi din apropierea propriilor lor granițe, fără a intra în pământurile Maiestății Sale. De asemenea, autoritățile regale aflate la granițele Maiestății Sale vor lupta și ele împotriva acelorora, distrugându-i.

Despre daruri (upominki)

Solul nostru (ambasadorul) trebuie să se străduiască cu cea mai mare grijă ca țarul să poruncească să fie primite darurile la Camenița, și nu dincolo de Nipru; pentru acestea să trimită doar un singur trimis al său cu doisprezece cai. Căci, prin trimiterea lor la noi împreună cu o ceată numeroasă, se cheltuiește o sumă considerabilă din vistieria Maiestății Sale. Iar dacă țarul s-ar încăpățâna să nu le primească la Camenița, atunci, din această pricină, să nu se plece de la el fără încheierea păcii, ci să i se îngăduie să le ducă la Cetatea Albă. Totuși, solul trebuie să ia asupra sa și chestiunea viitoarelor negocieri și înțelegeri ale Maiestății Sale cu țarul privind dăruirea darurilor, și să scrie despre aceasta în luna noiembrie.

În chestiunea domnului Broniewski și ale Domnului Zbroszko. Dacă se vor cere datoriile, solul va răspunde că acele datorii nu pot fi acoperite din vistieria Maiestății Sale. Acești oameni nu au avut mandat să încarce tezaurul cu astfel de datorii; dacă au dat ceva din propria lor voință, au făcut-o pe cont propriu. Au averi proprii și sunt răspunzători cu acestea. Maiestatea Sa este gata să facă dreptate acelor negustori tătari, dar nu poate porunci ca datoriile să fie plătite din vistieria sa, și va menține ferm această poziție.

Totodată, va spune că acele datorii ale răposatului Domn Broniewski trebuie să fie plătite de către acei tătari care l-au atacat fără vină în propriul său ținut, luându-i bunuri în valoare de peste 210 florini, valoare care întrece cu mult datoria cerută. Iar despre Zbroszka, trebuie spus că s-a îndatorat deoarece a fost ținut mai bine de un an în închisoare – faptă care nu doar că a fost împotriva onoarei tale (hanului), ci și împotriva dreptului tuturor popoarelor, care prevede siguranța pentru soli.

În toate aceste lucruri, solul nostru trebuie să acționeze cu cea mai mare prudență și înțelepciune. Pentru aceasta va primi recunoștința și răsplata noastră, dacă va duce totul la bun sfârșit. Încredințăm totul discernământului său. Iar despre cum se va desfășura totul și cum se va purta, să ne înștiințeze, și despre orice lucru necesar să ne anunțe pe noi și oficiile noastre, fără întârziere. Un certificat (quit) pentru primirea darurilor, după vechiul obicei, solul îl va primi de la țar, sau de la acela care îl va desemna țarul.

Sergiu Bacalov*

ASPECTE FUNCiare ÎN MOLDOVA MEDIEVALĂ. BOIERII VÂRNAV ȘI MOȘIILE SECUIENI, ȚINUTUL NEAMȚ, COTIUJENII MICI ȘI ROȘIETICI-VISTERNICENI, ȚINUTUL SOROCA**

Rezumat: Autorul cercetează procesele funciare din Țara Moldovei, aflate în legătură cu relațiile genealogice. Pe baza exemplului boierilor și dvorenilor Vârnăv, se arată interdependența acestor două componente. La începutul secolului al XIX-lea, ca și în secolele precedente, procesele funciare au continuat să fie în strânsă legătură cu relațiile genealogice. Cercetarea concomitentă a acestor două aspecte permite evidențierea unor date istorice noi sau poate contribui la confirmarea sau infirmarea unor ipoteze. În strânsă legătură cu stăpânirea pământului a fost și procesul de strămutare a boierilor din dreapta în stânga Prutului.

Cuvinte-cheie: Boieri, Vârnăv, Secuieni, Cotiujenii-Mici, Roșietici-Visterniceni, Moldova, Basarabia, nobilime.

Summary: The author examines land processes in Moldavia, together with genealogical connections. Using the example of boyars and dvoryans, Vârnăv shows the interdependence of these two components. At the beginning of the XIXth century, as in previous centuries, land processes are closely connected with genealogical relations. The concomitant study of these two components helps to reveal new facts and checks the arguments of some of the thematic hypotheses. The migration of Moldavian boyars from the right to the left bank of the Prut River was also closely connected with land ownership.

Key-words: Boyars, Vârnăv, Secuieni, Cotiujenii-Mici, Roșietici-Visterniceni, Moldova, Bessarabia, nobility.

* **Sergiu Bacalov**, sergiu.bacalov@sti.usm.md, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie, USM, <https://ror.org/0475kvb92>

** Studiul a fost elaborat în cadrul subprogramului 010401: *Coordonatele modernizării social-economice, politice, administrative și culturale în Moldova, Basarabia, RASSM, RSSM și Republica Moldova în context regional și european (studii, documente, sinteze).*

Stăpânirea pământului a fost un element definitoriu al nobilei în Țara Moldovei. Din rândul stăpânilor de pământ erau desemnați majoritatea dregătorilor, slujitorilor, clericii, reprezentanții aparatului administrativ local etc. În cele ce urmează, voi examina procesele funciare din Țara Moldovei, aflate în legătură cu relațiile genealogice. Pe baza exemplului boierilor și dvorenilor Vârnăv, voi arăta interdependența acestor două elemente.

Primul purtător al numelui de neam Vârnăv, atestat în mediul boierimii Țării Moldovei, a fost diacul Ieremia Vârnăv¹. În secolele XVII-XVIII, boierii moldoveni Vârnăv au format două ramuri, după cei doi fii ai diacului Ieremia Vârnăv, Dumitru și Vasile². Însă primul strămoș al acestui neam pare să fi fost Vârnăv vistiernicul din Secuieni, ținutul Neamț, probabil tatăl diacului Ieremia. Tot el a dat nume neamului Vârnăv, care era, probabil, o ramură a unui neam mai vechi, descins din primii stăpâni ai moșiei Secuieni. În această moșie, vistiernicul Vârnăv stăpânea o parte împreună cu unii membri ai neamurilor boierești Bașotă³ și

¹ „Vârnăv star ... trăia în timpul domniei lui Petru vodă (1580). Acest Vârnăv avu mai mulți copii: Iorașco, Eremia, Sora și Acsania. Eremia era diac sau scriitor de divan și îl întâlnim în mai multe surse dintre anii 1621-1651, în care ni se arată că avu doi fii: Dumitrașcu (1660), tatăl stolnicului Teodor și al Sandului, și Vasile vătaful” (O.-G. Lecca, *Familii boierești române. Istorie și genealogie*, București, LibraR, p. 573). Mihai Gicoveanu (*Boierii Vârnăv din secolele XVII-XVIII // Acta Moldaviae Septentrionalis*, XVI, 2017, p. 199-208), afirmă că, în baza surselor investigate, „rezultă cu certitudine că Vasile și Dumitracu Vârnăv erau frați și îl aveau părinte pe Ieremia” (p. 201). Deși tradiția istorică de familie, consemnată în secolul al XIX-lea, susține că „Ieremia Vârnăv ot Cernești, diac în 1621, au venit de la Varna, di Bulgaria” (Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Botoșani, 1926, p. 142-143), studiile mai noi atestă în 1561 pe „Vârnăv pitar” alături de „Petrea vătaf din Săcuieni” și alți oameni buni din Hociungi, ținutul Neamț, ca martori la o vânzare în satul megieș Bârjoveni (*Documenta Romaniae Historica* (În continuare: DRH), A. Moldova, vol. VI, întocmit de I. Caproșu, București, 2008, nr. 286, p. 513-514), iar în 1623 se întărea lui „Eremia Vârnav diac și fratelui lui, Iurașco și surorilor lor Sora și Axnia, fiii lui Vârnav” cumpărătura „ce a avut tatăl lor Vârnav de la Petru voevod”, anume 1/5 din 1/5 „din satul Săcuiani, ce este în ținutul Neamțului” (*Documente privind istoria României* (În continuare: DIR), A. Moldova, veacul XVII, vol. V, București, 1957, nr. 268, p. 199. Vezi și: *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului*, vol. II, întocmit de M. Regleanu, I. Gheorghian, V. Vasilescu și D. Duca, București, 1959, nr. 1503, p. 307, când la 1641 este menționat „Irimia Vârnav din Săcuieni”), din care ar rezulta că acest neam este mult mai vechi, iar numele lui derivă mai curând de la antroponimele „Vârnav, Varnavas sau Barna”, și nu neapărat de la orașul Varna (Mihai Gicoveanu, *op. cit.*, p. 200-201). La 15 ianuarie 1664, „Irina, giupâneasa lui Varnav din sat din Săcuiani, din ținutul Neamțului, și cu toți feciorii mei anume Toader și fata mea Istina, și Mariia și Alexandru” au dat zestre „feței mele Alexandrii, giupănasii dumisali Simei neguțătorul, partea mea de ocină de la Podul-ii Leloe ce să va alege despre alți frați, și a partea den a treia parte de Vlădești, iar pe Bahlui, și un loc de prisacă la Soci” (Dumitru Furnică, *Din istoria comerțului la români. Mai ales băcănia. Publicațiune de documente inedite*, București, 1908, p. XIII). Petronel Zahariuc, *Contribuții la istoria familiei Vârnav de la sfârșitul secolului al XVI-lea până în domnia lui Ioniță Sandu Sturza // Local și național la 100 de ani de marea unire. Reflecții botoșănene*, Editura Argonaut, 2019, p. 21-87.

² Mihai Gicoveanu, *Boierii Vârnăv din secolele XVII-XVIII ...*, p. 199-208.

³ DIR, A. Moldova, veacul XVII, vol. I, București, 1952, nr. 287, p. 201-202.

Surici⁴. Astfel, la 1 martie 1605, domnul a întărit lui „Gheorghe și Iurașco, fiii lui Bașotă”, o parte de moșie „în hotarul satului Săcuiani”, procurată de la Ion Potop. Spre încredințare frații Bașotă au prezentat domnului zapisul de cumpărătură cu confirmare „de la slugile noastre, Vârnăv vistier și de la Matei vistier și dela Simion armaș”⁵. Se pare că toți cei trei martori erau și ei răzeși de baștină la Secuieni, chiar dacă, documentar, au fost atestați doar având cumpărături acolo. La 24 decembrie 1616, domnul a întărit pentru „sluga noastră Măteiu visternicel din Săcuiani” o cincime din toată moșia Secuieni, ținutul Neamțului, pe care o cumpăraseră de la alți răzeși, și anume „din uricul ce au avut strămoșul lor Miclăuș Săcuianul de la bătrânul Alexandro voievod”⁶. Probabil că uricul satului Secuieni a fost emis de Alexandru cel Bun, iar Miclăuș Săcuianul a fost strămoșul răzeșilor moșiei respective, inclusiv al Vârnăveștilor. La 20 martie 1623, domnul a întărit „slugii noastre Eremia Vârnava diac și fratelui său Iurașco, și surorilor lor, Sora și Axinia, fiii lui Vârnava, dreapta lor ocină și cumpărătură a tatălui lor, din ispisoc de cumpărătură ce a avut tatăl lor Vârnava, de la Petru voievod, a cincea parte din a cincea parte din satul Săcuiani, ce este în ținutul Neamțului, pe care și-a cumpărat-o de la vărul lui, Rusul, fiul Sohiciăi, nepot lui Mihul”, pentru 600 de zloți tătarești, precum și o altă parte „din același sat, din Săcuiani”, cumpărată de la ficele unui Toader⁷. Vârnava, tatăl diacului Eremia, poate fi identic cu Vârnăv vistierul (sau visternicelul, ca în cazul lui Matei), iar înrudirea lui cu Rusul de la Săcuieni ar veni să confirme că avea acolo și parte de baștină, probabil moștenită tot de la Miclăuș Săcuianul. Nu întâmpător, moșia Secuieni a fost una de bază pentru neamul Vârnăv. La 15 martie 1634, iarăși s-au întărit lui „Irimie Varnav diac” mai multe cumpărături în „Săcuiani, din ținutul, Niamțului”, precum și niște locuri „la ținut Romanului, la sat Muncel”⁸. La 1 septembrie 1645, diacul este numit într-un act „Eremiia Vârnăv de Săcoii-ani”. La acea dată, el era în litigiu cu alți răzeși de Secuieni pentru un iaz, niște fânațuri și un pomet⁹.

⁴ DRH, A. Moldova, vol. XXI, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1971, nr. 369, p. 468-469. Vezi și: Sergiu Bacalov, *Procese funciare în Țara de Sus a Moldovei. Stăpânii moșilor Sângerei și Bășcani, ținutul Hotin, Botoșinți, ținutul Suceava și Oglinzi, ținutul Neamț* // Studii de arhondologie și genealogie, vol. 6, Chișinău, 2025, p. 150-196.

⁵ DIR, A. Moldova, veacul XVII, vol. I, București, 1952, nr. 287, p. 201-202.

⁶ DIR, A. Moldova, veacul XVII, vol. IV, București, 1956, nr. 103, p. 73-74.

⁷ DRH, A. Moldova, vol. XVIII, întocmit de I. Caproșu și V. Constantinov, București, 2006, nr. 34, p. 49-50. DIR, veacul XVI, vol. V, nr. 268, p. 199.

⁸ DRH, A. Moldova, vol. XXII, volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1974, nr. 83, p. 97-98.

⁹ DRH, A. Moldova, vol. XXVIII, întocmit de P. Zahariuc, M. Chelcu, S. Văcaru, C. Chelcu, București, 2006, nr. 198, p. 158.

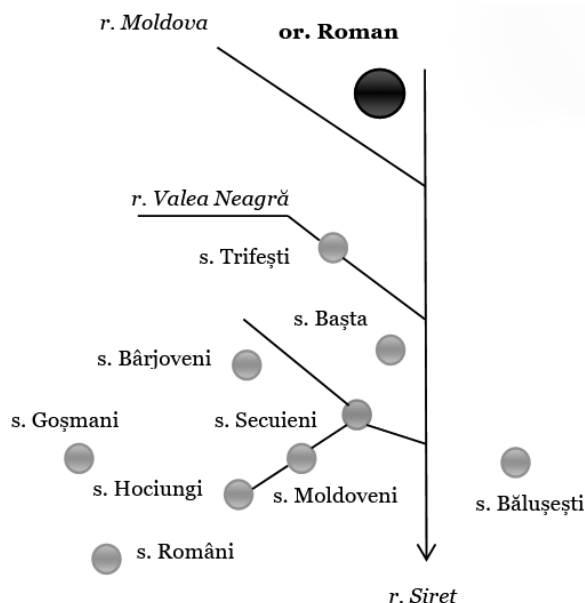

Fig. nr. 1. Poziția geografică a moșiei Secuieni, ținutul Neamț.

Că diacul Ieremia Vârnăv a fost tatăl lui Dumitrașco Vârnăv s-a stabilit din surse indirecte. Astfel, în anul 7142 (01.09.1633–31.08.1634), răzășii de Secuieni din neamul Surici mărturiseau că au „vândut lui Dumitrașco Varnav” partea lor din „cutul Durduciștelor”, anume 1/3 din 1/4 de moșie, iar printre martorii tranzacției figura, ca semnatar, și „Irimia Varnav”¹⁰. Anume această rudenie, ca fiu de diac, explică căsătoria lui Dumitrașco Vârnăv cu Irina, cu fiica diacului Silion. Alianța respectivă se atestă documentar la 16 martie 1645, când Dumitrașco Vârnăv este consemnat împreună cu rudele soției sale. La acea dată, domnul a întărit „boierului nostru Ghiorghe Roșca, fost vistiernic”, două grădini cu „vie, la Cotnari, în Dealul Piscop”, și anume: 1) o falce și jumătate de vie, „pustie și fără îngrăditură”, amplasată „între via lui Panaioti și între via lui Balaș”, care a fost cumpărată de la „Dumitrașco Varnav”, cu 12 ughi. 2) via procurată de la „Dumitrașco și cu femeia lui, Măria, și de asemenea cumnatul lui, Panaioti, cu femeia lui, Simina”, cu 20 de ughi¹¹.

Dumitrașco Vârnăv nu figurează în sursele disponibile ca boier-dregător. O excepție în acest sens este, probabil, doar zapisul din 15 ianuarie 1670, ce atestă schimbul de moșii făcut de „Dumitraș, mare pitar, poreclit Vârnăv”, care a dat „o parte din Icușeni”, primind în schimb de la niște răzăși „parte din Coteala și Me-

¹⁰ Răzășii vânzători au fost probabil rudele lui Matei visternicul din Secuieni: „Toader și cu surorile mele, cu Mărica și Sulunca, ficiuri Maftiiu Surici din Săcuiani, așijderile și nipuții mei, ficiurii Irimii, frățâne-meu”. A scris zapisul „Grigorie a Surii”. DRH, A. Moldova, vol. XXI, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1971, nr. 369, p. 468-469.

¹¹ DRH, vol. XXVIII, nr. 29, p. 22-23. Maria și Simina erau surorile Irinei Silion, soția lui Dumitrașco Vârnăv.

leteuți”¹². Iar la 30 ianuarie 1668, a fost întărită stăpânirea „lui Vasile Vârnăv asupra unei părți din Icușești”. Acest Vasile a fost fiul lui Ieremia Vârnăv și fratele lui Dumitrașco Vârnăv¹³. În pofida faptului că denumirea ei a fost ortografiată diferit, judecând după rădăcina ei, se pare că frații Vârnăv stăpâneau în una și aceeași moșie. În surse se întâlnesc adesea confuzii toponimice de genul Icușeni-Icușești.

Dumitrașco Vârnăv a fost căsătorit cu Irina Silion și a avut mai mulți copii, dintre care îl remarc pe Toader Vârnăv, mare stolnic¹⁴.

Istoriografia susține că „cel mai puternic și mai norocos dintre copiii lui Ieremia Vârnăv a fost fiul Vasile”¹⁵, cel căsătorit cu „Anița, fiica căminarului Tofan Seachil, fiul pârcălabului Seachil și a Dinganei, fiica lui Grigore Dinga și nepoata hatmanului Dinga”¹⁶. Vasile Vârnăv și Anița Seachil au fost părinții lui Ștefan Vârnăv (1654), diac și logofăt. Fiii lui Ștefan au fost: Pavel, medelnicer; Ion (Ioniță), jitnicer; Neculai, jitnicer; Sandu; Irimia, clucer; Toader, stolnic; Andrei și Constantin¹⁷.

Sandu, fiul lui Ștefan Vârnăv, a fost, probabil, pârcălab de Orhei și soțul Sandei, fiica lui Dumitrașcu Calmuțchi și a Gafiței, fiica lui Ion Abaza paharnicul. Iar „Pavel Vârnăv, fiul lui Ștefan Vârnăv, a fost medelnicer, din câte se pare chiar mare medelnicer, și soțul unei fiice a lui Grigore Zmuncilă și a Teodosiei (Tudosca), fiica lui Miron Costin”¹⁸. Fiul acestuia, „Ioniță Vârnăv, postelnic al doilea, în 1772, s-a stabilit în Basarabia”¹⁹, fiind, prin cei patru fii ai săi (Ilie, Nicolai, Constantin și Gheorghe), care stăpâneau moșile Cotiujeni și Rogojeni, în ținutul Soroca, fondatorul viței de bază a dvorenilor basarabeni Vârnăv²⁰. Moșia Cotiujenii Mici este numită uneori în sursele din secolul al XIX-lea „Cotiujenii lui Vârnăv”, pentru a o deosebi de Cotiujenii Mari, aflată la izvoarele Cionei, în ținutul Soroca, și de Cotiujenii de pe Prut, numit și Cuconești, în ținutul Hotin²¹.

O altă ramură a dvorenilor basarabeni Vârnăv îl are ca întemeietor pe Feodor (Teodor) Vârnăv, „autorul – după Laurențiu Faifer – primei cărți de amintiri din literatura noastră”²². S-a născut în 1801, pe moșia părintească Florești din ținutul Tecuci, iar ulterior s-a strămutat în Basarabia. În anul 1838, Feodor s-a

¹² CDM, vol. III, întocmit de M. Regleanu, D. Duca, C. Negulescu, V. Vasilescu și C. Crivăț, București, 1968, nr. 1912, p. 405. De fapt acest schimb a fost formal, în realitate era o recompensă oferită pitarului Vârnăv de către răzășii săi, pentru vânzarea samavolnică a părții lui din moșia Icușeni.

¹³ *Ibidem*, nr. 1582, p. 339.

¹⁴ Mihai Gicoveanu, *op. cit.*, p. 99-208. Petronel Zahariuc, *Contribuții la istoria familiei Vârnăv...*, p. 21-38.

¹⁵ Petronel Zahariuc, *Contribuții la istoria familiei Vârnăv...*, p. 38.

¹⁶ *Ibidem*, p. 42.

¹⁷ *Ibidem*, p. 43-44.

¹⁸ *Ibidem*, p. 58.

¹⁹ *Ibidem*, p. 59.

²⁰ Gheorghe Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, vol. 1, București, 1940, p. 146.

²¹ Sergiu Bacalov, *Considerații privind viticultura în ținuturile Orhei și Lăpușna. Cu accent asupra moșilor Rusești-Dulijeni* // Studii de istorie și sociologie, vol. 5, Chișinău, 2025, p. 76-104.

²² Teodor Vârnăv, *Istoria vieții mele (autobiografie din 1845)*, ediții: București, 1908, Chișinău, 1944, Iași 2015.

căsătorit cu Zoița, fiica paharnicului Mihalache Ghițescu. În opinia lui Gheorghe Bezviconi, Feodor Vârnăv a fost strămoșul ramurii „adevărate” a Vârnăveștilor basarabeni²³.

Împărțirea dvorenilor basarabeni Vârnăv în „adevărați” și „neadevărați” a fost făcută de istoriografie pe baza unei narațiuni, intitulată *Istoria boerilor Varnăvești ce sânt în Basarabia*, compusă în 1868 de „Ghedeon fon Varnav, numit în mirenle Iordachi fon Varnav”, ca anexă la o spiță a neamului Vârnăv. El scria: „până a nu se deslipi Basarabia de Moldova, se afla la moșia Ionășenii, lângă Dolina, în ținutul Dorohoiului, trei boeri frați: Ilie, Costache și Neculai (sau Toader) de familie Perjești, care după luarea Basarabiei de către Rusia s-au mutat cu locuința în Basarabia, la ținutul Hotinului”, iar când a fost creată instituția nobiliară „au voit și d(umi)lor Perjești(i) de a fi trecuți în Cniga dvorenilor, însă cu numire de Varnăvești, iar un moș al meu, ce era trăitor în Basarabia, stol(nicul) Manolachi Varnav²⁴, fratele a tatălui meu, au protestat a lor numire de Varnăvești, și au rămas d(umi)lor netrecuți în Cniga dvorenilor”. Ulterior, „la 1822, când turcii se aflau în Moldova, și eu subsemnatul eram băjenit în Bucovina, cu toți ceilalți boeri moldoveni, am trecut cu familia mea în Basarabia, mergând să mă așez cu locuința la moșia Jorile din ținutul Orheiului, ce era zestre a soției mele”. Îndreptându-se spre moșia lor și, „necunoscând însă locurile pe acolo, am rătăcit drumul și apucându-ne noaptea pe o vreme ploioasă și cumplită, umblam prin întuneric nemernici pe câmpii pustietății”. Din întâmplare, s-au „îndreptat la un sat ce era tocmai pe moșia acelor trei boeri Perjești”, care „s-au sculat d(umi)lor boerii îndată și ne au primit cu mare dragoste”, iar mai apoi aceștia i-au povestit genealogia lor: „noi sântem trei frați, Ilie, Costache și Neculai (sau Toader, bine nu țin minte)”, și „au vrut să se treacă în Cniga dvorenilor sub nume de Varnăvești, și cum moșul meu Manolachi i-au împotrivit”, și „m-au rugat apoi să-i ajut, dându-le o mărturie că d(umi)lor sunt cu adevărat Varnăvești, spre a se putea trece în Cniga dvorenilor”. Fon Vârnăv a răspuns la rugămintă că o asemenea mărturie ar putea fi considerată falsă și le-a propus să le-o dea mai târziu, peste două luni, după ce el va fi știut de autoritățile Basarabiei. Ei urmau să adreseze o solicitare către instituția nobiliară din Chișinău, însă fără a o informa că ei se întâlniseră și conveniseră dinainte asupra mărturiei, ci să o ceară sub pretextul că „au auzit că un boer de la Moldova de familia Varnav, anume comisul Iordachi Varnav, fiu a post(elnicului) Ionuță Varnav, au venit acum în Basarabia, și se află cu locuința la moșia Jorile, în ținutul Orheiului”, și astfel „să se facă întrebare acelui boer de suntem noi Varnăvești ori ba”. Ei ar fi au procedat întocmai după cum s-au înțeles, iar fon Vârnăv, fiind chemat și întrebat de Comisia dvorenească referitor la acest caz, a „răspuns că d(umi)lor trei frați Ilie, Costache și Neculai

²³ Gheorghe Bezviconi, *op. cit.*, p. 148.

²⁴ Petronel Zahariuc, *Contribuții la istoria familiei Varnăv...*, p. 76. A exercitat funcția de ispravnic al olaturilor Bender, Căușeni, Akkerman și Chilia. În această postură a avut „unele probleme în supravegherea circuitului banilor”, și a fost „cât pe ce să fie pedepsit de comisia de cercetare”. În ținutul Orhei stăpânea moșia Curluceni.

sunt cu adevărat nu numai nume de familie Varnav, dar și în înrudire de aproape cu mine. După care apoi d(umi)lor trei frați s-au trecut în Cniga dvorenilor cu numire de Varnavi, din care se trag Varnaveștii cei din Basarabia”²⁵.

Coroborând informațiile din narațiunea lui fon Vârnnav cu cele din dosarul de noblețe a dvorenilor Vârnnav, am constatat mai multe neconcordanțe: a) Frații Vârnnav au fost recunoscuți ca dvoreni de Adunarea Deputaților Dvorenimii din Basarabia în vara anului 1821, fiind înscriși în Cartea genealogică, însă fon Vârnnav a venit din Bucovina în Basarabia în 1822²⁶; b) În actele fraților Vârnnav, prezentate Adunării în 1821, și pe baza cărora le-a fost recunoscută noblețea, nu figurează mărturia lui fon Vârnnav. Noblețea le-a fost confirmată după rangurile boierești ale strămoșilor, specificate în mărturia Divanului Țării Moldovei (1772) și în cea a domnului Grigore vodă Ghica (1777). Vezi *Anexa 1* și 2; c) Varnăveștii au fost recunoscuți de Adunarea Deputaților Dvorenimii din Basarabia în 1821 și confirmați de Departamentul Herladic al Senatului în 1849, iar fon Vârnnav și-a scris amintirile abia în 1868. Deci, a avut timp suficient, dacă ar fi dorit, pentru a afla informații suplimentare referitoare la rudele sale basarabene; d) Doar o mărturie din 1834 relatează tangențial despre apartenența dvorenilor Vârnnav la neamul Perjul în actele dosarului de noblețe. În acel an, preotul și bătrânii satului Ionașeni, ținutul Dorohoi, adevereau că în 1809, în biserica satului a fost botezat Iordache, fiul lui Nicolai Vârnnav și al Ecaterinei, nașă fiind bunica lui, Elena, care făcea parte din neamul Perjenilor. Totodată, preotul și sătenii au menționat că anterior au dat o altă mărturie, în care din greșeală au afirmat că tatăl lui Iordache a fost Ioniță Perjul (vezi *Anexa 4*). Așadar, anumite legături dintre această ramură a neamului Vârnnav și neamul Perjul, cu adevărat, au existat.

Informațiile cu tematică genealogică și funciară din dosarul Vârnnav își găsesc confirmare și în alte izvoare. De exemplu, un zapis din 16 martie 1767 relatează că postelnicul Ioniță a fost fiul medelnicerului Pavel Vârnnav. La data respectivă, „Ioniță Vârnnav, fiul lui Pavel Vârnnav medelnicer”, a făcut un schimb cu marele vornic Lupul Balș, dând „satul Păuleni, la Jijie, lângă Turie, ținutul Iași” și „a patra parte de sat de Rădeni, tot ținutul Iași, care se hotărăște cu partea de jos a satului Păuleni”, primind în loc „a patra parte din satul Drăgușeni, ținutul Sucevii”, de lângă târgul Siret, plus încă 350 de lei²⁷. Alte izvoare, însă, sunt în contradicție cu opiniile exprimate în istoriografie. De exemplu, medelnicerul Pavel Vârnnav, despre care s-a scris că a fost fiul lui Vasile Vârnnav, dar actele din dosarul de noblețe îl prezintă drept fiu al marelui stolnic Toader Vârnnav, care era, la rândul său, fiul lui Dumitrașco Vârnnav și al Irinei Silion. Așadar, Vasile Vârnnav era unchi după tată al lui Toader Vârnnav (vezi *Anexa 1* și 2). Ținând cont că adesea sunt identificate erori și în actele și spițele vechi, este necesară confirmarea datelor respective de surse suplimentare (Vezi *Fig. 1*).

²⁵ Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Botoșani, 1926, p. 148-150.

²⁶ Despre relațiile dintre Basarabia și Bucovina vezi: *История Республики Молдова. С древнейших времен до наших дней*, Кишинев, 2015.

²⁷ Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. VI, București, 1942, p. 64, p. 180-181.

Fig. 3. Spița dvorenilor basarabeni Vârnav, elaborată în cadrul ADDB în august 1911, la cerea lui Vladimir Vârnav (ANRM. F. 88, inv. 1, d. 1086, f. 123-a)

O altă chestiune ține de neamul Mironescu de la Suceava, din care proveneau membrii primei vițe a dvorenilor basarabeni Vârnăv și, în baza acestei înrudiri, Divanul și domnul i-au conformat privilegiile boierești lui Ioniță Vârnăv. Tot de la neamul Mironescu ei au moștenit moșia Cotiujenii Mici, în ținutul Soroca (*Anexa 1*, 2 și 3).

Numele Mironescu a fost atestat în secolul al XVII-lea în ținutul Cernăuților. El a fost purtat de „Isac de Sinehău, zis și Isac Mironescu, care a fost fiul lui Miron Onciul”²⁸, care, la rândul său, era fiul lui Onciul din Herța, un urmaș al portarului Luca Arbure. În 1639, domnul a întărit lui „Isac, fiul lui Miron de Sinehău, și cneaghinii sale Antimia... trei părți din satul Molnița, ținutul Cernăuți”, cumpărate de la Ion Prăjescul ceașnicul, precum și 1/3 dintr-o jumătate a satului Mogoșești, din vânzarea ce i-a făcut-o „Orheianul cu cneaghina lui, Odochia, fata lui Gheorghe”²⁹; În 1643, „Isac Mironescu, căpitan de Sinehău”, a cumpărat parte din moșia Lucovița, ținutul Cernăuți, de la Ion Ciolpan³⁰; iar în 1678, un „Gligorașco, nepotul lui Isac Mironescu ot Carabciu, și Sandul, sin David ot Zaluze”, și alți oameni buni, figurau ca martori la o tranzacție funciară în satul Lehăceni, pe Prut, în ținutul Cernăuți³¹. În general însă acest neam (în cazul în care a fost un neam) nu a fost prea numeros și, probabil, ulterior membrii săi au folosit în acte alte porecle. Nu am identificat nicio legătură dintre acest neam Mironescu și postelnicul Ioniță Vârnăv.

Se pare, totuși, că în cazul respectiv numele „Mironescu” a fost doar o poreclă personală a lui Isac, ca fiu al lui Miron de Sinehău. Probabil, în același sens, el a fost folosit și în actele lui Ioniță Vârnăv postelnicul, adică el fiind arătat ca urmaș al unui Miron. Acest Miron poate fi identic cu logofătul Miron Costin, care apare și în legătură cu moșiile Vârnăveștilor. Astfel, la 23 iulie 1623, domnul a vândut pentru 600 de galbeni lui Manolachi, mare vameș, „niște sate anume Visternicenii i Rogojăni i Roșiecii de pe Răut cu loc de moară în Răut”, în ținutul Soroca, „care acele sate au fost a lui Isac Balica hatm(an) și liau prăpădit la a lui vicleșug”³². Isac Balica, după mamă, descindea din neamul Movilă. Ulterior, la 8 iunie 1780, „Ioniț Vârnăv, fecior lui Pavăl Vârnăv”, a vândut „sat întreg Visternicenii, la ținutul Sorocii, pe apa Răutului”, lui „Iordachi Canta biv vel spatar”, pentru 250 de lei. Ioniță Vârnăv a afirmat că moșia respectivă o avea „di pi unchiul meu Ilie Zmuncilă, și dumisale unchiului meu încă iau fost di pi maica dumisale Tudosca, fata lui Miron log(ofătul)”³³. Știind detalii despre genealogia lui Ilie Zmuncilă, se poate afirma că acest logofăt Miron este identic cu cronicarul Miron Costin, care era ginerele Moveleștilor, „semniția Balicăi”.

²⁸ Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, Cernăuți, 1937, notă la nr. 94, p. 120

²⁹ Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. II, Cernăuți, 1934, 46, p. 104-107.

³⁰ Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. I, Cernăuți, nr. 135, p. 239-241. DB, vol 3, notă la nr. 78, p. 103.

³¹ Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. III, Cernăuți, 1937, nr. 68, p. 68-69.

³² Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, vol. 1, partea 1, Iași, 1906, nr. 90, p. 155-157; vezi și nr. 92, p. 158.

³³ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, vol. VI, partea 1, Iași, 1931, nr. IV, p. 110.

De la Iordachi Canta (Cantacuzino-Deleanul) moșia Visterniceni a ajuns la fiica sa, Maria, și, ca zestre, la soțul ei, Costache Ghica logofătul³⁴. Referitor la identificarea moșiei Visterniceni de pe Răut, se pare că ea, fiind fără sat, a fost inclusă în cea a Roșieticilor. Astfel, la 2 septembrie 1807, autoritățile au poruncit unui boier hotarnic să aleagă moșiile „Borodnicenii și Roșiecii di pi Răut la ținutul Sorocăi”, ale lui „Costache Ghica vel logofăt”³⁵. La 25 septembrie 1807, același boier hotarnic mărturisea pentru „doaa moșii drepte a d(u) m(i)sale biv vel logofăt Costachi Ghica de la ținut Sorocăi, la apa Răutului, anume Borodnicenii și Roșiecii”³⁶. Iar la 4 mai 1814, Costache Ghica logofăt a schimbat aceste moșii cu mănăstirea Sf. Spiridon: „doao moșii întregi pe apa Răutului, la ținutul Sorocii: anume Borodnicenii și Visternicenii”, pe care logofătul afirma că le avea „baștină de la răposatul boeri Iordachi Cantacuzin biv vel vornic, socrul meu”³⁷.

În secolul al XIX-lea, cu moșia Roșietici aveau conexiuni unele rude pe filieră feminină a Vărnăveștilor, ceea ce confirmă această identificare³⁸.

În perioada medievală procesele funciare erau conexe celor genealogice. La începutul secolului al XIX-lea ele au continuat să fie strâns legate de relațiile genealogice. Cercetarea concomitentă a acestor aspecte permite evidențierea unor date istorice noi și poate contribui la confirmarea ori infirmarea unor ipoteze de lucru. În strânsă legătură cu stăpânirea pământului a fost și procesul de strămutare a boierilor din dreapta în stânga Prutului.

În cazul neamului Vărnăv, cercetarea proceselor funciare în paralel cu cele genealogice confirmă proveniența dvorenilor basarabeni Vărnăv de la Rogojeni și Cotiujenii Mici din cronicarul și logofătul Miron Costin, iar prin el – din dinastia Movilă. Totodată, câteva surse noi referitoare la dvorenii Vărnăv permit rectificarea spiței neamului³⁹, ei putând fi urmași ai lui Dumitrașco și nu ai lui Vasile,

³⁴ *Ibidem*, 105-106.

³⁵ *Ibidem*, nr. XI, p. 121-122.

³⁶ *Ibidem*, nr. XII, p. 122-125.

³⁷ *Ibidem*, nr. XVI, p. 128-129.

³⁸ Sergiu Bacalov, *Boierimea rusovlahă în Țara Moldovei de Sus în context european. Urmașii neamurilor Danovici și Iurașcovi* // Studii de istorie și sociologie, vol. 6, Chișinău 2025, p. 63-131. Sergiu Bacalov, *Procese funciare în Țara de Sus a Moldovei. Stăpânii moșiilor Sângerei și Bășcani, ținutul Hotin, Botoșinți, ținutul Suceava și Oglinzi, ținutul Neamț...*, p. 150-196. Sergiu Bacalov, *Oscilații teritoriale în cadrul nobilimii moldovenești pe axa Țara de Jos – Țara de Sus. Cazul neamului Tomuzei* // Studii de istorie și sociologie, vol. 6, Chișinău 2025, p. 197-293.

³⁹ Vezi Anexa (Agenția Națională a Arhivelor. Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova. F. 88, inv. 1, d. 1086). Totodată, remarc faptul, că într-un alt dosar de noblețe (*Ibidem*, F. 88, inv. 1, d. 679), referitor la cealaltă ramură a dvorenilor basarabeni Vărnăv (a lui Feodor / Theodor), care a fost examinat de autoritățile separat de cel al Vărnăveștilor de la Soroca, și, subliniez, pe baza unor alte dovezi documentare, totuși în spița întocmită de funcționarii Adunării Deputaților Dvorenimii Basarabiei din nou se face conexiunea dintre ambele ramuri, prin Andrei Vărnăv și medelnicerul Pavel Vărnăv, ca fii ai stolnicului Toader Vărnăv.

În continuare voi prezenta câteva extrase din aceste documente: 1. La 18 mai 1765, Grigore vodă Ghica a numit ca hotarnici pe fostul ban Costachi Conachi și pe fostul mare pitar Ion

fiii lui Ieremia Vârnav. Ca efect, poate fi revăzut și statutul, în cadrul neamului, al ramurii descinse din Vasile. De asemenea, constat strămutarea în stânga Prutului a urmașilor boierilor Vârnav, care, la cumpăna secolelor XVI-XVII, locuiau în ținutul Neamț. În secolul al XIX-lea, membrii unei ramuri a dvorenilor Vârnav,

Mohorâțul, trimițându-i să aleagă părțile jitnicerului Sandul Vârnav din moșiile Vitorești și Giorzești, pe Polocica, ținutul Putna, ce le avea de zestre de la socrul său, Tacul vătavul, care erau împresurate de răzeșii săi («Перевод с молдавского. Мы, Григорий Александр Гика воевода, Божию милостью господарь Земли Молдавской»; «жаловался г. житничер Сандул Вырнов, что в цинуте Путны на реке Полочике имеет некои вотчины по имени Виторешты и Джорзешты, данные ему в приданное от тестя его, ватава Такула, которые заурочиваются со стороны прочих резешей, прося об отмеживании от прочих резешей тех вотчин». *Ibidem*, f. 5-5 v.); 2. La 5 iunie 1784, domnul Alexandru Constantin vodă Mavrocordat, a scutit de desetină, goștină și vădrărit pe Ion, Miron, Tofana și pe fiii jitnicerului Sandul Vârnav, tuspătru copii lui Andrei Vârnav, fiul stolnicului Toader Vârnav, așa cum anterior a fost scutit fratele lor, fostul mare clucer Dimitrie Vârnav, fiul lui Andrei Vârnav («мы, Александр Константин воевода, Божию милостью господарь Земли Молдавской. Объявляем настоящею грамотою моего господарства относительно Иона, Мирона и Тофана, и сыновей житничера Сандула Вырнова, всех чад Андрея Вырнова, сына стольника Тодора Вырнова, которые в поданное господарству моему жалобе показали что они понуждаются сборщиками по откупку сборов к уплате десятины, гоштины и вадрарита»; «просят оказать им милость дабы не были понуждены, потому как брат их, бывший великий ключар Димитракий Вырнов, сын Андрея Вырнова, находился в служении моему господарству и отечеству по делам Господарского Дивана». *Ibidem*, f. 7-8); 3. În 1787, fără luna și zi, Alexandri Ioan vodă Ipsilanti a scutit de desetină, goștină și vădrărit pe Miron, Tofana și pe fiii jitnicerului Sandul Vârnav, tustrei copii lui Andrei Vârnav, fiul stolnicului Toader Vârnav, cum anterior a fost scutit fratele lor, fostul mare clucer Dimitrie Vârnav, fiul lui Andrei Vârnav («Перевод с молдавского. Мы, Александр Иоан Ипсилант воевода, Божию милостью господарь Земли Молдавской»; «дается знать настоящею грамотою моего господарства относительно Мирона и Тофаны да сыновей житничера Сандула Вырнова, всех чад Андрей Вырнова сына стольника Тодора Вырнова»; «как брат их, бывший великий ключарь Дмитрий Вырнов, сын Андрея Вырнова». *Ibidem*, f. 33-34). Toate trei hrisoave sunt copii traduse în limba rusă de funcționarul Gaisier în 1851. Că ele aparțineau lui Teodor Vârnav s-a adeverit de către Divanul Principatului Moldovei la 20 mai 1831 (*Ibidem*, f. 6-6 v.), de Departamentul Afacelor Străine al Principatului Moldovei la 27 mai 1831 (*Ibidem*, f. 6v.-7), de mai mulți dvoreni din Basarabia la 16 decembrie 1831 (*Ibidem*, f. 8-8 v.) și de conducătorul dvorenimii regiunii Basarabia E. Balș la 30 septembrie 1853.

De asemenea, prezintă interes o adeverință a Dicasteriei Duhovnicești a Mitropoliei principatului Moldovei din 28 octombrie 1849, confirmată de Tumanschi, în cadrul Consulatului Imperiului Rus din Iași la 20 martie 1850, precum că Feodor Vârnav s-a născut la 1 martie 1801, în familia lui Costache Vârnav (fiul jitnicerului Sandul Vârnav), și al Mariei Chiruș, fiind botezat la 10 martie același an în biserica Sf. Ierarh Vasile din Iași de preotul Pavel, naș fiind serdarul Ioniță Crupenschi. *Ibidem*, f. 38). Feodor Vârnav locuia în satul Zăhăicani, ținutul Iași (B 1832 году, «жительствоющий Ясского уезда в селении Загайканах из молдавских бояр Феодор Константинов сын Вырнав». *Ibidem*, f. 1-1 v.), iar pământ (2 700 desetine) avea în moșiile megieșe Pociumbeni și Druța, ținutul Iași (B 1849 году, «дворянин Феодор Вырнав ... имеет во владение своим недвижимое имение состоящее в Ясском уезде, вотчины Почембены и Друце, заключающее в себе 2 000 десятин земли, населенные вольными хлебопашцами». *Ibidem*, f. 40). Aceste moșii, ca și în cazul ramurii sorocene a neamului Vârnav (de la Cotiujeni și Rogojeni), se megieșeau cu cele ale acelorași rude apropiate (Cuconești-Cotiujeni, pe Prut, ținutul Hotin, apoi Iași / Bălți).

descendenți ai diacului Ieremia Vârnăv de la Secuieni, viețuiau în ținutul Soroca pe proprietăți funciare moștenite de la strămoșii Movilă-Costin.

Cele câteva documente anexate le-am valorificat doar prin prisma aspectelor funciare și genealogice examinate în acest studiu, însă ele conțin multe date suplimentare referitoare la istoria Moldovei și Basarabiei, care pot fi utile altor cercetători. Sunt copii traduse în limba rusă de Ivan Dobrovolschi, un funcționar al Judecătoriei Civile („Politicești”) a Basarabiei, ele fiind confirmate în cadrul Adunării Deputaților Dvorenimii în 1846. Originalele acestor acte au fost, probabil, restituite dvorenilor Vârnăv sau au rămas anexate la dosarul de noblețe trimis Departamentului Heraldic al Senatului din Sanct-Petersburg.

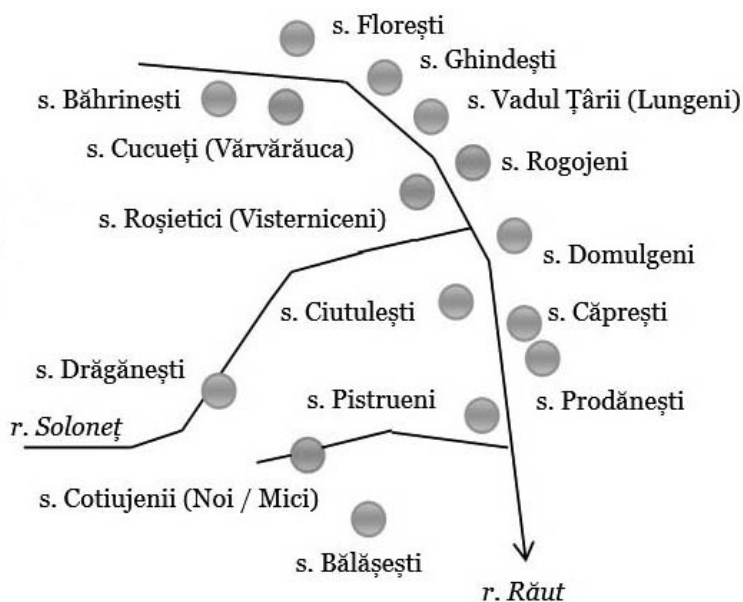

Fig. 3. Poziția geografică a unor moșii de la Marele Cot al Răutului, ținutul Soroca, ale neamului Vârnăv.

Anexă

Nr. 1. 1772 februarie 18. Boierii Divanului Țării Moldovei confirmă statutul boieresc al lui Ioniță, fiul medelnicerului Pavel și nepotul marelui stolnic Toader Vârnăv, din ținutul Suceava, eliberându-l de dajdie și de slujbele mazălești.

1. Копия.

Перевод с молдавского.

От бояр Дивана Княжества Молдавского.

Объявляется сим, о Ионице сыне медельничера Павла Вырнава, который будучи внуком быв вел столника Тодора Вырнава, причислен к сословию по проис-

хождению фамилии его, и предписывается вам г.г. исправникам Сучавского уезда, чтобы поименованного Ионицу Вырнава, не считать в мазыльском сословии и ни в какие службы подобно прочих мазылов не назначать а оставить свободным, ибо когда надобность встретиться в командировке его для какой службы, то о сем дано будет вам особое от Дивана повеление, подобно как соблюдаются это вообще во всех боярских фамилиях; его же оставить спокойным. Февраля 18 дня 1772 года. Подписали: Лупу Бальш логофет, Радукан Разо хатман, Феодор Бальш вистерник, <...>рий постельник, Иордакий Канта спатарь, Константин Канта спатарь, Константин Гречан бан и Александр пагарник. Записанно в Книгу Депарамента великаго вистерника. С молдавскаго перевел, подписал: штатный переводчик Бессарабскаго Гражданскаго Суда титулярный советник Иван Добровольский.

Sursa: *Agenția Națională a Arhivelor. Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fondul 88, inventar 1, dosar 1086, fila 53. Copie.*

Nr. 2. 1777 mai 11. Domnul Grigore Alexandru vodă Ghica confirmă originea boierească a lui Ioniță Vârnav din ținutul Suceava, ca descendent din familia Mironștilor, eliberându-l de obligațiile fiscale mazălești.

2. Копия.

Перевод с молдавскаго.

Божиею милостию мы Григорий Александрович Гика воевод господарь Земли Молдавской. Объявляем сею господарства нашу грамотою, о Ионице Вырнаве в Сучавском уезде, который состоя в родстве с некоторыми боярами, до сих пор никогда не был обезпокоиваем отбыванием мазыльской даждии, о чем удостоверясь мы от великаго логофета, а равно и из следствия произведеннаго вел вистерником, о том, что он точно происходит из фамилии Миронесков, господарство наше из благодеяния к нему, даем сию грамоту нашу ему, по которой имеет быть признаваем на равне с происхождением родственников его, и повелеваем вам г.г. исправникам Сучавскаго уезда и прочим должностным лицам того уезда, его ни в чем не беспокоить, а поступать по точному содержанию сего нашего повеления. Майя 11 дня 1777 года. На подлинном вытеснена красная княжеская печать; в низу написано: прочитал вел вистерник; а на обороте страницы написано: в Вистерийскую книгу записано Михаил Скорцеско. С молдавскаго перевел, подписал: штатный переводчик Бессарабскаго Гражданскаго Суда титулярный советник Добровольский.

Sursa: *Agenția Națională a Arhivelor. Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fondul 88, inventar 1, dosar 1086, fila 53. Copie.*

Nr. 3. 1811 noiembrie 15. Decizia Divanului Țării Moldovei asupra jalbei lui Ilie, Nicolai, Constantin și Gheorghe, fiii lui Ioniță Vârvav, al II-lea postelnic, referitor la o moșie a lor din ținutul Soroca, moștenită de pe filiera Mironeștilor, anume satul Cotiujeni. De câțiva ani de zile mama lor, Elenca Vârnăvoae, a vândut moșia Cotiujeni doamnei Zoe Moruzi, urmând ca în locul banilor să i se cumpere o altă moșie, anume Cucueți, tot în ținutul Soroca. Cotiujenii au fost luate în stăpânire de Moruzi, însă Cucueții așa și nu am mai fost dată în stăpânirea Vârnăveștilor.

3. Копия.

Перевод с молдавского.

Диван Княжества Молдавского.

Илья, Николай, Константин и Георгий сыновья умершего второго постельника Ионицы Вырнава, в прошении поданных в прошлом году в Диван, а также и в настоящем году к его высокопревосходительству председательствовавшему в Диване г. сенатору изъяснили: что они по умершем отцу их, имели в Сорокском уезде по фамилии Миронеска вотчину Котюжаны, которую мать их Еленка Вырнав продала княгини Зои Морузиевой, с условием чтобы взамен этой вотчины Котюжан, купила другую подобную вотчину Кукуецы в том же уезде состоящую, что с тех пор до селе прошло уже четыре или пять годов, однако они ни вотчиною тою не владеют, ни даже другой вотчины в замен им не дано, чрез что они лишились доходу, каким могли пользоваться с оной, и что деньги для покупки вотчины Кукуец, которая назначенна была к даче им вместо Котюжан, оставлены княжнею Зоиею Морузиевою у почтенейшего собрата нашего г(осподина) быв вел логофета Костакия Гики, по чему просили распорядится о доставлении им справедливого удовлетворения. В следствие чего его высоко превосходительство предписанием данным сему Дивану 17 марта настоящего года за № 1192 предписывает рассмотреть предмет жалобы сей, и сообразно существующим узаконениям и местным обычаям постановить правильное решение, которое затем доставить к его высоко превосходительству, с возвращением и самого прошения просителей. Во исполнение какового предложения, кроме прошений ими поданных, требуемы были от них же доказательства для удостоверения Дивана о правильности домогательства ими простераемого, коими в следствии этого предъявлены две записи подписанные г(оспо)жею логофетясею Мариуцою Катакузино, из коих в одной от 1805 года без означения м(е)сяца значит: что за вочину Котюжаны взятую от Еленки Вырновой матери жаловщиков получено ею 12 000 левов от княгине Зои Морузиевой для хранения, под процент по одному леву со ста в м(е)сяц, впред пока куплена будет вотчина Кукуецы в замене вотчины Котюжан и отдана матери просителей; а другая запись от 1807 года заключает: что по 25 мая настоящего 1811 года, мать просителей получила из процентов на показанные 12 000 левов 1 855 левов только; Хотя по этим записям при разбирательстве сем достаточно было удостоверением, что просьбы их есть справедливы, однако же в предупреждение дабы в последствии не оста-

валось никакого сумнения в том, не получала ли после того мать просителей, или суму выши (с)казаную со всеми причитавшимися на оную процентами, или в замен тою вотчину без ведома просителей, вопрошена была о сем г(оспожа) логофетяса Кантакузинова, на что она отозвалось, что выше показанное количество денег, с тех пор по ныне находятся еще у нее, и что мать просителей более не получала как только означенные 1 855 левов из процентов, и кроме того никакой вотчины в замен ей до селе не дано; после сего вопрошен был и сам поверенный княгини Зом Морузиевой, каминарь Иоан Мафтеу, не имеет ли каких противу сего оспариваний, противу чего ответил, что другой вотчины во место Котюжан, согласно бывшему об этом условию, до сих пор еще не дано, что и деньги еще не взяты, а находятся все же у того лица коему оставлены, и что сам он чрез неисполнение того условия, признает дом этот обиженным; В следствие чего, как из прописанного доказывается о настоящем положении дела сего, против коего никаких оспариваний со стороны поверенного княгини Морузиевой не имеется, для того Диван определяет таким образом: По елику помянутая вотчина Котюжаны, как объявил поверенный каминарь Иоан Мафтеу, находится за проданною в арендное содержание некоему копцу, кой срок владения оканчивается в день Св. Георгия будущего 1812 года, то в отклонение дальнейших претензий и беспокойств, просители должны до того времени повременить, а когда и до тех пор, т. е. по день Св. Георгия, не будет приискана для них вотчина по угодности их, которою оставались довольны, и не дана будет им таковая в замене Котюжан, в таком разе имеют получить вотчину свою Котюжаны в полное их владение без малейшаго оспаривания; что же относится на счет доходов с тех пор, от когда вотчина эта взята, о который тоже домагаются удовлетворения, Диван определяет, оный правильно оставался в пользу княгини, а просители должны остаются довольными процентами причитающимися на показанные 12 000 левов, которые без малейшаго прекословия имеют получить от г(оспожи) логофетясы по точному содержанию выше означенной записи от 1805 года по апреля 1812 года, т. е. когда и вотчину получают в свое владение, как выше значит, каковым решением оставаясь обе стороны довольными, выдан сей судебный акт из Дивана поименованным просителям. Ноября 15 дня 1811 года. Подписали: Герасим Романский епископ, Иордакий Канта логофет, Константин Балш логофет, Василий Россет ворник, Иоан Некульча ворник, Николай Хрисовергий ворник и Александр Роосет второй логофет прочитал, в книгу записан Матей Костин ключер. С молдавского перевел, подписал: штатный переводчик Бессарабскаго Гражданскаго Суда титулярный советник Иван Добровольский.

Sursa: Agenția Națională a Arhivelor. Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fondul 88, inventar 1, dosar 1086, filele 53 verso-54 verso. Copie.

Nr. 4. 1834 ianuarie 28. Preotul Vasile Putneanu din satul Ionășeni, ținutul Dorohoi, și câțiva oameni bătrâni din acel sat, mărturisesc despre nașterea în 1809 și botezul lui Iordache, fiul lui Nicolai Vârnav, nepotul Elencăi Vârnav-Perjul.

4. Копия.

Превод с молдавского.

Мы, нижеподписавшиеся старожилые жители селения Ионашен Дорохоевского уезда, даем сие свидетельство о времени крещения Иордакия Вырнава, сына умершего Николая Вырнава и матери его Екатерины, который как нам известно родился в бытность нашу, и сколько припомнить можем, молитвован и крещен священником в ноября м(е)с(я)це 1809 года, и как о сем не было нигде записано даже и у священника, то и удостоверяем, что воспиемницею его была умершая уже Еленка Вырновая, т. е. бабка его, которая прозывалась Пержен, и что крещение совершил священник Василий, тот самый который писал настоящее свидетельство; а потому как нам известно, что он Иордакий действительно есть сын Николая Вырнава, но не Ионицы Пержула, подобно как мы на пред сего выдали ему ошибочно о сем свидетельство, имевши в виду происхождении его повыше поименованной бабке, для того в замене онаго, выдавая ему сие свидетельство, утверждаем подписами нашими рукоприкладством. Подписали: Иоан Хрихор, Иоан Чобан, Тодораш Мунтян, Яков Треколич, Григорий Пагу, Гаврил ворник Попович, и все жители сего селения; и я священник Василий подписом моим. Генваря 28 дня 1834. Подписал священник Василий Путнян.

Смотритель около Кошалии.

Что сие действительно при личной бытности моей писанно священником совершавшим обряд крещения и им подписанно, а так же прочими жителями селения Ионашен, в то удостоверяю. 28 января 184 года. Подписал: Тодор Манескул.

Правление протоиерея Сучавского уезда.

От подписавшихся на сем правление сие удостоверяюсь, что оное действительно ими дано, в том сим свидетельствуется. Февраля 21 дня 1834 года. Подписал: иконом Николай Хаснаш.

Дорохойское Земское Исправничество.

Из учиненных на сем завсидетельствований смотрителя около Кошалии и Правления протоиерея Сучавского уезда, в ведомстве коего состоят священники из селения Ионашен, Исправничество сие удостоверяюсь, что настоящее свидетельство их действительно, в том удостоверяется. 28 февраля 1834 года. Подписали: Панул каминарь и самыш Иордакий Гор(о)вей сардарь.

Департамент Внутренних Дел Молдавского Княжества.

Что сие свидетельство действительно заверено подписом и печатью Дорохойского Исправничества, в том Департамент сей удостоверяет. Марта 9 дня 1834 года. Подписал: Александр Гика логофет. /М.П./ № 3582-й.

С молдавского перевел, подписал: штатный переводчик Бессарабского Гражданского Суда титулярный советник Добровольский.

№ 1457. Что действительно эти копии с подлинными переводами документов во всем верны, в том Бессарабское Дворянское Депутатское Собрание подписом и приложением казенной печати свидетельствует. Декабря 31 дня 1846-го года.

Областный предводитель дворянства Стурдза.
/М.П./ секретарь Семиградов.

Sursa: *Agencia Națională a Arhivelor. Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fondul 88, inventar 1, dosar 1086, filele 54 verso-55. Copie.*

PORTRETE ISTORICE

Nicolae Enciu*

PAVEL DIMITRIU, ÎNTEMEIETOR AL INVESTIGAȚIILOR ÎN DOMENIUL DEMOGRAFIEI ISTORICE**

PAVEL DIMITRIU,
FOUNDER OF RESEARCH IN HISTORICAL DEMOGRAPHY

Rezumat: Elaborarea prezentului studiu a urmărit să aducă în prim-planul opiniei publice, a comunității științifice și a tuturor celor interesați, contribuția distinsului istoric și demograf Pavel Dimitriu la inițierea și întemeierea investigațiilor în domeniul demografiei istorice în Republica Moldova. Este evidențiată, în mod special, importanța descoperirii de către Pavel Dimitriu a materialelor recensămintelor populației Principatului Moldovei din anii 1772-1774, în calitate de sursă fundamentală de cunoaștere a realităților demografice și social-economice din perioada istorică respectivă, contribuind, în așa mod, la inițierea și afirmarea unui nou domeniu de cercetare în istoriografia națională.

Cuvinte-cheie: statistică, demografie, demografie istorică, istoria populației, Principatul Moldovei, recensământ, catagrafie.

Abstract: The present study aimed to bring to the forefront of public opinion, the scientific community, and all those interested, the contribution of the distinguished historian and demographer Pavel Dimitriu to the initiation and foundation of research

* Nicolae Enciu, nicolae.enciu@sti.usm.md, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>.

** Studiu realizat în cadrul proiectului bilateral „Trasee și convergențe culturale și naționale: Transilvania și Basarabia” coordonat de conf. univ. dr. Maria Tătar-Dan de la Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș (cod proiect: PN-IV-PB-8.3-ROMD-2023-0134).

ch in the field of historical demography in the Republic of Moldova. In particular, the importance of Pavel Dimitriu's discovery of the materials of the population censuses of the Principality of Moldova from 1772-1774 is emphasized, as a fundamental source of knowledge of the demographic and social-economic realities of that historical period, thus contributing to the initiation and affirmation of a new field of research in national historiography.

Keywords: statistics, demography, historical demography, population history, the Principality of Moldavia, census.

La 28 octombrie 1970, după ce cu o lună înainte fusese expediat autoreferatul tezei (25 septembrie), în ședința Consiliului Științific al Universității de Stat din Chișinău, cu participarea a 22 din totalul de 25 de membri ai consiliului¹, a avut loc susținerea publică a tezei de doctor în științe istorice a competitorului Pavel Dimitriu, cu titlul „Populația Moldovei în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea (în baza materialelor recensămintelor din 1772-1774 și 1803)”, la specialitatea 07.571 – Istoria U.R.S.S.²

Teza de doctorat fusese elaborată în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe a R.S.S.M., avându-l în calitate de conducător științific pe doctorul habilitat în istorie, membrul corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S., Iachim S. Grosul. Referenții oficiali ai tezei de doctorat au fost dr. hab., prof. univ. N.A. Mohov și dr. docent³ M.P. Muntean (1922-1983)⁴, iar dosarul competitorului a fost prezentat de secretarul științific al Consiliului, docentul V.P. Mușinschi⁵.

Au fost prezentate recenziile referenților oficiali ai tezei de doctorat, concluzia Sectorului de istorie presovietică a Institutului de Istorie, a Catedrei de istorie a Moldovei a USM, a Institutului de Istorie al Academiei de Științe a RSS Belarus, precum și recenziile docenților Constantin Sâmboteanu și Afanasie Repida⁶.

¹ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 3186, inv. 1, dosar 837, fila 204-229.

² П.Г. Дмитриев. Народонаселение Молдавии в последней четверти XVIII – начале XIX вв. (по материалам переписей 1772-1774, 1803 гг.). Специальность 07.571 – История СССР. Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Кишинев: Министерство народного образования МССР, КГУ им. В.И. Ленина, 1970. 21 с.

³ Docent – grad didactic în învățământul superior, corespunzând de obicei aceluia de conferențiar.

⁴ Muntean, Mihail (1922-1983) – istoric modernist. Din 1947 lector la Universitatea de Stat din Chișinău, conferențiar, profesor universitar, decan al Facultății de Istorie (1957-1960), șef al catedrei Istoria Moldovei (1972-1983). Studii consacrate dezvoltării social-economice a Basarabiei în secolul al XIX-lea (Dicționar de Istorie. Ediția a II-a revăzută și adăugită, Editura Civitas, Chișinău, 2007, p. 271).

⁵ П.Г. Дмитриев. Народонаселение Молдавии в последней четверти XVIII – начале XIX вв. (по материалам переписей 1772-1774, 1803 гг.). Специальность 07.571 – История СССР. Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Кишинев: Министерство народного образования МССР, КГУ им. В.И. Ленина, 1970. С. 2.

⁶ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 3186, inv. 1, dosar 837, fila 212.

Teza de doctorat a competitorului pornea de la definirea demografiei în calitate de știință socială care studiază populația umană și legitățile dezvoltării ei. Baza metodologică a lucrării o constituia materialismul istoric ca parte componentă a marxism-leninismului care, în demografie, pretindea descoperirea unor legi ale evoluției populației, proprii fiecărei orânduiri sociale. Din acest punct de vedere, în demografia marxist-leninistă, procesele și fenomenele privind populația sunt determinate, în primul rând, de acțiunea legilor social-economice⁷.

Cu toate că „învățătura marxist-leninistă cu privire la influența determinanță a modului de producție asupra populației și a distribuției ei teritoriale” servise drept bază metodologică a investigației competitorului⁸, teza de doctorat era o veritabilă lucrare de demografie istorică, fiind elaborată conform tuturor rigoriilor științei demografice. Mai mult ca atât, teza de doctorat era prima lucrare în istoriografia românească de pe ambele maluri ale Prutului de demografie istorică a Principatului Moldovei din ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, realizată în baza materialelor primare ale recensămintelor din 1772-1773 și 1803, descoperite de autor.

Din punctul de vedere al structurii, teza de doctorat a lui Pavel Dimitriu consta din Introducere, trei capitole (I. Modificările administrativ-teritoriale ale Principatului Moldovei în secolul al XVIII-lea; II. Numărul localităților și al populației Principatului Moldovei în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea; III. Repartizarea teritorială a populației Principatului Moldovei în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea), Încheiere și bibliografie (izvoarele și literatura)⁹. Așa cum pe bună dreptate afirma competitorul, teza de doctorat era, de facto, prima de acest fel în istoriografia națională, care își propusese să investigheze problematica populației Principatului Moldovei, de aici rezultând atât o seamă de avantaje, cât și tot atâtea impedimente.

Teza de doctorat elaborată de Pavel Dimitriu conține argumentarea actualității studiului demografiei, respectiv, a interesului, predilecției și pasiunii autorului față de acest domeniu nou al științelor socioumane, de natură să lărgască, să aprofundeze și să înnoiască cadrul cunoașterii istorice, atât prin utilizarea unor noi metode și tehnici de cercetare, cât și prin informațiile originale și variate conținute în diverse catagrafii, statistici, recensăminte etc. „La etapa actuală, - men-

⁷ Энциклопедия Советикэ Молдовеняскэ (ын 8 вол.). Ред.-шеф: Я.С. Гросул. Вол. 2. Кишинэу: Редакция принципалэ а Энциклопедий Советике Молдовенешть, 1971. П. 273.

⁸ П.Г. Дмитриев. Народонаселение Молдавии в последней четверти XVIII – начале XIX вв. (по материалам переписей 1772-1774, 1803 гг.). Специальность 07.571 – История СССР. Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Кишинев: Министерство народного образования МССР, КГУ им. В.И. Ленина, 1970. С. 3-4, 6.

⁹ П.Г. Дмитриев. Народонаселение Молдавии в последней четверти XVIII – начале XIX вв. (по материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803 гг.). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Кишинев: Академия Наук Молдавской ССР, Институт истории, 1970. 225с.

ționa Pavel Dimitriu, - demografia a devenit unul din principalele domenii ale științei. Cercetătorii studiază, cu precădere, legitățile evoluției populației în epoca contemporană. Însă unele procese demografice își au rădăcinile adânc implantate în trecutul istoric, din care considerent, pentru o mai bună înțelegere și interpretare a lor, este imperios necesară studierea aspectelor istorice ale proceselor demografice¹⁰.

Așa cum menționa autorul tezei de doctorat, materialele recensămintelor din 1772-1774 și 1803 conțin informații bogate și variate cu privire la mișcarea populației în perioada de tranziție de la epoca medievală la cea modernă (în termenii din acea perioadă, „de la modul feudal de producție la cel capitalist”-n.n.). Informațiile respective permit urmărirea modului în care condițiile naturale, geografice și situația politică a Principatului Moldovei în secolul al XV-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea au influențat repartizarea teritorială a populației, precum și schimbările produse în numărul, structura și repartizarea teritorială a populației sub impactul evoluției relațiilor agrare și al politicii Marilor Puteri în „problema Orientală” în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Conform constatărilor autorului, schimbările respective în repartizarea teritorială a populației Principatului Moldovei s-au produs ca urmare a creșterii numărului total al populației, în condițiile menținerii formelor și metodelor extensive de practicare a agriculturii și vităritului în perioada studiată¹¹.

Generalizând observațiile preliminare, Pavel Dimitriu constată că recensămintele populației fac parte din categoria surselor multiaspectuale, oferind cercetătorului posibilitatea elucidării unor numeroase și variate aspecte ale vieții social-economice și politice a Moldovei în secolul al XVIII-lea. Apreciind că toate aceste aspecte au o importanță științifică deosebită pentru studiile de istorie medievală și modernă, Pavel Dimitriu și-a ales ca obiect al tezei de doctorat problematica propriu-zisă a populației, ca parte integrantă a istoriei social-economice a Moldovei în secolul al XVIII-lea. Direcția inițiată de Pavel Dimitriu era nu numai originală și neelaborată în istoriografie, ci și se întemeia pe o metodă nouă de abordare inter- și multidisciplinară a obiectului de studiu, cu perspective promițătoare de investigare fructuoasă a altor probleme de istorie a Moldovei în epoca medievală și modernă, inclusiv a politicii fiscale a domniilor fanariote, a relațiilor agrare, a diviziunii muncii etc.¹².

Principalul obstacol în calea elucidării obiective a problematicii investigate consta, în opinia autorului, în puținătatea surselor primare, ca urmare a distrugerii lor în timpul neconținutelor războaie din secolele XV-XVIII, a incursiunilor tătare, a incendiului din 1827, care a transformat în cenușă arhiva Divanului Moldovei și, nu în ultimul rând, a războaielor din secolul al XIX-lea. Pentru

¹⁰ *Ibidem*, p. 40.

¹¹ *Ibidem*, p. 40-41.

¹² *Ibidem*.

aprecierea corectă, obiectivă a importanței recensămintelor populației Principatului Moldovei din anii 1772-1774, competitorul a recurs pe larg la metoda comparativă de studiere a proceselor demografice, probând o erudită cunoaștere a istoriei populației din Marea Britanie, Italia, Franța în secolele XI-XIII, ca și a celei din Polonia, Lituania, Belarus, Ucraina și Rusia în secolele XV-XVII¹³. Această viziune largă asupra proceselor demografice din țările europene în secolele XI-XVII, a permis competitorului să constate o anumită rămânere în urmă a Principatului Moldovei în privința organizării cunoașterii statistice și demografice a populației.

În principiu, așa cum menționează autorul tezei, organele puterii de stat ar fi trebuit să manifeste un interes special pentru evidența strictă a plătitorilor de impozite și a stării economice a gospodăriilor¹⁴. În realitate, însă, vistieria domnească ducea doar o evidență sporadică a birnicilor, o primă dovadă în această privință atestându-se doar în 1591, astfel încât, până către 1772 nu au mai fost efectuate astfel de operațiuni.

Pavel Dimitriu explică dezinteresul autorităților față de cunoașterea reală a stării economice și a numărului birnicilor, în primul rând, prin împotrivirea țăranilor de a-și face cunoscute veniturile reale, pentru a nu fi supuși unor biruri suplimentare, iar, în rândul al doilea, prin chiar împotrivirea autorităților locale și a celor centrale, din teamă de a nu provoca creșterea tributului plătit Porții¹⁵. Considerentele respective, așa cum menționa autorul tezei de doctorat, făceau din recensămintele populației Moldovei din 1772-1774 o sursă statistică de o importanță deosebită, permițând studierea obiectivă și multiaspectuală a istoriei social-economice și demografice a Moldovei din perioada respectivă¹⁶.

Descoperirea de către Pavel Dimitriu a materialelor recensămintelor populației Principatului Moldovei din anii 1772-1774 constituia, așadar, o sursă inestimabilă de cunoaștere a realităților demografice și social-economice din perioada istorică respectivă, contribuind, totodată, la inițierea și afirmarea unui nou domeniu de cercetare în istoriografia națională.

Potrivit autorului tezei de doctorat, principala dificultate în investigarea obiectului de studiu constă în faptul că recensămintele populației au fost efectuate în anii războiului ruso-turc din 1768-1774. Declanșat în toamna anului 1768,

¹³ *Ibidem*, p. 19-20.

¹⁴ П.Г. Дмитриев. Турецко-фанариотский гнёт и его влияние на генезис капитализма в крестьянском хозяйстве Молдавии второй половины XVIII века // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1964 г. Кишинев: Изд-во «Карта Молдовеняскэ», 1966. С. 446-447.

¹⁵ П.Г. Дмитриев. Народонаселение Молдавии в последней четверти XVIII – начале XIX вв. (по материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803 гг.). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Кишинев: Академия Наук Молдавской ССР, Институт истории, 1970. С. 18.

¹⁶ *Ibidem*, p. 21-22.

la nici un an de la declarația de război a Porții, Țările Române se aflau sub ocupația armatelor țariste. Realitățile ocupației și administrației țariste s-au dovedit, încă de la început, foarte dure. Aprovizionarea Istanbulului și a raialelor otomane a fost înlocuită cu sarcina întreținerii trupelor rusești, Principatele române fiind impuse să suporte cea mai mare parte a cheltuielilor de război¹⁷. Iar pentru determinarea potențialului demografic și a celui economic al principatelor, s-a hotărât efectuarea unui recensământ al contribuabililor.

Inițiativa efectuării recensământului a venit de la comandantul armatei ruse, feldmareșalul Piotr Aleksandrovici Rumeanțev (1725-1796), fiind implicat și șeful administrației militare ruse în Moldova, Aleksandr Rimski-Korsakov (1753-1840), urmărindu-se obiectivul evaluării resurselor umane și materiale care puteau fi folosite în vederea purtării războiului. Din considerente încă neelucidate, comisiile create de Divanul Moldovei în acest scop, au efectuat acel recensământ de două ori: între noiembrie 1772 – mai 1773 și mai – iulie 1774, materialul statistic acumulat rămânând, practic, fără vreo întrebuințare¹⁸. După semnarea tratatului de pace de la Küçük Kaynarca (10 iulie 1774)¹⁹, materialele recensământului au fost transportate la Moscova, unde s-au păstrat, neutilizate, într-un fond special (nr. 293, „Dosare moldovenești și muntenenești”, cuprinzând circa 500 de unități în volum de aproximativ 2000 de foi scrise pe ambele pagini) al Arhivei Centrale de Stat a Actelor Vechi, fiind descoperite și utilizate pentru prima dată de Pavel Dimitriu²⁰. La elaborarea tezei de doctorat, competitorul a folosit și materialele recensământului populației din 1803, publicate la Iași în 1886.

¹⁷ Istoria Basarabiei de la începuturi până în 2003. Ediția a III-a, revăzută și adăugită. Coord.: Ioan Scurtu, Editura Institutului Cultural Român, București, 2003, p. 35-36.

¹⁸ П.Г. Дмитриев. Народонаселение Молдавии в последней четверти XVIII – начале XIX вв. (по материалам переписей 1772-1774, 1803 гг.). Специальность 07.571 – История СССР. Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Кишинев: Министерство народного образования МССР, КГУ им. В.И. Ленина, 1970. С. 5.

¹⁹ Acte și documente relative la istoria renașterii României. Vol. I, București, 1900, p. 125-138.

²⁰ Prima lucrare științifică, în care s-a semnalat existența catagrafilor respective, este articolul lui I.A. Cotenco, N.A. Mohov și P.V. Sovetov, „Tendința de creștere a populației Moldovei în epoca feudalismului” (Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского Филиала АН СССР. Том VI. Серия историческая. Кишинев, 1957. С. 49).

Tabelul 1. Rezultatele recensământului din 1772-1773 în Principatul Moldovei²¹:

Nr. d/o	Ținuturi	Ziua, luna și anul prezentării rezultatelor	Numele ispravnicului care a semnat foaia de recensământ	Nr. loca-lități	Nr. gospodă-rii și locuințe
1.	Hotin	25.XII.1772	Vistiernic Ștefan Hurmuzachi; Const. Chirilovici	151	7.129
2.	Botoșani	12.XII.1772	Medelnicer Const. Vârnav; Const. Crupenschi	48	2.311
3.	Covurlui	22.XII.1772	Const. Negre; Fotachi	60	2.859
4.	Cernăuți	16.I.1773	Pogarn Imbo; Ilie Hirescu	117	6.753
5.	Soroca	13.I.1773	Grigore Nejel; Manuil Furculiță	111	7.441
6.	Codreni	13.XII.1772	Căpitan Radul	4	131
7.	Roman	5.V.1773	Medelnicer Neculce	85	3.294
8.	Lăpușna-Orhei	10.I.1773	Serdar Const. Râșcan; spătar Const. Donici	169	5.050
9.	Câmpulung-Cernăuți	7.X.1772	Vornicul Mihail Stârcea	9	936
10.	Tecuci	10.XII.1772	Ispravnicul Const. Negri	85	4.099
11.	Cârligătura	12.XI.1772	Stolnicul Gavril Miclescu	44	987
12.	Vaslui	13.XII.1772	Pogarn. Sandu Miclescu	95	1.849
13.	Putna	20.I.1773	Starosta Iancu Razu; starosta Nicolae Ruset	9	4.384
14.	Vrancea	20.I.1773	Stamati	15	647
15.	Bacău	19.XII.1772	Medelmicerul Manolachi Hrisoveric	93	5.074
16.	Iași	4.III.1773	Banul Vasile Costachi; Nejel	141	4.269
17.	Dorohoi	25.XII.1772	Comisul Vasile Iamandi; armașul Niculi	57	2.550
18.	Tutova	17.V.1773	Paharnicul Alexandru Râșcan	101	4.543
19.	Hârlău	31.XII.1772	Cupar Ioan Canano; armașul Iordache Luca	77	3.045
20.	Fălciu	XII.1772	Jicnicer Vasile Adam; paharnicul Iancu Grecean	67	2.599
21.	Suceava	20.V.1773	Comisul Mihail Sturza	207	8.507
22.	Câmpulung-Suceava	29.XII.1772	Vornicul Anghelachi	14	1.634
23.	Neamț	20.XII.1772	Paharnicul Ilie Ruset	171	9.445
24.	Grecești	20.XI.1772	Căpitanul Ștefan Bugeac	11	735
				2.031	90.327

* Corect: 90.271

²¹ П.Г. Дмитриев. Народонаселение Молдавии в последней четверти XVIII – начале XIX вв. (по материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803 гг.). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Кишинев: Академия Наук Молдавской ССР, Институт истории, 1970. С. 24-25.

La modul concret, catagrafiele au fost efectuate de niște comisii constituite ad-hoc pentru fiecare ținut, din slujbași ai Divanului Moldovei. Potrivit autorului tezei de doctorat, s-au păstrat catagrafiele a 20 de ținuturi, din cele 24 câte erau în acea perioadă, plus recensământul contribuabililor din or. Iași, efectuat în anul 1774.

Scopul efectuării cataografiilor a determinat și caracterul datelor, adunate de catagrafi referitor la locuitorii din Moldova. Astfel, în recensământ au fost înscrși atât contribuabilii, care plăteau birul, cât și cei ce fuseseră scutiți, parțial sau temporar, pentru un motiv bine determinat. N-au fost trecuți însă boierii, care erau scutiți din oficiu. Toți contribuabilii țării au fost împărțiți în două mari categorii – birnici și rufeturi, criteriul pus la baza acestei împărțiri fiind modul în care își plăteau dările la stat.

În categoria birnicilor au fost incluși gospodarii înscrși în „cislă” satului, iar la rufeturi au fost trecuți toți ceilalți: femeile sărace și invalizii ce nu erau în stare să plătească biruri, scutelnicii boierești sau mănăstirești, voluntarii moldoveni din armata rusă, călărașii, fustașii, arnăuții și alte categorii de slujbași mărunți, de pe treapta cea mai de jos a aparatului administrativ. Pentru serviciile ce le făceau, ei erau scutiți parțial sau în întregime de plata birului la vistierie. La rufeturi intrau, de asemenea, mazilii și ruptașii, care plăteau o sumă fixă pe an la stat și nu erau înscrși la „cislă” satului. În total, Pavel Dimitriu a identificat în catagrafia din anul 1774 peste 160 de categorii de contribuabili²².

Așa cum menționa competitorul, existența recensământului populației din 1772-1773 a fost semnalată încă din 1890, în „Revista Ministerului Justiției”, însă materialele acestuia au fost utilizate pentru prima oară abia în 1957, într-un articol publicat în „Analele științifice” ale Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS²³. Cât privește materialele recensământului din 1774, efectuate într-o scriere cursivă greu accesibilă cercetătorilor contemporani, acestea au fost descoperite de Pavel Dimitriu în 1955²⁴, pe care le-a valorificat în câteva articole publicate în prima jumătate a anilor '60²⁵, precum și în primul volum al Istoriei RSS Moldovenești din 1965²⁶.

²² П.Г. Дмитриев. Реченсэминтеле популацией дин Молдова ын аний 1772 ши 1774 ка извор де студиере а историей сочиале // Вековая дружба. Приетения де вякурь. Материалеле сесией штиинцифиче а Институтулуй де историе а Филиалей Молдовенешть а Академией де Штиинце дин Униуня РСС (27-29 ноембрие 1958). Кишинэу: Едитура «Штиинца», 1961. П. 247.

²³ Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского Филиала АН СССР. Том VI. Серия историческая. Кишинев, 1957. С. 49.

²⁴ П.Г. Дмитриев. Народонаселение Молдавии в последней четверти XVIII – начале XIX вв. (по материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803 гг.). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Кишинев: Академия Наук Молдавской ССР, Институт истории, 1970. С. 26.

²⁵ П.Г. Дмитриев. Консидераций асупра релациилор социал-эконоитче але мештешугарилор дин Яшь ын ал трейля сферт ал вякулуй ал XVIII-ля (Дупэ дателе катаграфией дин анул 1774) // Известия АН МССР. 1962. № 2. С. 51-65; П.Г. Дмитриев. Турецко-фанариотский гнёт и его влияние на генезис капитализма в крестьянском хозяйстве Молдавии второй половины XVIII века // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1964 г. Кишинев: Изд-во «Карта Молдовеняскэ», 1966. С. 437-452.

²⁶ П.Г. Дмитриев. Социально-экономическое развитие Молдавии во второй половине XVIII – начале XIX вв. // История Молдавской ССР. Том I (С древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции). Ред. кол.: Л.В. Черепнин (отв. ред.), Я.С. Гросул и др. / АН МССР, Институт истории.- Кишинев: Изд-во «Карта Молдовеняскэ», 1965. С. 315-344.

Pe această solidă, originală și inedită bază statistică și documentară, autorul a elucidat, în cuprinsul primului capitol al tezei de doctorat, evoluția numărului localităților și a populației Țării Moldovei între ultimul pătrar al secolului al XVI-II-lea și începutul secolului al XIX-lea, formulând importante concluzii pentru istoriografie. Prelucrarea materialelor recensămintelor din 1772-1774 i-a permis lui Pavel Dimitriu să constate că populația Țării Moldovei în acea perioadă consta din 113.600 de gospodării, respectiv, din 568.000 de persoane, considerând că o gospodărie era alcătuită, în medie, din 5 membri²⁷.

După calcularea numărului gospodăriilor și al populației (capitolul II), Pavel Dimitriu a urmărit, tot în premieră istoriografică, repartizarea teritorială a populației Țării Moldovei. Pornind de la considerentul veridicității datelor culese în procesul efectuării catagrafiilor din anii 1772-1774, Pavel Dimitriu a procedat, în cel de-al treilea capitol al tezei de doctorat, la precizarea și concretizarea hotarelor teritorial-administrative ale Principatului Moldovei, precum și la estimarea, cât mai aproape posibil de realitate, a numărului locuitorilor în acea perioadă. În rezultatul unor investigații de mare amploare și profunzime, utilizând o seamă de surse cartografice ale timpului²⁸, Pavel Dimitriu a reușit să estimeze, cu un înalt grad de precizie, numărul total al populației Principatului Moldovei, densitatea acesteia, repartizarea teritorială a populației, ritmurile creșterii populației în diferite zone ale Principatului, precum și cauzele care au influențat ori au determinat evoluția proceselor demografice²⁹.

Teza de doctorat a lui Pavel Dimitriu a fost elogios apreciată deja în cadrul susținerii.

În ședința Sectorului de istorie a Moldovei în perioada presovietică a Institutului de Istorie al Academiei de Științe a RSSM, condusă de dr. hab. Pavel Sovetov, s-a menționat în mod special contribuția competitorului la descoperirea materialelor recensămintelor populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774 în Arhiva centrală de stat a documentelor vechi ale URSS, prin care a contribuit la consolidarea bazei izvoristice de studiere a istoriei Moldovei până către secolul al XIX-lea, respectiv, a perioadei de tranziție de la epoca medievală la cea modernă. Valorificarea pleneră a materialelor recensămintelor din 1772-1773 și 1774, compararea datelor respective cu cele publicate ale recensământului din 1803, puțin cunoscute și slab valorificate și ele, au permis competitorului să elucideze,

²⁷ П.Г. Дмитриев. Народонаселение Молдавии в последней четверти XVIII – начале XIX вв. (по материалам переписей 1772-1774, 1803 гг.). Специальность 07.571 – История СССР. Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Кишинев: Министерство народного образования МССР, КГУ им. В.И. Ленина, 1970. С. 12.

²⁸ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond R-3349, inv. 1, dosar 17, fila 1 („Harta guberniei Basarabiei”, F.d.); fond R-3349, inv. 1, dosar 18, 6 file („Harta Moldovei, Valahiei și Basarabiei cu semnificația armatelor conduse de către feld-mareșalul principe Prozorovski”, F.d.).

²⁹ Vezi: Ion Chirtoagă, Contribuții la opera științifică a lui Pavel Dmitriev (Dimitriu), în „Revista de Istorie a Moldovei”, anul VII, nr. 3 (27), iulie-septembrie 1996, p. 21-37.

în premieră istoriografică, diverse aspecte privind evoluția populației Moldovei între primul pătrar al secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea³⁰.

În Avizul sectorului se mai menționa că Pavel Dimitriu a întreprins o încercare reușită de studiere a proceselor derulate în cadrul împărțirii administrative a teritoriului Principatului Moldovei în hotarele sale din secolul al XVIII-lea, - altfel spus, în hotarele întregii Țări a Moldovei, de până la trunchierea ei de către imperiile vecine. Pe această bază, competitorul a reușit să efectueze, în premieră istoriografică, cartografierea schimbării hotarelor și a împărțirii administrative a Principatului Moldovei în secolul al XVIII-lea și să determine, cu exactitate, liniile de hotar. Tot în premieră istoriografică și aplicând o metodică originală, competitorul a determinat numărul localităților și populația totală a Principatului Moldovei în secolul al XVIII-lea. Harta din anexa la teza de doctorat conținea prima încercare, în istoriografia de pe ambele maluri ale Prutului, de localizare a localităților Principatului Moldovei în secolul al XVIII-lea. Nu în ultimul rând, membrii sectorului au subliniat interesul deosebit pe care îl prezentau observațiile lui Pavel Dimitriu referitoare la așezarea populației pe teritoriul Principatului, competitorul stabilind că, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, în Moldova existau 3 zone cu densitate diferită a populației³¹. Ritmul creșterii densității populației în aceste zone era, la fel, diferit. Competitorul a reușit să demonstreze, în baza unui număr apreciabil de surse documentare și mărturii istorice, că așezarea neuniformă a populației pe teritoriul Principatului și ritmurile diferite de creștere a densității în cele trei zone s-au constituit sub influența unor factori, cum ar fi: continuitatea istorică, situația politică a țării (jugul turcesc și vecinătatea tătarilor din Bugeac), particularitățile sistemului de practicare a agriculturii, evoluția relațiilor agrare în direcția restrângerii dreptului țăranilor de folosire a suprafețelor de pământ în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, precum și condițiile naturale.

Este de remarcă că textul Avizului Sectorului de istorie a Moldovei în perioada presovietică era confirmat de secretarul științific al Institutului de Istorie, Alexandru Moșanu³².

În intervenția conducătorului științific al tezei de doctorat, a membrului corespondent Iachim S. Grosul, s-a menționat că deși parcursul competitorului fusese unul anevoios și de durată, extinzându-se pe un segment de timp de peste 10 ani, rezultatele obținute demonstrau faptul completării colectivului de istorici cu un cercetător matur și de mare talent³³. Conform aprecierii lui Iachim S. Grosul, Pavel Dimitriu reușise, în premieră, să aducă la cunoștința istoricilor de profesie materialele recensămintelor populației din anii 1772-1774, ceea ce îl consacra în

³⁰ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond R-3349, inv. 1, dosar 26, fila 1-4.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, fila 4.

³³ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 3186, inv. 1, dosar 837, fila 213.

calitate de specialist în domeniul demografiei istorice³⁴. Valorificând această inedită sursă statistică și demografică, Pavel Dimitriu reușise să determine împărțirea administrativă a Țării Moldovei din perioada istorică cercetată și să calculeze cu o înaltă precizie numărul total al populației. În baza unui vast material factologic, competitorul urmărise legitatea evoluției proceselor demografice în cadrul Țării Moldovei, a demonstrat influența nivelului forțelor de producție, a mediului natural și a factorilor politici asupra proceselor demografice, contribuind, astfel, la îmbogățirea substanțială a cunoștințelor despre perioada istorică investigată³⁵.

O interesantă și actuală dezbatere asupra numărului populației Moldovei în anii 1772-1774 s-a produs chiar în cadrul susținerii tezei de doctorat a lui Pavel Dimitriu. Referentul oficial al tezei, prof. N.A. Mohov, considera că autorul ar fi trebuit să opereze exclusiv cu datele celor două recensăminte analizate, respectiv, cu cifra de 113.600 de gospodării atestate, fără a mai recurge la estimări proprii³⁶. Dimpotrivă, Pavel Dimitriu și-a susținut punctul de vedere invocând procedeul identic utilizat de cunoscutul demograf și statistician sovietic Boris Țezarevici Urlanis³⁷, care estimase în aceeași manieră, că populația peninsulei Balcanice creștea cu 0,5 % anual în aceeași perioadă. Drept urmare, aplicând metoda extrapolării retrospective, Pavel Dimitriu a dedus că pe teritoriul Moldovei în anii 1772-1774 erau circa 152.000 de gospodării, luând în calcul inclusiv faptul omiterii a circa 38.000 de gospodării de către recenzi³⁸.

În calitatea sa de membru al Consiliului științific, docentul Artiom M. Lazarev a susținut în mod special punctul de vedere al lui Pavel Dimitriu privind numărul gospodăriilor din Moldova din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, considerând subiectul în cauză „de o importanță publică și științifică deosebită”³⁹. Aceasta deoarece, afirma A.M. Lazarev, chiar și în lucrările unor mari istorici de la Moscova ori Kiev și chiar în cadrul unor conferințe științifice internaționale, Basarabia era prezentată drept „un ținut pustiu” în anul „intrării acestuia în componența Rusiei”⁴⁰.

„În știință, – și-a încheiat discursul A.M. Lazarev, – nu este suficient să fii doar un erudit, nu numai un bun profesionist, ci și o persoană curajoasă, deoarece subiectele de felul celor tratate de Pavel Dimitriu necesită curajul de a merge împotriva curentului dominant în istoriografie, iar autorul a demonstrat cu prisosință această calitate”⁴¹.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 3186, inv. 1, dosar 837, fila 214.

³⁶ *Ibidem*, fila 215.

³⁷ Vladimir Trebici, Mică enciclopedie de demografie, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, p. 469.

³⁸ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 3186, inv. 1, dosar 837, fila 216.

³⁹ *Ibidem*, fila 220.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, fila 220-221.

Interesante recenzii la teza de doctorat au parvenit de la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a RSS Belarus și de la Sectorul de geografie istorică a Institutului de Istorie al Academiei de Științe a URSS. Prima instituție recomandă autorului să înmulțească numărul de gospodării la 6 și nu la 5, în timp ce membrii Sectorului de geografie istorică de la Moscova considerau că autorul ar fi trebuit să urmărească inclusiv procesele migratorii din acea perioadă, precum și să caracterizeze structura etnică a populației Moldovei⁴². Un alt referent al tezei de doctorat, Afanasie V. Repida, a considerat că autorul ar fi trebuit să recurgă inclusiv la calcularea numărului populației din interfluviul pruto-nistrean, nu doar la scara întregii Moldove⁴³.

Aprobarea unanimă, prin vot secret⁴⁴, a tezei de doctorat a competitorului Pavel Dimitriu a demonstrat actualitatea, importanța științifică deosebită și perspectivele rezultatelor investigației efectuate de autor într-un domeniu puțin elaborat până atunci.

La o distanță de peste o jumătate de secol de la susținere, principalele concluzii formulate în teza de doctorat a lui Pavel Dimitriu își păstrează în întregime valoare și importanța lor științifică.

Cu privire la populația Principatului Moldovei în secolul al XVIII-lea, care a făcut obiectul de studiu al tezei, s-a constatat că repartizarea ei teritorială a fost neuniformă. Cea mai dens populată era suprafața cuprinsă între râul Siret și Munții Carpați, constituind 16 loc./km². În teritoriul cuprins între râurile Prut și Siret, densitatea populației era de 10 loc./km², iar cea mai mică densitate a populației – de numai 7 loc./km² – era atestată în spațiul dintre Prut și Nistru. Potrivit autorului, o discrepanță atât de mare între densitatea populației din diferite regiuni ale Moldovei se explica, pe de o parte, prin factorul continuității istorice, iar, pe de altă parte, prin condițiile naturale, geografice diferite în care aceasta locuia.

Așa cum explica autorul, condițiile geografice influențau caracterul ocupațiilor populației și nivelul forțelor de producție în mod indirect, în dependență de măsura în care favorizau activitățile ei economice⁴⁵.

Un alt factor care exercita o influență considerabilă asupra densității populației era nivelul precipitațiilor atmosferice, constatându-se legitatea descreșterii densității populației acolo unde precipitațiile erau mai reduse și sporadice.

Solurile și calitatea lor constituiau un alt factor de influență asupra densității populației. Conform calculelor lui Pavel Dimitriu, în anul 1774, circa 63 % din totalul populației Principatului Moldovei locuia în zone împădurite ori în preajma pădurilor, în timp ce zonele bogate în cernoziom erau mai slab populate, dată

⁴² *Ibidem*, fila 221-222.

⁴³ *Ibidem*, fila 222.

⁴⁴ *Ibidem*, fila 224-225, 226.

⁴⁵ П.Г. Дмитриев. Народонаселение Молдавии в последней четверти XVIII – начале XIX вв. (по материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803 гг.). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Кишинев: Академия Наук Молдавской ССР, Институт истории, 1970. С. 208.

fiind dependența lor de cantitatea precipitațiilor anuale, precum și de dificultățile prelucrării lor cu mijloace rudimentare de producție⁴⁶.

Nu în ultimul rând, numărul, densitatea și popularea teritoriului Principatului Moldovei au fost influențate de incursiunile sistematice ale tătarilor din Bugeac, așezați la sfârșitul secolului al XVI-lea în partea de sud a interfluviului pruto-nistean cu permisiunea Porții Otomane, față de care Moldova se afla în stare de suzeranitate.

Analiza comparativă a datelor recensămintelor din 1772-1774 și 1803 a demonstrat că, în pofida unor factori nefavorabili, populația Principatului Moldovei a crescut la fel ca în celelalte state din Europa. La fel a crescut și densitatea populației – de la 10,1 loc./km² la 14,3 loc./km² în decursul a 29 de ani, între 1774 și 1803. Creșterea densității populației nu a fost însă uniformă pe întreg teritoriul Principatului Moldovei, ci de 120 % în regiunea dintre Siret și Munții Carpați, de 150 % în regiunea dintre Siret și Prut, și de 189 % în interfluviul pruto-nistean⁴⁷.

Creșterea mai accentuată a densității populației din zona cuprinsă între fluviile Prut și Nistru se explica, pe de o parte, prin înlăturarea pericolului inclurșiunilor tătare după semnarea tratatului de pace de la Küçük Kaynarca (10 iulie 1774), iar, pe de altă parte, prin nivelul mai redus de dezvoltare a forțelor de producție în zona respectivă. Astfel, în timp ce în majoritatea statelor europene în agricultură predomina asolamentul multiplu, în Principatul Moldovei se practicau pe o scară întinsă sistemul de defrișare și de pârlăogă, iar zootehnia era practică în sistem extensiv, acest lucru presupunând existența unui mare număr de ogoare și de posesiuni agricole. Calculele efectuate de Pavel Dimitriu arătau că în prima zonă reveneau în medie câte 30 de hectare de posesiuni agricole la o gospodărie, în cea de a doua zonă – câte 48 de hectare, în timp ce în interfluviul pruto-nistean – câte 90 de hectare la o gospodărie⁴⁸.

Pronunțându-se în cadrul susținerii tezei de doctorat pe marginea importanței temei investigate de competitor, A.M. Lazarev a menționat că doar faptul că Pavel Dimitriu reușise să determine, în baza unor izvoare arhivistice inedite, împărțirea administrativ-teritorială a Principatului Moldovei în secolul al XVI-II-lea, îi conferea pe deplin calitatea de doctor în istorie⁴⁹.

Susținerea cu succes a tezei de doctorat și numeroasele recenzii laudative ale specialiștilor din diverse centre științifice, de care s-a bucurat domeniul investigat de autor, l-au determinat să-și continue eforturile în aceeași direcție, fructificându-și în 1973 rezultatele cu editarea monografiei „Populația Moldovei (Conform materialelor recensămintelor din 1772-1773, 1774 și 1803)”⁵⁰.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 208-209.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 209.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 209-210.

⁴⁹ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 3186, inv. 1, dosar 837, fila 220.

⁵⁰ П.Г. Дмитриев. Народонаселение Молдавии (По материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803 гг.). Кишинев: Издательство «Штиинца», 1973. 156с.

La Agenția Națională a Arhivelor (DGAN RM), în fondul personal „Pavel Dimitriu”, de rând cu recenzia de recomandare pentru editare a lucrării lui Pavel Dimitriu „Narodonaselenie Moldavii”, redactată de istoricul Victor I. Jukov (3 martie 1973)⁵¹, se păstrează și o recenzie din 10 februarie 1972 a prof. N.A. Mohov la o altă monografie a lui Pavel Dimitriu, „Istoria social-economică a Moldovei între a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea (conform datelor recensămintelor populației)”, de 226 pagini⁵².

Realizată în baza acelorși recensăminte ale populației Moldovei din 1772-1773, 1774 și 1803, lucrarea lui Pavel Dimitriu „Istoria social-economică a Moldovei între a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea” poate fi considerată drept prima încercare reușită de demografie economică și socială din istoriografia Republicii Moldova. Cu toate că, așa cum menționa recenzentul manuscrisului N.A. Mohov, autorul acordase „o atenție excesivă caracterizării condițiilor naturale, geografice în care a decurs evoluția Moldovei”, lucrarea lui Pavel Dimitriu era caracterizată drept „o contribuție importantă la știința istorică din Moldova”, numeroase teze conținute în ea fiind deja utilizate în lucrările istoricilor și în sinteze de istorie⁵³.

După toate probabilitățile, Pavel Dimitriu a luat în considerare recomandarea prof. N.A. Mohov de a da prioritate recensămintelor populației din anii 1772-1774 și scrierii monografiei despre importanța lor, dat fiind că „le-a adus la condiția de a fi publicate”⁵⁴, pentru ca problemele de demografie economică și socială, fără a fi abandonate, să le trateze într-o etapă ulterioară. Cert este că după susținerea tezei de doctorat, Pavel Dimitriu a revenit în repetate rânduri la recomandările referenților oficiali și ale membrilor Consiliului științific, pledând, în consecință, pentru tratarea specială, monografică, a unor subiecte de actualitate dar necercetate din istoria Moldovei în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

În consecință, chiar dacă a primit recenzii favorabile, „Istoria social-economică a Moldovei între a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea” a rămas în manuscris, iar în 1973 a fost editată monografia „Populația Moldovei”.

Subiectele dezvoltate în monografia editată în 1973 erau: modificările hotarelor administrativ-teritoriale ale Principatului Moldovei în secolul al XVIII-lea; calcularea numărului localităților și a numărului total al populației Principatului Moldovei în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea; amplasarea teritorială a populației Principatului Moldovei

⁵¹ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond R-3349, inv. 1, dosar 22, fila 1-3.

⁵² Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond R-3349, inv. 1, dosar 20, fila 1-6.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond R-3349, inv. 1, dosar 20, fila 6.

conform datelor recensămintelor din 1772-1774 și 1803. Rezultatele publicate la toate cele trei capitole erau novatoare și deschizătoare de noi direcții în cercetarea demografică, dat fiind că investigațiile lui Pavel Dimitriu se refereau la întreg Principatul Moldovei, așa cum procedaseră în anii interbelici și marii istorici Nicolae Iorga, Ion Nistor, Gheorghe Brătianu, Constantin C. Giurescu, Petre P. Panaitescu și mulți alții.

Astfel, conform datelor invocate de autor, întemeiate pe numeroase documente de arhivă, statistici, recensăminte etc., Principatul Moldovei a constat, între 1566 și 1803, din 34 de ținuturi, care însă niciodată nu s-au aflat concomitent în cadrul acestui organism statal, dată fiind politica acaparatoare de teritorii străine a vecinilor⁵⁵. Drept exemplu autorul invoca faptul că ținuturile Cetatea Albă și Chilia fuseseră acaparate de Imperiul Otoman încă de la sfârșitul secolului al XV-lea și transformate în raiale. Cetatea Tighina a fost ocupată de turci în 1538 și tot în acea perioadă, Imperiul Otoman a ocupat și o bună parte din ținutul Tighina⁵⁶.

Un alt pericol la integritatea Principatului Moldovei venea de la tătarii de nogai, stabiliți la sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea în partea de sud a interfluviului pruto-nistrean, de unde efectuau incursiuni periodice în interiorul Moldovei. Autorul menționează, în context, luptele dârze dar inegale ale detașamentelor de moldoveni în apărarea ținutului natal, invocând spusele lui Dimitrie Cantemir despre faptul că în secolul al XVII-lea, cavaleria tighecenilor în număr de peste 8.000 de luptători, „era cel mai sigur scut de apărare a Moldovei dinspre Bugeac”⁵⁷.

Desigur, în condițiile social-politice în care apăruse lucrarea lui Pavel Dimitriu, era imposibil să se menționeze caracterul acaparator și anexionist al Imperiului Rus, fiind știut că inclusiv istoricii din România socialistă erau constrânși de cenzura politico-ideologică să scrie, spre exemplu, că în urma păcii ruso-turce de la București din 16 mai 1812, ținutul dintre Prut și Nistru „a intrat” în componența Rusiei⁵⁸. Cu toate acestea, există tot temeiul să considerăm că, la fel ca Mihail Kogălniceanu în „Cuvântul de deschidere a celui dintâi curs de istorie națională” ținut la Academia Mihăileană la 24 noiembrie / 6 decembrie 1843, Pavel Dimitriu își considera drept Patrie a sa „toată acea întindere de loc unde se vorbește românește și ca istorie națională, istoria Moldovei întregi înainte de sfârșirea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania”.

Realizată în baza datelor recensămintelor din 1772-1773, 1774 și 1803, monografia din 1973 a dr. Pavel Dimitriu reprezintă o veritabilă lucrare de demografie istorică, în care sunt expuse schimbările produse în împărțirea administrativ-teritorială a Principatului Moldovei în secolele XVI-XVIII, sunt

⁵⁵ П.Г. Дмитриев. Народонаселение Молдавии (По материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803 гг.). Кишинев: Издательство «Штиинца», 1973. С. 28-29.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 29.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 31.

⁵⁸ Istoria României în date. Sub conducerea lui Const. C. Giurescu, Mica întreprindere editorial-poligrafică „Crai-nou”, Chișinău, 1992, p. 160.

identificate etapele, amplexarea și gravitatea amputărilor teritoriale produse în cadrul perioadei investigate, sunt invocate date statistice veridice privind numărul localităților, numărul total și densitatea populației, amplasarea ei teritorială, precum și factorii de natură obiectivă și subiectivă care au influențat procesele demografice.

Un element important al monografiei lui Pavel Dimitriu îl constituie harta elaborată de autor, „Amplasarea localităților pe teritoriul Principatului Moldovei în ultimul pătrar al secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea”, constituind, de fapt, prima încercare de acest fel în istoriografia românească de identificare și de localizare a tuturor așezărilor din cuprinsul Principatului Moldovei. Așa cum menționa Pavel Dimitriu, materialele recensămintelor din anii '70 ai secolului al XVIII-lea, pe care le descoperise în arhivele de la Moscova, permiteau inclusiv cartografierea cu maximă precizie a împărțirii administrative a Principatului Moldovei, în perioada în care fuseseră realizate recensămintele respective⁵⁹, teză care va sta la baza proiectului său ulterior de creare a unei structuri speciale de cercetare academică a istoriei localităților din interfluviul pruto-nistean și, într-un sens mai larg, din cuprinsul Principatului Moldovei. Aceeași hartă inserată în monografia sa din 1973, va sta la baza elaborării ulterioare și publicării, în 1983, a primei hărți metodico-didactice a localităților și împărțirii administrative a Moldovei în secolul al XVIII-lea⁶⁰.

La fel ca teza de doctorat, monografia lui Pavel Dimitriu s-a bucurat de aprecieri elogioase din chiar anul apariției ei. În recomandarea sa pentru editare, istoricul V.I. Jukov menționa calitatea de pionierat a lucrării, în special clarificarea unor aspecte ale istoriei politice a principatului: „având în vedere împărțirea administrativă a ținutului, descrisă în recensăminte, pot fi determinate regiunile care intrau în componența nemijlocită a Porții Otomane (așa-numitele raiale) și teritoriul controlat de tătari”⁶¹. V.I. Jukov a remarcat inclusiv dificultățile pe care le depășise autorul în procesul redactării lucrării, considerând că Pavel Dimitriu efectuase „un volum de lucru cu adevărat enorm”, dat fiind că datele recensămintelor erau scrise într-o limbă moldovenească veche, necesitând cunoștințe speciale în acest domeniu⁶².

Ecourile apariției lucrării lui Pavel Dimitriu s-au făcut auzite inclusiv în dreapta Prutului. La 10 octombrie 1973, într-o scrisoare de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, directorul instituției, profesorul Ștefan

⁵⁹ П.Г. Дмитриев. Народонаселение Молдавии (По материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803 гг.). Кишинев: Издательство «Штиинца», 1973. С. 26.

⁶⁰ Населённые пункты и административное деление Молдавии в XVIII веке. Учебная карта. Минск: Главное Управление Геодезии и Картографии при Совете Министров СССР, 1983.

⁶¹ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond R-3349, inv. 1, dosar 22, fila 1-3.

⁶² Ibidem.

Ștefănescu⁶³, îi confirma lui Pavel Dimitriu că primise „frumoasa sa lucrare”, mulțumindu-i călduros și dorindu-i „din toată inima continuitate în această muncă de migală”. Lucrarea în cauză, mai scria Șt. Ștefănescu, „îmi este foarte utilă pentru studiile de demografie pe care le întreprind”⁶⁴.

În anul următor, la 5 iunie 1974, profesorul universitar de la Iași, dr. Ioan Caproșu, îi comunica lui Pavel Dimitriu faptul că se afla în discuții cu colegii de la Editura Științifică din București, în privința lucrării „Populația Moldovei”. Din conținutul scrisorii prof. Ioan Caproșu rezultă cu certitudine că Pavel Dimitriu făcuse demersuri în privința editării lucrării sale în România, în traducere în limba română. „Deocamdată, - îi scria prof. Ioan Caproșu în această privință, - trebuie să ai puțină răbdare pentru că se fac unele reprofilări, probabil, la edituri: e vorba de o mai bună specializare a lor”. Cartea, îl asigura Ioan Caproșu, „evident, interesează, dar asupra modalității de publicare rămâne să stabilim ulterior: în traducere, după textul original etc. Oricum, eu am grijă de această problemă și îți voi comunica la vremea totu”⁶⁵.

Chiar dacă regimul cenzurii din acea perioadă, ce funcționa cu maximă „eficiență” pe ambele maluri ale Prutului, nu a permis traducerea și editarea lucrării lui Pavel Dimitriu la București, interesul pentru rezultatele investigațiilor sale de mare amploare și actualitate științifică s-a menținut constant și în anii următori.

La 4 august 1977, spre exemplu, la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a RSSM a fost primită o scrisoare de la profesorul Constantin Muraru, din București, în care se solicita să i se transmită ramburs un exemplar din „Recensământul populației Moldovei din anii 1772-1774”, „fiindu-i necesar pentru alcătuirea unui dicționar istoric al județului Bacău, în limitele actuale”. Lucrarea respectivă îi era necesară profesorului Constantin Muraru, prin faptul că dicționarul pe care îl elabora cuprindea, pe lângă vechiul ținut al Bacăului, și părți din vechile ținuturi: Neamț, Roman, Vaslui, Tecuci și Putna. În același timp, prof. Constantin Muraru se oferea să formuleze și „unele sugestii în legătură cu identificarea unor localități sau cu strecurarea unor erori de lectură la diferite numiri”⁶⁶.

De aprecieri identice s-au bucurat și materialele recensămintelor populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774, publicate de Pavel Dimitriu în 1975 într-un

⁶³ Ștefan Ștefănescu (1929, Goicea Mică, jud. Dolj – 2018, București) – membru corespondent (1974) și membru titular (1992) al Academiei Române. Director adjunct (1966-1970) și director (1970-1990) al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din București. Vaste preocupări în istoria medie a României, editor de izvoare istorice privitoare la istoria românilor, al unor instrumente de lucru, autor de sinteze istorice și unul din cei mai erudiți specialiști în domeniul demografiei istorice (Dr. Dorina N. Rusu, Membrii Academiei Române, 1866-2003. Dicționar, Editura Enciclopedică, Editura Academiei Române, București, 2003, p. 806-807).

⁶⁴ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond R-3349, inv. 1, dosar 5, fila 3.

⁶⁵ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond R-3349, inv. 1, dosar 5, fila 1-2.

⁶⁶ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond R-3349, inv. 1, dosar 5, fila 4.

volum apărut la Editura „Știința” în seria „Moldova în epoca feudalismului”⁶⁷. Istoricul Ioan Caproșu (1934-2021), bunăoară, care în acei ani activa în calitate de cercetător științific la Institutul de Istorie și Arheologie din Iași al Academiei Române, elaborându-și teza de doctorat cu titlul „Camăta în Moldova, până la mijlocul sec. XVIII” (susținută în 1979 sub conducerea prof. dr. Constantin Cihodaru)⁶⁸ și cu care Pavel Dimitriu întreținea o constantă corespondență, îi mulțumea, în scrisoarea din 8 iulie 1975 de la Iași, pentru exemplarul volumului primit, felicitându-l sincer, totodată, „pentru valoroasa carte tipărită”⁶⁹. „Cred că este cea mai serioasă lucrare scoasă de Institutul de Istorie din Chișinău, - îi scria în continuare Ioan Caproșu; - să știi că nu ți-o fac din complezență. Cu editarea acestei cărți ți-ai dobândit locul de cinste, pe care îl meritați cu prisosință, în istoriografie. Aștept, pe rând, și celelalte exemplare (poate chiar mai multe decât 15). Ciubotaru, Ec. Negruți etc. mi-au comandat-o. În ceea ce mă privește, n-am zărit pe exemplarul trimis autograful promis; îl aștept totuși”⁷⁰.

Volumul „Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774” consta din două părți. Precedată de o consistentă introducere a autorului și alcătuitorului Pavel Dimitriu, prima parte a volumului prezenta rezultatele recensământului populației Moldovei din 1772-1773 pe ținuturile Neamț, Codreni, Cârlișău, Suceava, Hârlova, Câmpulung-Cernăuți, Fălciu, Dorohoi, Orhei-Lăpușna, Roman, Cernăuți, Botoșani, Hotin, Covurlui, Greceni, Soroca, Vaslui, Tutova, Iași, Tecuci, precum și recensământul populației Moldovei din anul 1774 pe ținuturile Vaslui, Câmpulung-Suceava, Putna, Suceava, Soroca, Cernăuți, Cârlișău, Dorohoi și Tecuci, iar partea a doua a volumului conținea recensământul populației Moldovei din anul 1884 pe ținuturile Neamț, Covurlui, Hotin, Botoșani, Fălciu, Greceni, Hârlău, Roman, Bacău, Iași, Orhei-Lăpușna și Tutova, completat cu un indice geografic.

Așa cum menționa Pavel Dimitriu în introducerea la volumul respectiv, materialele recensămintelor populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774 făceau parte din seria „Moldova în epoca feudalismului”, urmărind să pună la dispoziția cititorilor, dar și a cercetătorilor științifici, profesorilor universitari, învățătorilor, studenților și tuturor celor interesați de istoria Moldovei netrunchiate, un

⁶⁷ Молдова ын эпока феудализмулуй. Вол. VII. Партя I: Реченсэминтеле популяцией Молдовей дин 1772-1773 ши 1774. Алкэтуиря, кувынтул интродуктив ши коментарииле де П.Г. Дмитриев. Суб ред. луй П.В. Советов / Академия де Штиинца а РСС Молдовенешть, Институтул де историе. Кишинэу: «Штиинца», 1975. 608п.; Молдова ын эпока феудализмулуй. Вол. VII. Партя II: Реченсэминтеле популяцией Молдовей дин 1772-1773 ши 1774. Алкэтуиря, кувынтул интродуктив ши коментарииле де П.Г. Дмитриев. Суб ред. луй П.В. Советов / Академия де Штиинца а РСС Молдовенешть, Институтул де историе. Кишинэу: «Штиинца», 1975. 528п.

⁶⁸ Enciclopedia reprezentanților scrisului istoric românesc. Vol. I. Coord.: Victor Spinei, Dorina N. Rusu, Editura Karl A. Romstorfer a Muzeului Național al Bucovinei, Suceava, 2021, p. 413.

⁶⁹ Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond R-3349, inv. 1, dosar 6, fila 15.

⁷⁰ *Ibidem*.

corpus de izvoare medievale de mare importanță științifică și publică, conținând informații prețioase privind geografia istorică, istoria social-economică și politică a Moldovei în secolul al XVIII-lea⁷¹. Potrivit autorului, în baza materialelor recensămintelor respective, s-a reușit, pentru prima oară în istoriografie, elaborarea celei mai complete liste a așezărilor din Moldova în secolul al XVIII-lea, cuprinzând 2.299 de localități. Trecute pe o hartă modernă, ele au dat posibilitatea determinării densității populației în diferite regiuni ale Principatului Moldovei, constatându-se trei zone cu o densitate diferită a populației: a) teritoriul situat între Siret și granița de vest a Principatului (16 loc./km²); b) teritoriul dintre Prut și Siret (10 loc./km²) și c) teritoriul dintre Nistru și Prut (7 loc./km²)⁷².

Materialele recensămintelor publicate de Pavel Dimitriu conțineau nu numai informații despre numărul satelor și orașelor înregistrate în Principatul Moldovei, ci și despre proprietarii acestora și numărul locuitorilor din fiecare sat. Erau indicate listele locuitorilor cu numele, prenumele, îndeletnicirea, naționalitatea și apartenența lor socială. Importanța recensămintelor era amplificată și de faptul că materialele lor conțineau prima mențiune despre existența multor sate, în ele figurând prenumele, numele și porecele a peste 87.000 de locuitori ai Principatului Moldovei⁷³.

Subliniind în continuare importanța materialelor recensămintelor din 1772-1773 și 1774, descoperite în fondul 293 („Dosare moldovenești și muntenesci”) al Arhivei centrale de stat a actelor vechi de la Moscova, Pavel Dimitriu constata că acestea conțineau cele mai exacte date sincronice referitoare la ținuturile Moldovei, care în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, erau unitățile administrative de bază ale Principatului. Cu ajutorul recensămintelor, menționa autorul, pot fi determinate numărul și denumirea ținuturilor, evoluția hotarelor lor, poate fi cartografiată mai exact, decât după alte izvoare, împărțirea administrativă a Principatului și granițele sale cu alte state și teritorii învecinate. Totodată, recensămintele conțineau cea mai timpurie și completă listă a ocoalelor, în care erau subîmpărțite ținuturile din punct de vedere administrativ⁷⁴.

Constatarea importanței informației conținute în materialele recensămintelor referitoare la cele 2.299 de așezări din Principatul Moldovei, în calitate de izvor de primă mărime pentru studierea toponimiei, îl vor conduce pe Pavel Dimitriu, chiar în următorul an, la materializarea proiectului său de studiere a istoriei satelor și orașelor din RSSM în cadrul unei structuri academice autonome, cu un

⁷¹ Молдова ын эпока феудализмулуй. Вол. I: Документе славо-молдовенещть. Кишинэу: «Штиинца», 1961. П. 5.

⁷² Молдова ын эпока феудализмулуй. Вол. VII. Партя I: Реченсэминтеле популяцией Молдовей дин 1772-1773 ши 1774. Алкэтуиря, кувынтул интродуктив ши коментарииле де П.Г. Дмитриев. Суб ред. луй П.В. Советов / Академия де Штиинце а РСС Молдовенещть, Институтул де историе. Кишинэу: «Штиинца», 1975. П. 5.

⁷³ Ibidem, p. 9.

⁷⁴ Vezi: П.Г. Дмитриев. Народоначеление Молдавии (По материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803 гг.). Кишинев: Издательство «Штиинца», 1973. С. 28-63.

program de investigații riguros elaborat, răspunzând, în atare mod, unui interes sporit al opiniei publice față de istoria locală și cea regională.

De rând cu aspectele demografice și social-economice ale evoluției Țării Moldovei, o altă dimensiune a preocupărilor științifice ale lui Pavel Dimitriu, devenită constantă încă din anii elaborării tezei de doctorat, a fost studierea și editarea letopisețelor marilor cronicari moldoveni: Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce.

Conform aprecierii exegeților scrisului istoric românesc din secolele XV-XVIII, Grigore Ureche (cca 1590 – 1647) este nobilul moldovean care a scris prima cronică în limba română, consemnând evenimentele din Moldova dintre anii 1359 și 1594⁷⁵. Adevărata istoriografie moldoveană, menționa în această privință George Călinescu, începe cu Grigore Ureche care, „intelectual vorbind, a fost un om cu învățătură de izvor occidental și în marginile clasei lui, un spirit cu vederi înaintate”⁷⁶. „Boier bun cu dragoste de țară”, potrivit aceluiași autor, Grigore Ureche a fost înzestrat cu harul cuvântului, toată „mierea cronicii” sale reducându-se, în ultimă analiză, „la acel dar fonetic de a sugera faptele prin foșniture și aroma graiului”⁷⁷. Adevăratul dar al lui Ureche a fost însă portretul moral: „Fost-au acestu Ștefan vodă om nu mare de statu, mânios și de grabu vărsătoriu de sânge nevinovat; de multe ori la ospețe omorâea fără județu. Amintrilea era om întreg la fire, neleneșu, și lucrul său îl știia a-l acoperi și unde nu gândia, acolo îl aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoie însuși se vâraia, ca văzându-l ai săi, să nu să îndărăpteze și pentru aceia raru război de nu biruia. Și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, că știindu-să căzut jos, să ridica deasupra biruitorilor. Mai apoi, după moartea lui și ficiorul său, Bogdan vodă, urma lui luasă, de lucruri vitejești, cum să tâmplă din pom bun, roadă bună iese”⁷⁸.

Bazat pe izvoare interne și pe izvoare poloneze, Grigore Ureche a scris spre sfârșitul vieții sale o istorie a Moldovei de la întemeiere (1359) și până la domnia lui Aron Vodă (1594), impregnată de o adâncă dragoste de patrie. A atras atenția asupra originii latine a limbii române și asupra unității poporului român. Scrisă într-o limbă românească curată, plină de farmec, cronica lui Grigore Ureche nu s-a păstrat în original, suferind unele interpolări (Simion Dascălul, Misail Călugărul). Până în prezent, se cunosc 21 de manuscrise, ceea ce probează larga circulație a cronicii lui Grigore Ureche.

⁷⁵ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor, care scrie de la Dragoș vodă până la Aron vodă [1359-1594]*. (Enciclopedia istoriografiei românești. Coord. Șt.: Ștefan Ștefănescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 334-335).

⁷⁶ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Ed. a II-a, revăzută și adăugită. Ediție și prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1986, p. 15-16.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 16.

⁷⁸ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Editura Litera, Chișinău, 1997, p. 65.

După Grigore Ureche, cel mai de seamă cronicar a fost Miron Costin (februarie 1633 – 18 decembrie 1691, Roman), care i-a continuat însemnările pentru perioada dintre anii 1594-1661⁷⁹. Fiu al postelnicului și mai târziu hatmanului Iancu Costin sau Costin, care ar fi venit în suita lui Radu Mihnea și ar fi fost de origine balcanică, judecând după numele fiilor săi, Miron Costin avea, după cum afirma G. Călinescu, o cultură diferită de cea a lui Grigore Ureche⁸⁰.

Prin profunzimea ideilor și veracitatea faptelor prezentate, scrierile lui Miron Costin au reliefat cu mai multă pregnanță originea latină a poporului român, oferind ca dovezi diferite argumente – arheologice, epigrafice, folclorice, lingvistice și sociale⁸¹. În 1677 a scris în limba polonă „Cronica țărilor Moldovei și Munteniei”, în care a susținut originea latină și unitatea poporului român, dând etimologia latină la un număr de 87 elemente lexicale românești (substantive și verbe), constituind cea dintâi comparație științifică mai dezvoltată a limbii române cu cea latină. A scris, de asemenea, în limba polonă, „Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească” (1684), închinată regelui Jan Sobieski, ocrotitorul său. De mare însemnătate în istoria culturii românești este opera științifică de prestigiu literar a lui Miron Costin „De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor”, în care, ca și în scrierile în limba polonă, a susținut, pe o bază documentară mai largă decât Gr. Ureche, originea latină a poporului român⁸².

Cel de-al treilea mare cronicar, Ion Neculce (cca 1672, probabil, la Iași – m. între 15 februarie 1745 – 12 ianuarie 1746), a continuat „Letopisețul Țării Moldovei” (scris după 1733) al lui Miron Costin, cuprinzând perioada de la 1661 până la domnia lui Ioan Vodă Mavrocordat (1743). Letopisețul lui Ion Neculce este precedat de 42 legende, grupate sub titlul „O samă de cuvinte”.

Spre deosebire de Gr. Ureche sau M. Costin, care mizau pe sprijinul Poloniei, Ion Neculce a sperat în ajutorul rusesc împotriva turcilor. El a sprijinit alianța din 1711 dintre domnitorul Dimitrie Cantemir (1710-1711) și țarul rus Petru cel Mare (1682-1725), iar după victoria turcilor asupra armatei ruso-moldovene pe râul Prut, la Stănilești, Neculce a fost nevoit să împărtășească aceeași soartă cu Cantemir: exilul în Rusia⁸³.

⁷⁹ Miron Costin, *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor. Letopisețul Țării Moldovei [1594-1661]* (Enciclopedia istoriografiei românești. Coord. șt.: Ștefan Ștefănescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 110-111).

⁸⁰ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Ed. a II-a, revăzută și adăugită. Ediție și prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1986, p. 17.

⁸¹ Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*. Traducere de Laura Cuțitaru. Prefață de Al. Zub, Institutul European, Iași, 1996, p. 20.

⁸² Enciclopedia istoriografiei românești. Coord. șt.: Ștefan Ștefănescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 111.

⁸³ Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*. Traducere de Laura Cuțitaru. Prefață de Al. Zub, Institutul European, Iași, 1996, p. 21.

Mai puțin erudit decât Miron Costin ori Dimitrie Cantemir, Ion Neculce s-a dovedit, cu toate acestea, un atent observator al fenomenului social-politic, manifestând o mare curiozitate în descrierea evenimentelor politice externe cu influență asupra Moldovei. „Când citești cronica lui Neculce, - menționa în această privință G. Călinescu, - un nume îți năvălește numaidecât în minte: Creangă. Într-adevăr, dacă ne-am închipui pe Creangă trăind în veacul al XVIII-lea, el ar fi trebuit să scrie ca Neculce, precum Neculce în epoca eminesciană, nemaifiind acum boierii la cârmă, și-ar fi scris istoria vieții. În Neculce se înfăptuiește, cu un veac înainte, acel amestec de mică cultură de târgoveț și de înțelepciune țărăneas-că. Bineînțeles, Neculce este boier și chiar arată dispreț pentru neamul «prost», dar sufletul lui e rural”⁸⁴.

Izvor istoric de mare valoare, scris într-o manieră personală, cu un mare dar al povestirii, cronica lui Ion Neculce constituie, așa cum aprecia Iorgu Iordan, „una dintre marile realizări ale scrisului românesc în secolul luminilor”⁸⁵.

Desigur, conștientizarea importanței și valorii scrierilor cronicarilor moldoveni s-a produs, în primul rând, ca o consecință a curiozității firești a lui Pavel Dimitriu de a ajunge la originile narațiunii istorice în spațiul nostru de locuire. Teza de doctorat susținută de Pavel Dimitriu în 1970, conținea ample și numeroase referiri la scrierile lui Miron Costin, Ion Neculce, Dimitrie Cantemir, dar și la „Cronica Ghiculeștilor (Istoria Moldovei între anii 1695-1754)” (București, 1965), „Cronicele României sau letopisețele Moldovei și Valahiei” (ediția a II-a, vol. I-III, București, 1874), „Cronicele slavo-române din secolele XV-XVI publicate de Ion Bogdan” (București, 1960) etc.⁸⁶, constituind o probă elocventă a cunoașterii operei marilor cronicari.

În același timp, preocupările lui Pavel Dimitriu pentru editarea cronicarilor moldoveni au fost facilitate inclusiv de faptul că Tatiana Celac i-a fost nu numai consoartă, ci și un specialist erudit în domeniul lexicologiei și lexicografiei, cu vaste și variate preocupări științifice.

Absolventă a Facultății de Filologie a Universității de Stat din Moldova, Tatiana Celac a parcurs o carieră independentă în activitatea științifică, susținându-și cu succes teza de doctor în științe filologice și avansând de la postura de cercetător științific inferior în Secția de Lexicologie și Lexicografie, la cea de cercetător științific superior. Aria preocupărilor sale savante a fost destul de vastă, afirmân-

⁸⁴ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Ed. a II-a, revăzută și adăugită. Ediție și prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București, 1986, p. 24.

⁸⁵ *Enciclopedia istoriografiei românești*. Coord. Șt.: Ștefan Ștefănescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 234.

⁸⁶ П.Г. Дмитриев. Народонаселение Молдавии в последней четверти XVIII – начале XIX вв. (по материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803 гг.). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Кишинев: Академия Наук Молдавской ССР, Институт истории, 1970. С. 214-215.

du-se atât în domeniul lexicologiei, cât și în cel al lexicografiei, fapt care i-a adus o faimă binemeritată. Pe parcursul mai multor ani, a adunat o zestre bogată de dicționare de diferite tipuri, fiind, ea însăși, autor și coautor, redactor responsabil a mai multor dicționare explicative și bilingve⁸⁷.

Calitățile dr. Tatiane Celac au fost remarcate și apreciate pe merit în mediul academic, fiind aleasă, în anii '70, în Consiliul de coordonare a cercetărilor științifice în RSSM în domeniul științelor exacte și umaniste, Secția științelor umaniste⁸⁸.

Un loc aparte în preocupările științifice ale Tatiane Celac a fost îngrijirea textelor vechi⁸⁹, aici găsim un domeniu comun de interes științific și de preocupări cu Pavel Dimitriu. Astfel, în timp ce Tatiana Celac era preocupată, preponderent, de expresivitatea, plasticitatea și farmecul limbii cronicarilor, „având grijă ca simplitatea limbii cronicarilor să fie un triumf al culturii naționale, considerând inadmisibil modernizarea textelor vechi”⁹⁰, Pavel Dimitriu era interesat de letopisețele cronicarilor în calitatea acestora de izvoare istorice de primă mărime.

Nu în ultimul rând, pe parcursul vieții și activității sale științifice, Pavel Dimitriu a avut privilegiul de a cunoaște personalități remarcabile, savanți notorii și intelectuali de o înaltă ținută civică și morală, care i-au influențat într-o mare măsură destinul și parcursul în activitatea științifică. Una dintre aceste mari personalități a fost Eugeniu Russev, savant notoriu, autor al unor valoroase lucrări științifice în domeniul istoriei culturii medievale din Moldova, îndrumător al tinerilor cercetători, apreciat drept unul dintre fondatorii și organizatorii științei academice din RSSM⁹¹.

Născut la 24 decembrie 1915 în satul Cubei din județul Akkerman (Cetaea Albă, astăzi raionul Bolgrad, regiunea Odesa, Ucraina), Eugeniu Russev a făcut studii la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București, la specialitatea „Istoria slavilor”, susținând teza de licență cu calificativul *magna cum laude*.

După absolvirea facultății s-a înscris la doctorat, avându-l în calitate de conducător științific pe renumitul istoric Petre P. Panaitescu (1900-1967), un intelectual

⁸⁷ Maria Onofraș, Lidia Vrabie, *Lexicografi basarabeni: gânduri de recunoștință*, în *Filologia modernă: realizări și perspective în context european*. Ed. a X-a. Responsabili de ediție: I. Negrescu-Babuș, E. Mincu, Institutul de Filologie, Chișinău, 2017, p. 122.

⁸⁸ Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei, fond 1, inv. 1, dosar 99, fila 149; dosar 100, fila 166-169.

⁸⁹ Maria Onofraș, Lidia Vrabie, *Lexicografi basarabeni: gânduri de recunoștință*, în *Filologia modernă. Realizări și perspective în context european*. Ediția a X-a, 2017, Editura „Tipocart Print”, Chișinău, 2017, p. 122-123.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 123.

⁹¹ Demir Dragnev, Ion Xenofontov, Eugeniu Russev, *omul și savantul în contextul epocii sale (100 de ani de la naștere)*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 4 (104), octombrie – decembrie 2015, p. 5-11.

de larg orizont, continuator în domeniul slavisticii al lui Ioan Bogdan (1864-1919), care și-a legat numele de editarea critică a documentelor Țării Românești din cele mai vechi timpuri și până la sfârșitul secolului al XV-lea, a vechilor cronici slavo-române, a scrierilor lui Grigore Ureche, Miron Costin și parțial ale lui Dimitrie Cantemir⁹². Sub îndrumarea lui Petre P. Panaitescu, Eugeniu Russev a lucrat asupra tezei „Relațiile moldo-polone în primul sfert al secolului al XVI-lea”, fără să fi reușit s-o finalizeze, dat fiind începutul războiului mondial.

Revenit la Chișinău după 1944, a fost solicitat în cadrul Institutului de Istorie, Economie, Limbă și Literatură atât ca filolog, cât și ca istoric. Între 1948 și 1951 a fost doctorand fără frecvență la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a URSS, elaborând teza cu tema „Cronica lui Grigore Ureche – monument al ideologiei feudale din Moldova secolului al XVII-lea” (conducător științific – prof. Lev Cerepnin, viitor academician), pe care o va susține cu succes în primăvara anului 1952, în cadrul aceleiași instituții. Consiliul Științific a decis nu numai să acorde competitorului titlul de candidat (în prezent, doctor) în științe istorice, ci și a recomandat autorului să prezinte repetat lucrarea pentru a fi susținută în calitate de teză de doctor (în prezent, de doctor habilitat), dată fiind calitatea științifică deosebită a tezei de doctorat⁹³. Lucrurile au luat însă o turnură neașteptată, Eugeniu Russev fiind exclus din partid, iar la 26 septembrie 1952 fiind concediat și din Institut.

Așa cum afirmă istoricii Demir Dragnev și Ion Xenofontov, „la Chișinău, acea înaltă apreciere științifică a tezei lui Eugeniu Russev a stârnit invidia și resentimentele unor istorici mediocri, dar și a unor slujitori fideli ai regimului, cât și a organelor de partid, care nu puteau accepta ca fiul unui fost deputat al Sfatului Țării, persoană cu «studii burgheze», școlită de profesori «dușmani ai democrației populare» (la acel moment, mentorul său, academicianul P.P. Panaitescu era deținut politic), ar putea deveni primul doctor în istorie din RSSM. Să nu uităm că pentru Basarabia, anii 1949-1951 erau o perioadă de teroare stalinistă (o ediție locală a represiunilor sovietice din 1937-1938)”⁹⁴.

Moartea lui Stalin (1953) și apoi Congresul al XX-lea al PCUS (1956) au fost, pentru destinul lui Eugeniu Russev ca o rază de lumină, iar faptul că era originar din sudul Basarabiei și avea ca preocupări scrierile lui Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce, a servit drept imbold, pentru Pavel Dimitriu, de a ajunge la originile narațiunii istorice în spațiul nostru de locuire, conducându-i curiozitatea către scrierile cronicarilor moldoveni din secolele XV-XVIII.

⁹² Enciclopedia istoriografiei românești. Coord. șt.: Ștefan Ștefănescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 250-251.

⁹³ Demir Dragnev, Ion Xenofontov, Eugeniu Russev, omul și savantul în contextul epocii sale (100 de ani de la naștere), în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 4 (104), octombrie – decembrie 2015, p. 6-7.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 7.

Coincidența preocupărilor științifice ale lui Eugeniu Russev, Pavel Dimitriu și Tatiana Celac și-a găsit expresia în cooperarea fructuoasă a istoricilor și filologilor din cadrul Academiei de Științe a RSSM, fiind publicate, chiar dacă puternic trunchiate în acei ani: „Letopisețul Țării Moldovei” (1971) de Grigore Ureche⁹⁵, „Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace” (1972) de Miron Costin⁹⁶, „O samă de cuvinte. Letopisețul Țării Moldovei” (1979) de Ion Neculce⁹⁷, textele fiind îngrijite de Pavel Dimitriu și Tatiana Celac⁹⁸.

⁹⁵ Григоре Уреке. Летописецул Цэрий Молдовей. Пентру шкоала медие / Студиу интродуктив де Е. Руссев. Едицие ынгрижитэ, глосар ши индиче де Т. Челак ши П. Дмитриев. Презентаре графикэ де И. Северин. Кишинэу: «Картя Молдовеняскэ», 1971. 286п.; Григоре Уреке. Летописецул Цэрий Молдовей. Пентру шкоала медие / Студиу интродуктив де Е. Руссев. Едицие ынгрижитэ, глосар ши индиче де Т. Челак ши П. Дмитриев. Презентаре графикэ де И. Северин. Ед. а 2-а.- Кишинэу: «Литература артистикэ», 1988.- 288п.

⁹⁶ Мирон Костин. Летописецул Цэрий Молдовей де ла Аарон-Водэ ынкоаче. Студиу интродуктив де Е. Руссев. Ынгрижиря текстулуй, глосар ши индиче де Т. Челак ши П. Дмитриев. Кишинэу: «Картя Молдовеняскэ», 1972.

⁹⁷ Ион Некулче. О самэ де кувинте. Летописецул Цэрий Молдовей. Едиция а 2-а, ревэзутэ. Студиу интродуктив де Е. Руссев. Ынгрижиря текстулуй, глосар ши индиче де Т. Челак ши П. Дмитриев. Презентаре графикэ И. Богдеско. Кишинэу: «Картя Молдовеняскэ», 1974. 508п.

⁹⁸ Institutul de Istorie MMXVIII (2018) / Consiliul red.: acad. Andrei Eșanu ș.a., Tipografia „Lexon Prim”, Chișinău, 2019, p. 25; Arhiva Științifică Centrală a Academiei de Științe a Moldovei, fond 24, inv. 3, dosar 20, fila 59 verso - 60.

RECENZII

Liviu Cîmpeanu,
Cruciadă împotriva lui Ștefan cel Mare,
București: Humanitas, 2022

Lucrarea semnată de istoricul Liviu Cîmpeanu se încadrează în acea categorie rară de volume care reușesc să îmbine, în mod firesc, exigența științifică și eleganța stilistică. Departă de a fi un produs livresc destinat doar specialiștilor, „Cruciadă împotriva lui Ștefan cel Mare” este un exemplu de cercetare profundă, în același timp perfect adaptată unui public destul de larg, interesat de problematica istorică, oferindu-i cititorului nu doar informație istorică solidă, ci și plăcerea unei lecturi captivante, cu efect de imersiune în epocă. Practic, este una dintre acele lucrări care contribuie activ la popularizarea istoriei naționale, departe de o înșiruire plictisitoare de date impuse de curriculum, dar ca o veritabilă operă literară, capabilă să restituie atmosfera, tensiunile și complexitățile unei epoci trecute.

Demersul autorului pornește de la o redescoperire documentară remarcabilă: jurnalul cavalerului teuton Liborius Nacker, martor ocular al campaniei militare conduse de regele polon Ioan Albert împotriva Moldovei în anul 1497 (de altfel, apărută într-o ediție aparte, îngrijită de același autor). Evenimentul, cunoscut mai ales prin prisma bătăliei de la Codrîi Cosminului, este reanalizat aici într-un context geopolitic amplu, care acoperă relațiile dintre Moldova și Polonia, dar și poziționarea Moldovei față de Imperiul Otoman, Muntenia și puterile centrale europene. Liviu Cîmpeanu insistă asupra faptului că o simplă prezentare a faptelor militare, fără context, ar fi lipsită de sens, „deoarece acestea au reprezentat punctul culminant al evoluției politice din ultima jumătate de secol, corespunzând mai mult sau mai puțin cu domnia lui Ștefan cel Mare în Moldova”¹.

Este important de menționat că volumul evită orice abordare schematică sau tezigă. Departă de clișeele eroizante din istoriografia de manual, Ștefan cel Mare este prezentat ca un lider complex, cu o viziune pragmatică și cu o politică externă adaptabilă. Reieșind din sursele analizate, devine clar că imaginea voievodului

¹ Liviu Cîmpeanu, *Cruciadă împotriva lui Ștefan cel Mare*, București, Humanitas, 2022, p. 9.

ca „atlet al lui Hristos” trebuie nuiantată de fiecare dată, în circumstanțe istorice concrete. În mod surprinzător pentru unii cititori, alianța Moldovei cu otomanii și tătarii în acest conflict nu este nici accidentală, nici rușinoasă, ci una explicabilă politic, într-un context regional în care fidelitățile religioase se subordonau intereselor de supraviețuire și conservare a autonomiei. Liviu Cîmpeanu nu face decât să restituie această realitate într-o formă onestă, echilibrată și convingătoare.

Stilul narațiunii este unul dintre marile atuuri ale lucrării. Autorul declară chiar din primele pagini că a optat deliberat pentru o „expunere narativă”, deoarece „publicul larg cunoaște din ce în ce mai puțin faptul istoric, care se rezumă adesea la niște clișee vagi, rememorate din manualele școlare [...] de parcă le-ar explica elevilor cum funcționează o instalație de gaz, nu faptele și viața oamenilor din trecut”². În acest sens, lucrarea oferă o experiență de lectură apropiată de romanul istoric, fără a sacrifica rigoarea urmăririi surselor. Pasaje descriptive precum cel referitor la munca meșteșugarilor la Cetatea Nouă de la Roman – „Nori grei de furtună învăluiau cerul deasupra Cetății Noi de lângă Roman. De peste două luni, sute de zidari și mii de salahori lucrau de zor la construcția unei noi curține de zid, întărită din loc cu tunuri solide, care înconjura un perimetru larg, adiacent fortului cu ziduri și tunuri înalte construit pe la mijlocul secolului. Tunetele și fulgerele anunțau o furtună de vară, astfel că la primii stropi grei de ploaie muncitorii s-au adăpostit pe unde au putut, unii sub schele, alții prin desigur și marea majoritate, în corturile și colibele încropite în apropiere, care alcătuiau, ca în jurul oricărui șantier medieval de proporții, un adevărat sat”³ – demonstrează capacitatea autorului de a recrea atmosfera epocii și de a implica cititorul afectiv în narațiune.

În centrul volumului se află desfășurarea campaniei din 1497: mobilizarea armatei polone, asediul Sucevei, retragerea și ambuscada din Codrii Cosminului. Fiecare moment este analizat în funcție de surse diverse și completat cu observații privind logistica, strategia și moralul combatanților. Particularitate specifică lucrării este faptul că înfrângerea polonă nu este tratată ca o „victorie totală” a moldovenilor, ci ca un succes defensiv, cu implicații limitate. În concluzie, ceea ce se impune este mai curând imaginea unei Moldove prudente, dar ferme în apărarea interesului său strategic.

În epilogul volumului, Liviu Cîmpeanu revine asupra modului în care evenimentele au fost receptate în tradiția moldovenească, menționând că victoria din Codrii Cosminului „trebuie să le fi părut moldovenilor din acele timpuri un miracol dumnezeiesc”⁴, percepție transmisă din generație în generație până la cronicarii secolului al XVII-lea. Acest aspect oferă prilejul unei reflecții asupra memoriei istorice, a mecanismelor de mitologizare și a modului în care istoria trăită devine istorie povestită.

² *Ibidem*, p. 10.

³ *Ibidem*, p. 91.

⁴ *Ibidem*, p. 256.

Lucrarea „Cruciadă împotriva lui Ștefan cel Mare” este, în concluzie, una dintre cele mai reușite încercări recente de a pune în dialog cercetarea istorică serioasă cu exigențele unei narațiuni atractive, fără compromisuri de fond. Cartea se adresează cititorului interesat din România și din Republica Moldova deopotrivă, reamintind că istoria Moldovei medievale este un patrimoniu comun, cu ecouri importante pentru înțelegerea evoluției întregului spațiu românesc. Este o lucrare necesară, valoroasă și deosebit de bine scrisă, care ar trebui să fie nu doar citită, ci și discutată, recomandată și integrată în circuitul cultural și educațional actual.

Maria Dragnev*

* Maria Dragnev, maria.dragnev@sti.usm.md cercetător științific stagiar la Institutul de Istorie, USM, <https://ror.org/0475kvb92>, ORCID: 0009-0006-0959-7095

Igor Șarov, *BASARABIA ÎN ISTORIOGRAFIA RUSĂ* (1812-1862), Monografie Chișinău: Editura USM, 2024

Studiul monografic pe care îl prezentăm astăzi, semnat de cunoscutul istoric de la Chișinău, profesorul universitar Igor ȘAROV¹, este dedicat unui subiect puțin abordat în istoriografia românească – descrierii Basarabiei în istoriografia rusă, având ca limite cronologice convenționale anii 1812-1862 – de la anexarea Basarabiei la Imperiul Rus în 1812 (de fapt, de la prima lucrare de ordin statistic publicată de P. Kunițki, în 1813) și pînă la 1862 (până la apariția studiului de amploare al lui A. Zașciuk, considerat drept prima lucrare științifică consacrată acestei provincii)².

În prezentarea monografiei profesorului Igor Șarov, am reieșit din considerentul că reușita fiecărei investigații științifice, indiferent de tematica sau subiectele abordate, este condiționată de multipli factori, unul dintre care este prezența obligatorie a suportului sursologic – diversitatea documentelor de epocă inedite puse în circuitul științific și de modul de interpretare a lor.

Depistarea principalelor surse care se referă la istoria modernă a Basarabiei, trimiterea la locul unde ele se păstrează, evidențierea caracterului lor edit sau inedit, a autorilor care le-au analizat și le-au pus în circuitul științific, estimarea valorii lor științifice și a contribuției pe care au adus-o în contextul epocii – iată doar câteva subiecte care se cer a fi rezolvate la începutul fiecărui demers științific. Respectiv, analiza informației depistată în sursa istorică reprezintă o parte integrantă a investigației științifice, o misiune specială, strict obligatorie a istoricului.

Reieșind din considerentul că fiecare izvor istoric are în primul rând un caracter informațional, istoricul are menirea să-l supună analizei critice, să-l com-

¹ Prof. univ. dr. Igor Șarov este istoric de profesie, absolvent și doctor al Universității de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Filosofie. În anii 2013-2017 a deținut funcția de viceministru, Ministerul Culturii al Republicii Moldova, 2017-2019 – secretar general de stat, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, martie-noiembrie 2020 – ministru al educației, culturii și cercetării. Din martie 2021 este rectorul Universității de Stat din Moldova, precum și profesor universitar la Departamentul Istoria Românilor Universală și Arheologie. Este autor a peste 130 de articole științifice, studii, monografii (unele în colaborare) și culegeri de documente, publicate la Chișinău, Iași, București, Oradea, Cluj-Napoca, Moscova, Manchester etc.

² Erorile tehnice ce indică limitele cronologice, 1812-1868 și 1828-1868 de la paginile 232-233 și Cuprinsul lucrării – pagina 275, se vor citi ca – 1812-1862 și 1828-1862.

pare cu alte surse, să depisteze modalitatea și condițiile în care acesta a fost scris. Anume prin această prismă, urmând o linie de gândire proprie cu trimiteri la date istorice incontestabile culese, în mare parte, cum vom constata pe parcurs, din izvoare arhivistice autentice și supuse unor analize minuțioase, profesorul Igor Șarov reușește să lărgescă spectrul problematicii abordate – în discuție fiind puse și aduse documente ce până în prezent n-au fost în vizorul de cercetare prin prismă istoriografică. Interpretarea faptelor istorice este una critică, autorul stăruind să pună în lumină informații de reală valoare istorică ce reflectă istoria Basarabiei în perioada modernă, accentuând schimbările ce s-au produs în istoriografia rusă în perioada supusă cercetării, obiectiv ce, constatăm, i-a reușit.

Lucrarea semnată „Basarabia în istoriografia rusă (1812-1862)”, publicată la Editura Universității de Stat din Moldova, în 2024, este alcătuită din Introducere, trei capitole, structurate în paragrafe, care tratează: **1. Începuturile istoriografiei ruse despre Basarabia (1812-1828), 2. Apariția ideilor romantismului în istoriografia rusă a Basarabiei. Schimbarea orientării spre studierea trecutului ei istoric, 3. Cercetarea istoriei Basarabiei în perioada anilor 1828-1862, Încheiere și Bibliografie.**

În partea introductivă a lucrării, autorul stabilește scopul și obiectivele cercetării, argumentează actualitatea temei investigate și prezintă o scurtă caracteristică a istoriografiei problemei. Din start, se impune stilul academic al analizei, maniera cumpătată și echilibrată în aprecieri a autorului care, evidențiind tendențiozitatea istoriografiei sovietice în tratarea și înțelegerea proceselor ce au avut loc în Basarabia după anexarea ei la Rusia, constată că „...lucrările din fosta RSSM prezintă un anumit interes pentru cercetători, având în vedere punerea în circulație a materialului documentar depistat în arhivele din Chișinău, Moscova, Sankt Petersburg, Kiev, Odesa etc. În unele cazuri merită atenție și concepțiile expuse. Din aceste motive, nu putem nega importanța acestor studii pentru cercetarea diverselor probleme ale Basarabiei sub ocupația rusească” (p. 7). Analiza istoriografică, efectuată de autor în partea introductivă a lucrării îi permite să constate că în pofida numărului relativ bogat de lucrări dedicate diferitor probleme legate de istoria Basarabiei „...până în prezent nu au fost realizate studii istoriografice speciale” (p. 7), evidențiind actualitatea temei puse în discuție. Prin urmare, actualitatea tematicii luate în dezbateră este evidentă și presupune, întâi de toate, un mecanism al „schimbării paradigmelor” în interpretare, al modificării sistemului de criterii în aprecieri raportate la obiectivitatea inerentă a istoriei. Autorul și-a pus lucrarea sub semnul unui concept demn de atenția istoricilor și, așa cum ne-o demonstrează stăruitor pe paginile lucrării, acesta s-a născut dintr-un *travaliu* asiduu și de mai mulți ani în domeniu. Urmând o linie de gândire proprie cu trimiteri la date istorice incontestabile culese, în mare parte, din diferite surse istorice, multe din ele fiind inedite, și supuse unor analize minuțioase, autorul reușește să lărgescă spectrul problematicii abordate. Interpretarea faptelor istorice este una critică, autorul stăruind să pună în lumină informații de

reală valoare istorică asupra temei cercetate, să exploreze cât mai deplin câmpul faptelor ceea ce, constatăm, i-a reușit. Astfel, cercetarea temei „Basarabia în istoriografia rusă (1812-1862)”, a fost sintetizată evolutiv, izvoarele și lucrările folosite fiind prelucrate și integrate în contextul evenimentelor și faptelor ce vizează istoria Basarabiei în epoca modernă.

Întru realizarea sarcinilor lucrării, materialul factologic a fost expus, în linii mari, în baza *metodei structurale* de concepere a realităților istorice orientate exclusiv în cadrul sistemului cercetat, ceea ce presupune o epistemologie a modelului, ajungându-se la o corelație dialectică dintre analiză și sinteză atât de necesare cercetării istorice. Valoarea ei cognitivă a orientat cercetătorul spre o unitate de soluții, creând și o posibilitate de reconstituire a cadrului istoric, economic, social și politic, deopotrivă, legat de situația Basarabiei, văzută prin prisma istoriografiei ruse.

Prima parte a lucrării este dedicată unui subiect încă insuficient cercetat și înțeles în literatura istorică, cel al *Începuturilor istoriografiei ruse despre Basarabia (1812-1828)*, autorul punând în discuție, la început, unele probleme de istorie a Moldovei și Basarabiei în cercetările istoricilor din Rusia până la anexarea din 1812, după care face o analiză detaliată a preocupărilor istoriografice ale cercetătorilor ruși pentru Basarabia din anii '20 ai sec. al XIX-lea. Un compartiment aparte al capitolului întâi îl constituie caracteristica făcută Basarabiei în lucrările și scrierile decembriștilor, unii dintre care au fost exilați în ținut și erau cunoscuți cu situația de aici.

Partea a doua a lucrării este dedicată *Apariției ideilor romantismului în istoriografia rusă a Basarabiei*, autorul punând accent pe *schimbarea orientării spre studierea trecutului istoric al acestei provincii*. Profesorul Șarov constată că interesul față de istoria veche a regiunii a fost cauzat, în mare măsură, de factorii de ordin politic, iar începutul studierii acestui aspect al problemei a fost pus de ofițerul rus I.Liprandi, ceea ce l-a determinat să evidențieze o grupă aparte de autori sub denumirea convențională „Școala lui Liprandi”, care abordau problemele de istorie a Basarabiei prin prisma istoriei slavilor. Tot în această perioadă, înainte de 1828 (anul când a fost lichidată autonomia limitată și provizorie acordată regiunii) se intensifică apariția lucrărilor consacrate trecutului Basarabiei, puternic influențate de situația politică din Imperiu.

Partea a treia a volumului pune în discuție *Cercetarea istoriei Basarabiei în anii 1828-1862*, perioadă în care are loc diversificarea tematicii privind istoria Basarabiei. Anume în această perioadă apar studii îngust specializate, culminând cu lucrarea ofițerului rus A.Zașciuk, calificată drept prima lucrare cu caracter științific dedicată istoriei Basarabiei.

Nu vom purcede la analiza compartimentelor de bază ale lucrării și concluziilor la care ajunge autorul, lăsând acest lucru să-l facă cititorul, în special, studentul sau masterandul, interesat de istoria modernă a Basarabiei, pentru a nu-l influența și a nu-l orienta conceptual.

Vom face doar câteva constatări.

Caracterul inovator al monografiei elaborate de prof. univ. dr. Igor Șarov nu poate fi pus la îndoială, dat fiind că lucrarea este o primă investigație științifică de tip istoriografic efectuată în Republica Moldova, în care este pusă în discuție și, în fond, rezolvată problema istoriei Basarabiei în istoriografia rusă, acoperindu-se prin aceasta golul existent în istoriografie. Problemele abordate în lucrare au un caracter original și constituie rodul muncii timp de mai mulți ani a autorului.

Prin construcția lucrării, orizontul ei documentar, factologic și ideatic, exercițiul conceptual și metodologic, autorul izbutește să expună și să analizeze principalele direcții existente în istoriografia rusă, dedicată istoriei Basarabiei în perioada de timp investigată, stabilind, în acest sens convențional, trei etape distincte, pe care le definește și le analizează. Accentuăm, de asemenea, tendința autorului de a fi deschis și receptiv în aprecieri la tot ce este nou în cercetarea științifică: izvoare, concepte, metodologie, terminologie, prin care se poate stabili adevărul istoric.

Lucrarea elaborată de profesorul Șarov atestă seriozitatea științifică a autorului, fiind o dovadă în plus a faptului că graba în investigațiile științifice nu este de natură să aducă limpezime și claritate în studierea problemelor majore legate de o tematică extrem de controversată, cum este cea a dramaticului act săvârșit la 1812 de Imperiul Rus și istoria Basarabiei sub dominație țaristă.

Lucrarea este concepută și scrisă într-o manieră academică. Materialul factologic bogat și destul de convingător pune în lumină o pagină necunoscută pentru cititorul din Republica Moldova.

Ne-am referit, succint, doar asupra aspectelor principale expuse în lucrare. Suntem convinși că unele considerații și afirmații de conținut vor mai apărea în literatura istorică. Dincolo de orice observație critică, o concluzie se impune din start: lucrarea colegului de breaslă Igor Șarov este, fără îndoială, o concludentă reușită a rezultatelor unor cercetări temeinice și de reală valoare științifică.

Vă îndemn să citiți, să lecturați această carte, sunt sigur că se merită.

*Valentin Tomuleț**

* Valentin Tomuleț, valentin.tomulet@usm.md, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>, ORCID: 0000-0003-0702-2176.

Gerald Volkmer, *DIE SIEBENBÜRGISCHE
FRAGE (1878-1900). DER EINFLUSS DER
RUMÄNISCHEN NATIONALBEWEGUNG
AUF DIE DIPLOMATISCHEN BEZIEHUNGEN ZWISCHEN
ÖSTERREICH-UNGARIN UND RUMÄNIEN*
(*Chestiunea transilvană (1878-1900). Influența mișcării
naționale românești asupra relațiilor diplomatice
dintre Austro-Ungaria și România*),
Böhlau Verlag: Köln – Weimar – Wien, 2004

Autorul acestei lucrări despre chestiunea transilvană este Gerald Volkmer, un sas din Transilvania, născut în anul 1974 în orașul Brașov, care înainte de revoluție a emigrat împreună cu familia în Germania. A făcut studii în domeniul istoriei medii, moderne și est-europene la Universitatea din Mainz, iar în 2004 a susținut teza de doctorat în istorie în problema Transilvaniei în ultimul sfert din secolul al XIX-lea. În același an, a publicat lucrarea în seria „Studia Transylvanica”, volumul 31, la Institutul Transilvania din Gundelsheim – Heidelberg, la cunoscuta editură „Böhlau” din Germania.

Lucrarea istoricului german de origine ardeleană Gerald Volkmer se încadrează în sfera istoriografiei central-europene, oferind o analiză profundă și bine documentată a „chestiunii transilvănene” în perioada cuprinsă între Congresul de la Berlin (1878) și începutul secolului XX. În carte sunt tratate realitățile etnice, politice și culturale din Transilvania în cadrul Imperiului Austro-Ungar, fiind pus accentul pe tensiunile și problemele existențe între comunitățile română, maghiară și germană (săsească). Autorul investighează modul în care statul ungar a încercat să integreze Transilvania în sistemul național ungar, promovând politici de centralizare și maghiarizare, se prezintă modul în care elitele românești și săsești au reacționat la aceste încercări de deznaționalizare. Lucrarea analizează mișcările politice, presa vremii, precum și luările de poziție în plan intern și internațional. Autorul abordează o temă complexă, adesea trecută cu vederea în istoriografia occidentală, și anume „chestiunea transilvăneană”, adică raporturile etnice, naționale și instituționale dintre români, maghiari, sași și alte comunități din Transilvania în perioada de după Congresul de Pace de la Berlin, când Ungaria și-a consolidat controlul asupra regiunii.

Gerald Volkmer și-a pus sarcina de a prezenta „Chestiunea Transilvaniei”, de la recunoașterea independenței statului Român modern (1878) până la începutul secolului XX, cu un rezumat până la izbucnirea Primului Război Mondial și semnarea Tratatului de Pace de la Trianon. Autorul de limbă germană a examinat nu doar sursele, literatura și arhivele austro-ungare și germane, ci și pe cele românești, datorită rădăcinilor sale transilvănene, ceea ce reprezintă o lucrare valoroasă pentru istoriografia sud-est europeană, în general. El a utilizat un număr mare de surse primare (presa, documente diplomatice, rapoarte parlamentare, memorii ale liderilor politici), precum și o bibliografie secundară vastă, în mai multe limbi. Gerald Volkmer a elaborat într-o limbă a Europei de Vest un studiu solid, din punct de vedere istoric și științific, cu privire la această problemă și rolul ei în relațiile interstatale în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Cartea lui Gerald Volkmer cuprinde un capitol introductiv, iar în al doilea compartiment se prezintă succint chestiunea Transilvaniei și relațiile austro (ungaro) – române în perioada 1859-1878, adică de la Unirea Principatelor Române până la proclamarea independenței României. Volkmer definește problema Transilvaniei drept „Disputa pentru Transilvania”, o luptă pentru egalitatea politică a românilor transilvăneni care constituiau majoritatea absolută a regiunii, precum și cererea sașilor de restabilire a vechilor lor privilegii și restabilirea autonomiei Transilvaniei. În 1880, conform recensământului oficial, românii constituiau majoritatea populației transilvănene (55,9%), fiind urmați de maghiari (inclusiv, secui) cu 29,8% și germani (8,4%)¹.

În 1863 s-au desfășurat primele alegeri pentru Parlamentul Transilvaniei cu sediul la Sibiu. În acest legislativ regional au fost aleși 58 români, 56 maghiari și 44 sași. Însă, deoarece Dieta din Sibiu s-a pronunțat împotriva unirii cu Regatul Ungariei și a recunoscut Parlamentul din Viena, deputații ungari au boicotat lucrările Dietei. Până în anul 1864, românii și sașii au colaborat în acest Parlament al Transilvaniei și au adoptat câteva decizii importante, fiind recunoscută egalitatea în drepturi a românilor ortodocși și greco-catolici, precum și proclamate trei limbi oficiale – maghiara, româna și germana².

După dobândirea independenței României, chestiunea transilvăneană s-a schimbat dintr-o chestiune politică internă a jumătății maghiare a Imperiului Habsburgic într-un obiect al relațiilor interstatale. Pe lângă limitarea în timp a subiectului, de la Congresul de la Berlin (1878) până la sfârșitul secolului al XIX-lea (1900), autorul încearcă să precizeze și aria geografică care privește chestiunea transilvăneană, adică nu doar Transilvania medievală, ci și spațiul locuit de români din Banat, Crișana și Maramureș.

Miezul lucrării este redat de conținutul capitolelor III, IV și V, care urmează o structură similară a materialului în trei subcapitole consecutive și în care sunt

¹ Gerald Volkmer, *Die Siebenbürgische Frage (1878-1900). Der Einfluss der rumänischen Nationalbewegung auf die diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarin und Rumänien*, Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien, 2004, p. 24.

² *Ibidem*, p. 26.

descrie „principiile de bază ale relațiilor diplomatice dintre Austro-Ungaria și România”, „Chestiunea Transilvană” și „influența Chestiunii Transilvane asupra relațiilor diplomatice dintre Austro-Ungaria și România”.

Volkmer analizează chestiunea transilvăneană și impactul ei asupra relațiilor interstatuale în trei perioade, corespunzătoare celor trei faze diferite ale relațiilor austro-ungaro-române. Prima etapă acoperă intervalul 1878-1883, care corespunde politicii de „mână liberă” a Austro-Ungariei și României în problema Transilvaniei, adică perioada de la Congresul de Pace de la Berlin până la aderarea României la Alianța Dualistă în 1883. Autorul arată cum chestiunea dunăreană, problema proclamării regatului, disputa privind exporturile de vite și problema transilvăneană au influențat relațiile diplomatice dintre Austro-Ungaria și România.

În lucrare sunt prezentate date interesante despre locuitorii cu drept de vot ai principalelor grupuri etnice din Transilvania. Astfel, către anul 1880, drept de vot aveau cca. 25% din bărbații în vârstă de etnie sași, 20% din maghiari, dar numai 9% din românii maturi de sex masculin. Peste 3 decenii, în 1910, drept de vot aveau 22,5% sași, 20,9% maghiari și doar 6,4% din bărbați români maturi. Ca urmare, sașii cu 8,6% locuitori aveau 15,3% alegători, maghiarii cu 34% din populație dețineau majoritatea alegătorilor (56,2%), iar românii care erau majoritari (55,7%), constituiau doar 28,2% din alegătorii Transilvaniei cu drept de vot³.

Capitolul IV din lucrare acoperă o perioadă, de aproape un deceniu (1883-1892), a contactelor interstatuale în contextul chestiunii transilvănene, care s-a caracterizat prin „lupta pentru păstrarea alianței secrete”. Autorul Volkmer prezintă problema alianței și războiul vama (1886-1891), care a afectat în mod deosebit economia transilvăneană și a sporit antipatia românilor și sașilor din Transilvania față de Budapesta, și evidențiază atingerea unui prim vârf în mișcarea iredentistă din România, concentrată, mai ales, în cadrul societății „Carpații”, ce și-a propus să susțină mișcarea națională a românilor ardeleni. Chestiunea Ardeleană devine o armă politică a guvernului român și a opoziției, folosită în dezbateri publice și în campanii electorale. După cum constată autorul, în pofida dificultăților și complicațiilor politice și naționale, în această perioadă s-a reușit o stabilizare a relațiilor interstatuale.

Autoritățile de la Budapesta au promovat o politică de maghiarizare a sistemului de învățământ, iar autorul prezintă informații convingătoare în această privință. Astfel, în perioada 1869 – 1892, numărul școlilor primare din Regatul Ungariei a crescut de la 13.798 – la 16.917, școlile cu instruire în maghiară au crescut de la 5.818 (42%) – la 9.445 (56%), s-a mărit și numărul școlilor mixte (de la 1.452 – la 2.681), dar școlile cu predare în limbile minorităților s-a micșorat de la 6.458 (58%) – la 2.386 (14%)⁴. Evident, în această perioadă s-a micșorat și numărul școlilor de stat românești, iar românii din Transilvania și Banat au re-

³ *Ibidem*, p. 48.

⁴ *Ibidem*, p. 142.

ușit să fie instruiți în limba maternă datorită școlilor confesionale ortodoxe sau greco-catolice.

În capitolul V al lucrării se analizează a treia etapă a relațiilor politice și diplomatice dintre Viena, Budapesta și București, din anii 1892-1900, caracterizată prin confruntare și compromis. Problema Transilvaniei a dominat relațiile diplomatice dintre Austro-Ungaria și România în perioada respectivă, fiindcă guvernele maghiare au tratat tot mai sever problema naționalităților, iar România a răspuns cu un val de solidaritate față de românii transilvăneni.

Autoritățile de la București au susținut financiar românii ardeleni, cele mai mari sume fiind acordate pentru învățământul în limba română. Bunăoară, în anii 1892-1895, autoritățile române au acordat un ajutor de 723.900 lei românilor din Regatul Ungariei, 675 mii lei (93,3% din total) fiind prevăzuți pentru școlile românești, inclusiv 241 mii lei pentru școala românească din Brașov⁵.

Autorul constată că, în contextul Mișcării Memorandumului (1892-1895), această fază reprezintă cel mai intens conflict interstatal dintre Viena și Budapesta, pe de o parte, și București, pe de altă parte. În 1894, elitele românilor transilvăneni au revendicat o îmbunătățire a situației lor politico-naționale, înaintând un memoriu către împăratul Franz Joseph. „Liga pentru Unitatea Culturală a Românilor” și presa română a promovat o campanie europeană în favoarea memorandumistilor, care fuseseră condamnați la pedepse lungi de închisoare de guvernul de la Budapesta. Chestiunea Transilvană a devenit o problemă cunoscută dincolo de granițele României și Monarhiei Austro-Ungare, constituind conflictul central din cadrul relațiilor româno-austro-ungare.

Gerald Volkmer arată cum Mișcarea Memorandumului a fost exploatată de către politicianul național liberal Dimitrie A. Sturdza, pentru a compromite și, în cele din urmă, a înlocui guvernul conservator al lui Lascăr Catargiu. Autorul relevă și contrastul dintre linia de politică externă austro-ungară și atitudinea guvernului de la Budapesta, care și-a reprezentat propriile interese și a stabilit alte priorități decât cele ale autorităților de la Viena și București. Conflictul a fost dezamorsat abia în 1895, după ce împăratul a grațiat memorandumistii condamnați, iar Sturdza a preluat guvernarea la București.

Autorul nu se limitează doar la perioada 1878-1900 și în capitolul VI prezintă succint cele mai importante evenimente din Austro-Ungaria, România și Europa, care au avut un impact direct asupra chestiunii transilvane, de la începutul secolului XX până la intrarea României în război în 1916. Gerald Volkmer își încheie lucrarea cu un rezumat mai extins (cap. VII), care este completat de o anexă cu o listă de persoane, diagrame cu populație și hărți (cap. VIII), precum și de un index de surse sau bibliografie (cap. IX).

Monografia elaborată de istoricul german Gerald Volkmer oferă o imagine cuprinzătoare asupra relațiilor interstatale austro-ungaro-române din ultimul sfert al secolului al XIX-lea, în contextul disputei chestiunii Transilvane și situații-

⁵ *Ibidem*, p. 269.

ei românilor din Regatul Ungariei. Autorul aduce o contribuție consistentă la cunoașterea complexității relațiilor interetnice din Transilvania modernă la sfârșitul secolului al XIX-lea și a relațiilor diplomatice complicate dintre autoritățile de la Viena, Budapesta și București. El a reușit să mențină o poziție echilibrată, evitând partizanatul, ceea ce este esențial în tratarea unei teme atât de sensibile. Cartea este destinată, în principal, cercetătorilor, studenților la istorie și celor interesați de problematica Europei Centrale și de Est, dar poate fi utilă și unui public mai larg, interesat de istoria Transilvaniei și de formarea identităților naționale în secolul al XIX-lea – începutul secolului XX.

*Constantin Ungureanu**

* **Constantin Ungureanu**, constantin.ungureanu@sti.usm.md doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>, ORCID: 0009-0004-3284-2912

Vitalie N. Ciobanu, *ARMATA ROMÂNĂ ȘI BASARABIA, IANUARIE-MARTIE 1918,* Chișinău: Bons Offices, 2025

Lucrarea specialistului în istorie militară Vitalie N. Ciobanu, „*Armata Română și Basarabia, ianuarie-martie 1918*”, constituie un progres evident în istoriografia românească. Ea reconstituie, din perspectiva istoriei militare, detaliat și contextualizat, activitățile trupelor române pe teritoriul Basarabiei, la sfârșitul anului 1917 și începutul anului 1918.

Cel dintâi capitol al lucrării, „Prezențe militare românești în Basarabia anului 1918: istoriografia problemei”, propune o sinteză a modului în care istoriografia a analizat rolul Armatei Române în Basarabia anilor 1917-1918, grupând literatura de specialitate, în funcție de unghiul de abordare a problemei, în categorii: literatura memorialistică; presa epocii; istoriografia românească interbelică; istoriografia din RASSM; istoriografia comunistă postbelică; istoriografia rusă postsovietică; istoriografia românească postcomunistă. Printre volumele memorialistice relevante se numără: „*Notițe zilnice din război*”, al mareșalului Alexandru Averescu; „*Memorii și corespondență 1916-1919*”, al generalului francez Henri Berthelot; „*Povestea vieții mele*”, de Regina Maria a României; memoriile generalului M. Schina; însemnările medicului militar Vasile Bianu. Istoriografia românească interbelică s-a remarcat prin lucrări precum „*Marele război și politica României*” (1918), de Constantin Stere; „*Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1919*” (1921), de Constantin Kirițescu; „*Istoria relațiilor ruso-române politice*” (1928) și „*Istoria Basarabiei*” (1937), de Alexandru Boldur; „*Istoria Basarabiei*” (1923), de Ion Nistor. În schimb, istoriografia sovietică interbelică, în special cea din RASSM, a promovat o propagandă de delegitimare a unirii Basarabiei cu România, utilizând mărturii false și informații eronate. Istoriografia postbelică din RSSM a perpetuat ostilitatea față de România, operând cu concepte propagandistice precum „eliberarea Basarabiei” din 1812 sau 1940, „ocupația românească”, „jugul burghezo-moșieresc” etc. La rândul său, istoriografia rusă postsovietică continuă aceeași linie moldovenistă antiromânească. Dintre lucrările valoroase ale perioadei recente se remarcă studiul documentar „*Sfatul Țării. Documente. Procesele-verbale ale ședințelor în plen*”, al istoricului basarabean Ion Țurcanu, precum și lucrarea istoricului bucureștean Ion Giurcă, „*Generalul Ernest Broșteanu. Eliberator al Basarabiei*”. Un volum însemnat este „*Armata Română și unirea Basarabiei cu România*”, al istoricului Marin Stănescu.

Capitolul „Contextul politic și militar al trimeriei trupelor române în Basarabia” prezintă cadrul general istoric al evenimentelor. Activitățile Armatei Române pe teritoriul dintre Prut și Nistru sunt examinate în contextul larg al epocii. Se oferă o privire de ansamblu asupra evenimentelor istorice majore: revoluțiile ruse; abdicarea țarului; ieșirea Rusiei din război; proclamarea independenței Ucrainei; constituirea Sfatului Țării la Chișinău; proclamarea autonomiei și apoi a independenței Republicii Democratice Moldovenești; agitațiile bolșevice din tânăra republică, care provocau haos și anarhie; trimiterea trupelor românești în Basarabia etc. După ieșirea Rusiei din Primul Război Mondial, trupele ruse au început să se retragă haotic; mulți militari ruși nu mai ascultau de comandament, unii convertindu-se la bolșevism. La întoarcere în țară, acești militari au tranzitat Basarabia, comițând jafuri și crime împotriva populației locale și agravând starea de anarhie. În aceste condiții, trimiterea de trupe românești în Basarabia a devenit tot mai necesară pentru stabilizarea regiunii.

În capitolul „Organizarea și misiunile Corpului VI Armată” este oferită o prezentare detaliată a activității unității militare românești Corpul VI Armată în Basarabia, aflate sub comanda generalului Ioan Istrate. Misiunile și responsabilitățile Corpului VI Armată au fost similare cu cele ale celorlalte unități românești dislocate în Basarabia: menținerea ordinii publice; preluarea controlului asupra localităților dominate de elemente bolșevice; dezarmarea și evacuarea unităților bolșevice din Basarabia; combaterea bandelor de peste Nistru care încercau să intre neautorizat în Basarabia; adoptarea unei atitudini respectuoase față de basarabeni ș.a. Operațiunile Corpului VI Armată au durat până spre sfârșitul lunii februarie 1918 și s-au încununat cu succes, grupările bolșevice fiind înlăturate și expulzate dincolo de Nistru. Misiunea trupelor române nu se încheiase însă. Acestea au rămas în tânăra republică pentru a-i asigura securitatea față de noi potențiale destabilizări.

Capitolul „Prima mare unitate românească în Basarabia: Divizia 11 Infanterie” analizează activitatea diviziei conduse de Ernest Broșteanu. Misiunea principală a acestei unități a constat în asigurarea pazei liniei ferate Ungheni – Chișinău – Tighina, precum și a depozitelor românești din Basarabia. Trupele i-au dezarmat și evacuat pe militarii ruși care, în retragerea lor dezorganizată de pe front, provocaseră haos și comiseseră crime. Înainte de a ajunge la Chișinău cu trupele sale, generalul Broșteanu a emis proclamații adresate populației basarabene, explicând obiectivele și necesitatea prezenței Armatei Române în regiune. La începutul primăverii, în condițiile în care Puterile Centrale au cerut României să demobilizeze un anumit număr de divizii, Divizia 11 Infanterie a fost înlocuită.

Capitolul „Contribuția Diviziei 13 Infanterie la restabilirea ordinii în sudul Basarabiei” oferă o expunere amănunțită a modului de desfășurare a misiunii Diviziei 13 Infanterie, comandată de generalul Ioan I. Popescu. Trupele au intrat în Basarabia la 11 ianuarie 1918 și au restabilit ordinea în sudul regiunii. Este de remarcat că elemente ale acestei divizii au trecut Prutul încă din decembrie 1917,

la solicitarea populației autohtone, pentru a opri tulburările provocate de trupele ruse. La sfârșitul lunii decembrie, aceste unități românești au preluat controlul asupra orașului Cahul. Trupele au eliberat diverse localități de bolșevici, asigurând controlul orașului Cetatea Albă până la 23 februarie 1918.

În timp ce misiunea Diviziunii 13 Infanterie s-a desfășurat în sud, activitatea Diviziei 1 Cavalerie s-a desfășurat în nordul Basarabiei. Acțiunile sale sunt descrise în detaliu în capitolul „Participarea Diviziei 1 Cavalerie la operațiunile din nordul Basarabiei”. Trupele comandate de generalul de brigadă Mihail Schina au luptat pentru preluarea orașului Bălți de la unitățile ruso-bolșevice. După neutralizarea grupărilor înarmate din Bălți, militarii români au asigurat paza orașului. Divizia a securizat și alte localități din nordul și nord-vestul Republicii Democratice Moldovenești, eliberându-le de formațiunile bolșevice. Generalul Schina a lansat manifeste și apeluri către populația basarabeană privind necesitatea prezenței trupelor române și respingerea bandelor înarmate bolșevice. În perioada staționării diviziei lui Schina în zonă, zemstvele județene din Bălți și Soroca au adoptat moțiuni de unire cu România. În memoriile sale, generalul Schina sublinia că rolul principal în realizarea unirii Basarabiei cu România l-a avut nu puterea de la București, ci țărănimea basarabeană.

Asemenea Diviziei 13 Infanterie, Divizia 2 Cavalerie și-a început activitatea în Basarabia înainte de trimiterea oficială a Armatei Române în regiune, încă din noiembrie 1917, având în vedere destabilizarea produsă de unitățile bolșevice. Pe lângă combaterea acestora și eliberarea localităților, divizia s-a ocupat de protecția basarabenilor care se refugiau în România, asigurându-le trecerea ordonată a hotarului. Până la 15 februarie 1918, Divizia 2 Cavalerie a dezarmat toate localitățile din zona sa de responsabilitate.

Pe lângă trupele terestre, la neutralizarea elementelor destabilizatoare și criminale bolșevice în Basarabia a contribuit Marina Militară Română. Capitolul „Flota de operațiuni în luptele din sudul Basarabiei” descrie participarea Flotei de operațiuni pe Dunăre, în colaborare cu unitățile terestre ale Armatei Române, la eliberarea unor localități din sudul Basarabiei de sub controlul bolșevic, cele mai importante fiind Ismailul, cucerit la 21 ianuarie, și Chilia, cucerită la 25 ianuarie. Flota dunăreană era comandată de viceamiralul Vasile Scodrea.

Capitolul „Prezența misiunii militare franceze în spațiul dintre Prut și Nistru” evocă implicarea Misiunii Militare Franceze, condusă de generalul Henri Berthelot, în evenimentele din Basarabia. Misiunea a ajuns în România în octombrie 1916, având scopul de a consolida efortul de război al Armatei Române și cooperarea acesteia cu Alianții occidentali. În decembrie 1917, generalul Berthelot consemna îngrijorat: „Exodul rușilor din România se desfășoară aproape decent, iar sărmana Basarabie suferă cel mai mult din această pricină, pentru că acolo, ca în întreaga Rusie, nu există trupe capabile să instaureze un pic de ordine în plin haos”. În timpul războiului, Misiunea Militară Franceză a fost implicată în tranzitul de arme și provizii, prin Basarabia, către armata și populația României. Berthelot a solicitat

generalului Constantin Prezan trimiterea trupelor românești pentru restabilirea ordinii, cu atât mai mult că, anterior, doi funcționari ai Republicii Democratice Moldovenești, Ion Pelivan și Vladimir Cristi, veniseră la Iași pe 2 decembrie, după ajutor. Fără a fi implicată direct în procesul de restabilire a ordinii în Basarabia, Misiunea Militară Franceză a avut un impact pozitiv semnificativ în acest sens.

Capitolul „Dispozitivul trupelor române după pacea cu Puterile Centrale” relevă organizarea trupelor române în contextul ieșirii Rusiei, și apoi a României, din război. În condițiile în care Puterile Centrale au cerut României reducerea numărului de divizii, structura armatei a trebuit să fie reorganizată. În pofida dificultăților, Armata Română a asigurat eficient stabilitatea Basarabiei.

Capitolul „Organizarea comandamentului militar teritorial al Basarabiei” explică organizarea structurilor militare în Basarabia după unirea acesteia cu România. Regiunea necesita reforme în domeniul militar, în vederea integrării sale în statul român. Prin urmare, la 29 martie 1918, fostul Minister al Războiului al Republicii Democratice Moldovenești a fost transformat în Comandamentul Militar Teritorial al Basarabiei.

În concluzie subliniem că dr. Vitalie N. Ciobanu, colonel (r), directorul Agenției pentru Știință și Memorie Militară, pune într-o lumină nouă un subiect cunoscut, dar insuficient explorat: contribuția Armatei Române la eliberarea Basarabiei de bandele militare bolșevizate. Utilizând fonduri arhivistice din Republica Moldova, România și Ucraina, autorul oferă detalii inedite despre activitățile militarilor români în Basarabia la sfârșitul anului 1917 și începutul anului 1918. Totodată, autorul face o analiză comparativă a modului în care diferite curente istoriografice au abordat problema Basarabiei anilor 1917-1918. Demersul lucrării este tranșant și relevant pentru cunoașterea adevărului istoric.

*Cristian Bogatu**

* **Cristian Bogatu**, cristian.bogatu@sti.usm.md cercetător științific la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>, ORCID: 0009-0001-7144-8393

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Ziua Istoricului. 18 iunie 2025

Comunitatea istoricilor din Republica Moldova s-a reunit pe 18 iunie 2025 pentru a consemna „Ziua Istoricului”, în cadrul unei ședințe festive desfășurate în Sala Albastră a Muzeului Național de Istorie a Moldovei. Evenimentul a fost organizat de Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova, în parteneriat cu Asociația Istoricilor din Republica Moldova „Alexandru Moșanu” și Muzeul Național de Istorie a Moldovei. La manifestare au participat reprezentanți ai autorităților publice centrale și locale, ai mediului academic, cercetători, cadre didactice, ș.a. Evenimentul a fost moderat de președintele Asociației Istoricilor, dr. hab. Anatol Petrencu, și de directorul Institutului de Istorie, dr. hab. Gheorghe Cojocaru. Astfel, în debutul ședinței festive, secretarul de stat pentru domeniul tineretului și sportului din cadrul Ministerului Educației și Cercetării, Sergiu Gurin, a transmis un mesaj de salut în care a subliniat rolul esențial al istoricilor în educarea generațiilor viitoare și în combaterea dezinformării.

„Istoria ne păstrează experiența generațiilor anterioare – cum au reacționat și cum au acționat în împrejurări concrete. Studiul istoriei ne permite să înțelegem lumea în care trăim și mecanismele de funcționare ale acesteia. De aceea, rolul istoricilor, cei care cercetează trecutul, rămâne esențial în societate.

Una dintre funcțiile cele mai importante ale istoriei ca știință – pe lângă cea narativă, cea care dă sens trecutului și cea de cercetare – este cea didactică. Istoria are misiunea de a forma cetățeni cu gândire critică, capabili să distinge între adevăr și fals, să reziste manipulării și extremismului. Într-o lume marcată de fenomenul „post-adevărului”, istoricul este un apărător al faptului verificabil, iar profesorul de istorie – un formator de caractere și conștiințe”, a declarat Sergiu Gurin.

La rândul său, secretarul de stat din cadrul Ministerului Culturii, dr. Vladimir Vornic, a subliniat devotamentul istoricilor față de misiunea lor și le-a urat inspirație în exercitarea acestei meserii nobile. „Într-o lume marcată de războaie și incertitudini, rolul istoricului devine și mai important. Istoricul rămâne un adevărat patriot și promotor al adevărului, un arhitect al identității naționale și un mediator al memoriei colective”, a conchis Vladimir Vornic.

Rectorul Universității de Stat din Moldova, prof. univ. dr. Igor Șarov, a evidențiat rolul esențial al istoricilor în societatea contemporană, subliniind în mod special contribuția acestora în contextul actual, marcat de provocări geopolitice și informaționale. În discursul său, rectorul a vorbit despre importanța USM ca spațiu de formare a mai multor generații de istorici, despre valoarea cercetării istorice și despre responsabilitatea celor care studiază și interpretează trecutul. *„Astăzi, cu ocazia Zilei Istoricului în Republica Moldova, aducem un omagiu celor care, prin cercetare, analiză și reflecție critică, contribuie la păstrarea memoriei colective și la înțelegerea profundă a evoluțiilor istorice care ne definesc identitatea”*, a declarat Igor Șarov.

Dr. hab. Anatol Petrencu a evidențiat realizările anului 2025, incluzând lansări de carte și mese rotunde pe teme actuale și istorice. Acesta a subliniat că „războiul hibrid, inclusiv războiul propagandistic, nu sunt noțiuni abstracte, ci foarte concrete”. El a îndemnat comunitatea istoricilor să rămână solidară și unită în jurul valorilor democratice și europene, în vederea apărării adevărului istoric.

Mesaje de salut au mai fost adresate de: șeful Sectorului Arheologie din cadrul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, dr. hab. Gheorghe Postică; secretarul științific general al Academiei de Științe a Moldovei, dr. hab. Liliana Condricova; președintele Federației Sindicale a Educației și Științei, Ghenadie Donos; rectorul Universității de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul, dr. hab. Sergiu Cornea; prim-prorectorul pentru activitatea didactică al Universității de Stat „Alec Russo” din Bălți, dr. Lidia Pădureac; șeful Direcției Generale Educație, Tineret și Sport a Consiliului municipal Chișinău, Andrei Păvăloi; directorul Institutului de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice al USM, dr. hab. Victor Juc; directorul Institutului de Fiziologie și Sanocreatologie al USM, dr. hab. Ion Mereuță; directorul Agenției pentru Știință și Memorie Militară, dr. Vitalie Cioabanu; șefa Catedrei de Istorie și Științe Sociale a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău, dr. Larisa Noroc; și directorul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, Petru Vicol.

În cadrul festivității, diplome de excelență au fost acordate mai multor cadre didactice și cercetători științifici, în semn de recunoaștere pentru activitatea lor remarcabilă în domeniul cercetării, educației și promovării adevărului istoric. Distincțiile au fost înmânate de Sergiu Gurin, secretar de stat, Ghenadie Donos, Anatol Petrencu și Andrei Păvăloi.

Institutul de Istorie a fost distins cu Diploma de Onoare din partea Ministerului Educației și Cercetării. Distincția a fost acordată cu prilejul Zilei Istoricului, „în semn de recunoaștere a excelenței academice, a contribuției valoroase în cercetarea istorică și a angajamentului continuu în formarea unei culturi istorice riguroase în rândul comunității istoricilor, pentru implicarea activă în promovarea valorilor naționale, susținerea inițiativelor științifice inovatoare și consolidarea rolului istoriei în dezvoltarea unei societăți democratice, responsabile și bine informate”.

Ședința festivă s-a încheiat într-o notă muzicală, printr-un recital susținut de maestrul de concert al Liceului Republican de Muzică „Ciprian Porumbescu”, Sorin Matei, de elevele Petra Pleșca și Valeria Vechiu, și de Ștefan-Gabriel Luță, student la Institutul Regal Superior de Muzică și Pedagogie din Namur, Belgia. Aceștia au interpretat piese de Maurice Ravel, Serghei Rahmaninov, George Enescu și Dmitri Șostakovici.

Sărbătoarea profesională a istoricilor a fost instituită prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova, nr. 427, din 10 iunie 2011, în semn de prețuire pentru aportul comunității istoricilor la promovarea adevărului istoric și a valorilor democratice.

*Angela Barbaiani**

* **Angela Barbaiani**, angela.barbaiani@sti.usm.md, cercetător științific stagiar la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92>, ORCID: 0009-0001-1824-2695

Conferința științifică „Anul 1940 în istoria Lituaniei și Basarabiei: perspective istorice și memoriale”. Chișinău, 24 iunie 2025

Cu ocazia comemorării a 85 de ani de la anexarea Basarabiei, Bucovinei de Nord și ținutului Herța de către Uniunea Sovietică, Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova, Secția Istorie Contemporană, în cooperare cu Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Muzeul Victimelor Deportărilor și Represiunilor Politice și Centrul de Cercetare a Genocidului și Rezistenței din Lituania, cu sprijinul Programului de Cooperare pentru Dezvoltare și Promovarea Democrației al Ministerului de Afaceri Externe al Republicii Lituania și al Fundației Hanns Seidel – Republica Moldova, a organizat, la 24 iunie 2025, conferința științifică „Anul 1940 în istoria Lituaniei și Basarabiei: perspective istorice și memoriale”.

Anul 1940 se evidențiază ca unul dintre cele mai tragice momente atât pentru istoria Basarabiei, cât și a Lituaniei. În urma semnării Pactului Ribbentrop-Molotov, la 23 august 1939, aceste teritorii au fost revendicate de sovietici drept zonele lor de influență. Au urmat acțiuni sovietice de anexare a celor trei state baltice, a Belarusului de Vest, a Ucrainei de Vest și a Basarabiei. Astfel, în iunie 1940, Armata Roșie a ocupat Lituania, apoi Basarabia, marcând începutul sovietizării și comunizării, unul dintre elementele centrale ale acestei experiențe fiind aplicarea terorii în masă asupra claselor sociale indezirabile.

Manifestarea, găzduită de Sala Albastră a Muzeului Național de Istorie a Moldovei, a fost deschisă prin cuvântul dr. hab. Eugen Sava, Directorul General al instituției, care a vorbit despre importanța efortului sistematic întreprins de muzeu în vederea valorificării științifico-muzeale a istoriei supraviețuitorilor deportărilor staliniste și despre necesitatea continuării cooperării la nivel național și internațional pentru edificarea unei memorii europene în Republica Moldova.

În cuvântul său de salut, acad. Valeriu Pasat a remarcat importanța acestui for științific pentru schimbul de experiență și aprofundarea studierii istoriei totalitare, recomandând menținerea unei abordări obiective în cercetare. O intervenție aparte a avut Liudas Gintautas Dabkus, atașatul Republicii Lituania în Republica Moldova, care a reiterat susținerea deplină pentru organizarea evenimentului, subliniind importanța eforturilor comune de cunoaștere, înțelegere și explicare a trecutului mai îndepărtat sau mai apropiat.

În prima secțiune, au susținut comunicări: Darius Juodius (cercetător principal al Academiei Militare Generalul Jonas Žemaitis din Lituania) – *The reflec-*

tion of the events of June of 1940 in Lithuania in that time sources (*Evenimentele din iunie 1940 în Lituania reflectate în sursele epocii*); Ramona Staveckaite-Notari (șefa Direcției Programe de cercetare istorică din cadrul Centrului de Cercetare a Genocidului și Rezistenței din Lituania) – *Soviet Repression in Lithuania in the Summer of 1940: A Social Portrait of the Victims* (*Represiunea sovietică în Lituania în vara anului 1940: un portret social al victimelor*); Ramunė Draučiuonaitė (director Muzeului Ocupațiilor și Luptelor pentru Libertate în Lituania) – *Educational program «Open History»: how we talk about first soviet occupation (1940-1941) at the Museum of Occupations and Freedom Fights* (*Programul educațional „Istoria deschisă”: cum vorbim despre prima ocupație sovietică (1940-1941) la Muzeul Ocupațiilor și Luptelor pentru Libertate*). Au fost prezentate informații noi despre primul an al ocupației sovietice în Lituania, rolul presei în promovarea și propagarea ideologiei sovietice, date statistice și categorii sociale supuse represiunii de către regimul comunist. S-a subliniat necesitatea soartei celor persecutați în primul an de ocupație sovietică. Audiarea referatelor raportorilor lituanieni a permis înțelegerea unor aspecte noi ale politicii memoriei, evidențiind necesitatea intensificării contactelor științifice moldo-lituaniene pentru o mai bună cunoaștere a momentelor istorice comune.

A doua secțiune a inclus comunicările susținute de: Virgiliu Bârlădeanu (șeful Secției Istorie Contemporană a Institutului de Istorie al USM) – *Raptul Basarabiei și primele luni de ocupație sovietică în memoria victimelor regimului totalitar-comunist*; Lidia Pădureac (prim-prorector al Universității de Stat „Alec Russo” din Bălți) – *Anul ocupației sovietice a orașului Bălți în memoriile supraviețuitorilor*; Olga Trandafilova (directorul Muzeului de Istorie a satului Avdarma) – *Memoria unui cataclism istoric la scară locală: Studiu realizat în baza documentelor și marturiilor colectate de Muzeul de Istorie a satului Avdarma*. Dr. Virgiliu Bârlădeanu a accentuat consecințele ocupației sovietice asupra Basarabiei, referindu-se la lucrările lui Paul Goma. Dr. Lidia Pădureac a evidențiat drama locuitorilor orașului Bălți sub ocupația sovietică, reflectată în memoriile lui Vadim Pirogan, fiul fostului primar al orașului, Ștefan Pirogan, deportat în vara anului 1941. Olga Trandafilova s-a referit la memoria colectivă a satului Avdarma, abordând ocupația sovietică pe baza documentelor și mărturiilor supraviețuitorilor.

Secțiunile de comunicări au fost urmate de sesiuni de întrebări și discuții, prilejuind abordarea unor subiecte pertinente din partea unui auditoriu avizat, precum și răspunsuri, precizări și completări din partea referenților. Conferința a constituit o manifestare vie, în cadrul căreia au fost prezentate informații inedite și au fost schimbate opinii relevante. Evenimentul a continuat cu înmânarea volumului de memorii al Eufrosiniei Kersnovski, «Сколько стоит человек» (*Cât costă viața unui om*), de către acad. V. Pasat, în numele Institutului de Istorie, părții lituaniene. A doua parte a manifestării a fost rezervată prezentării vernisajului de fotografii „„Locul Memoriei” în societatea post-totalitară” (curatori: Elena Postică și Ludmila D. Cojocaru), în holul Muzeului Național de Istorie a Moldo-

vei, în prezența unui public numeros. Expoziția, realizată pe baza materialelor fotografice al căror discurs muzeografic relevă aspecte ale culturii comemorative în societatea post-totalitară din fostul lagăr socialist (Polonia, România) și din spațiul ex-sovietic (Lituania, Letonia, Estonia, Ucraina, Kazahstan, Moldova, Rusia), contribuie la edificarea și consolidarea unei culturi europene comune a memoriei.

*Lilia Crudu**

* **Lilia Crudu**, lilia.crudu@sti.usm.md, cercetător științific la Institutul de Istorie al USM, <https://ror.org/0475kvb92> ORCID: 0009-0007-1758-8575